

Têketina felsefeyê
3

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Têketina felsefeyê 3.
Bi destpêka têketina li felsefeya demên hemdem
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefe
2022-Almanya-Berlin
Grafik: Zendî şîyar*

.
ISBN 968-4-940996-00-9

Pêşgotin:

Pêşketinên bi felsefeyên ên ji demên ronansên û pê de wê gelek giring bin ku mirov bi têgînê wan di rengekê de bi kirpênê û di awayekê de wan fahmbikê û werênê ser ziman. Bêgûman wê çerçoveyek wê ya berfireh wê hebê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de min xwest ku ez di destpêkê de wê ji hinek aliyan ve tenê bi kirpênin û balê li ser fahmkirina wê re wê bikişênima li ser wê.

Di wê demê de wê bi zêdeyî wê zanîn wê derkeve li pêş. Wê demên serdema navîn wê di serî de wê bi rengê hizirkirin û fahmkirina wê re wê di temenekê epistemikî de wê were derbaskirin. Hinekê jî wê ronans wê di wê temenê de wê pêşkeve. Wê bi wê re wê ronans wê destpêkekê bi çandî û zaninên xwezayî û hwd re wê bikê. Di awayekê de wê mijare zaninên xwezayê wê dema ku mirov wê li ser wê bisekinê wê ji copernicos û heta bacon ku wê li ser temenekê xwezayî wê bi wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê piştî wê hin bi hin wê weke têgînek ku wê pêşketinên bi hizirkirinê û hwd re wê weke çavkani û fêrsna fahmkirinê wê temenê wan jî wê di rengekê de wê biafirênin. Di wê demê de wê derketina li pêş a aqilê rasyonel wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ê din wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Wê jî wê direngê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeyên filosofên weke spinoza, descartes û heta locke û hume û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê pêşkevin.

Rasyonalisma demê wê di rengekê de wê li ser temenekê epistemikî wê mijare gûmankirinê ku wê descartes wê balê bikişênê li ser wê û ya rasyonalismê ku wê bi wê li lêgerîna zanina zelal û an ya safî wê were lêgerin û bi wê armancê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di rengekê de wê hizirkirinên descartes ên bi têgîna geometriyê ku wê di çerçoveya têgîna xwe ya rasyonel de wê werênê ser ziman wê hinekê jî wê bi wê armanca wî ve jî wê ji aliyekê ve wê were dîtin ku wê girêdayî bê. Wê çawa wê bigihêjê li zanina safî û an zalel wê bi wê re wê di rengekê de wê were

dîtin ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizirên xwe wê werênê ser ziman.

Di demên piştî wê re wê, lêpîrsînên li ser esasê hebûnê û hizirkirinên epistemikî ên weke bi têtîna tozê û hwd re wê, spinoza wê di rengekê de wê bi hizirkirinên xwe re wê di rengekê de wê derxê li pêş. Spinoza wê bi têtînek monist û descertes wê bi têtînek toza dualismê re wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê derxê li pêş. Di wê nûqtayê de wê di wê nûqtayê de wê gotina zêhnê wê di rengekê de wê were kifşkirin û wê li navaroka wê bi wê re wê were lê hizirkirin û hewldanên bi wê ên kûrbûnê wê were dîtin ku wê werina pêşxistin.

Di wê nûqtayê de wê di wê demê de wê zanistên xwezayî ku wê pêşkevin wê aliyekê wê yê din jî wê çavkaniya girtinên me yên zêhnî û hwd wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di pêvajoyên xwe yên bi hizirkirinê de spinoza wê rada bi rada wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di rengekê de wê çawa wê, di demên pêşî de wê, aqil wê ji pîretikê wê were bidest xistin û wê piştî wê di dîmenekê teorikî û an razber de wê weke bi fêrsa têra xwe heyî wê ew wê were fahmkirin û ser ziman wê were kirpendin. Fêrsa aqilê têra xwe yî wê di wê rengê de wê di demên piştî de jî wê di wê rengê de wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê hewl were dayin ku ew wê were fahmkirin.

Hume ku me hinekê di herikina mijarê de bahsa hizirên wî kir wê di rengekê de wê di çerçoveya têtîneka bi fahmkirinê a di demên hemdem û an felsefeya demên hemdem de ku me di wê çerçoveyê de giring dît wê di wê rengê de wê mijarên fahmkirinê ên ku wê filosofên weke descertes wê hilde li dest wê ji aliyekê din ê empirikî û hwd ve wê were dîtin ku ew wê hilde li dest. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê ji du aliyên ve wê mijarê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê bi wê re wê were lê hizirkirin. Aliyê pêşî wê bi têtînên weke bi kevneşopîya hizirkirinê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman bi fêrsên fahmkirinê ên weke ku wê hizirkirinên me yên berê wê çawa wê piştî wê were hizirkirin ku wê bi awayekê hoyandî wê bi me re wê bidina diyarkirin wê li ser wê bisekinê. Ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê bi têtînên weke yên sedemgerîyê û hwd re ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê di wê nûqtayê de wê çawa wê di rengekê de wê, mijare

hizirkirinê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê çawa wê dervî têngînek pêwîstînî wê mijare wê bi têngîhek ideayî û hwd re wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê şiroveya hume a ideayê jî wê karibê wê ji aliyekê ve wê balê bikişênê li ser wê. Ew wê weke ya ku me ew heya wê weke dîtbariya wê bi darêjkî ku wê ji wê çawa wê bi dîtînê û rêyên sehê û hwd wê were girtin wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare epistemolojîyê û di dewama wê de wê pêşketina mijare zanistên demê wê heta dema zanistên positivi ku wê pêşkevin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî ronansansê re wê bi zanyarî wê zanin wê pêşkeve û wê bi çavdêrî û hwd re wê bi awayekê zanina ceribandî wê bi xwe re wê pêşbixê. Wê dema ku wê bahsa zanina empirîkî wê werê kirin wê di rengê de wê zanina çavdêrî, azmûnî û ceribandî wê bi wê re wê were qastkirin. Ev wê weke gotinên zanyariya ku wê piştî wê bi zanistên weke civaknasiyê, dîrokê, derûniyê, antropolojîyê, ramiyariyê, huquqê, biolojîyê, fizîkî, metamatîkê û hwd re ku wê pêşkeve re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê. Zanist wê di wê çerçoveyê de wê weke 'zanina ku wê şûna zanina felsefeyê wê bigirê' bê wê were pênasekirin û wê derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê temenê cihê kirinê ê bi felsefeyê wê weke bi aqilmeşandinî û hwd re ku wê were ser ziman wê yê zanyarî wê bi azmûnkirinê, çavdêrî û ceribandî û hwd re wê were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê dikarê wê di rengê din de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê din de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê zaninên ku wê ji wê demê û pê de wê pêşkevin wê di wê temenê de wê êdî wê di temenekê hemdem de wê bi têtetînek zanyarî re wê di rengê de wê weke ku wê pêşketin û wê derkevina li pêş. Lê felsefe wê bi azmûnên wê û pêvajoyên

wê yên pêşketinê û fahmkirinê re wê weke çavkaniyek mazin a dîrokî ku wê di temenê wê de bê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê din de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê zanina zanistî wê di wê demê de wê êdî wê di wê temenê de wê li ser temenekê positivî wê pêşkeve. Du temenên wê yên ku em bi tgînek xwezayî û zaninên civakî û hwd re wê fahmbikin wê hebin. Yek wê di wê temenê de wê bi çavkaniya xwezayî bê. Ya din jî wê d iwê temenê de wê di şewayekê de wê li ser temenekê positivî û hwd re ku wê pêşkeve û wê bi zanyariyek weke iya diyar û weke ya 'zelal' re ku wê di şewayekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê were ser ziman ew goitina zanina zelal ku wê filosofên weke descertes û hwd wê li wê bihizirin û wê bigerin û an wê filosofên demên berê wê li ser hebûn û nebûna zaninê wê bi wê li wê bihizirin wê di dema zanina zanistî de wê hewl were dayin ku ew li ser wê diyariya positivî a zanistî re ew li wê were lê ghiştin. Ev jî wê li ser temen û xate pêşketina felsefeyê û pêvajoyên wê yên bi fahmkirinê re ku wê bibin bê. Felsefe jî wê di wê demê û an ji wê demê pê de wê di dîmenekê din de wê rengekê pêşketinê wê pêşkeve. Wê li şûna weke zaninek ontolojikî a hebûnek nediyar û tégînek metafizikî û hwd bê wê weke tégîhek fahmkirinê a zanistên ku ew wê weke civaknasiyê, derûniyê, dîrokê û hwd ku wê çawa wê bigihijê fahmkirina wan û wê bi wan re wê bi zanina wan wê werênê ser ziman re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê heta wê demê ku wê zanyariyek ku wê gotina felsefeyê wê pêşavaniya wê bikê wê bibê û wê ji wê demê û pê de wê zanistên ku ew dibin wê dervina wê asta wê pêşavaniya wê di wê temenê de wê felsefeya zanyarî wê li ser wan re wê di rengekê de wê çerçoveya wê ya fahmkirinê û hwd wê di dewama wê de wê bi wê re wê temenê wê were avêtin û wê were pêşxistin û wê piştî wê êdî wê were hanîn li ser ziman.

Abdusamet Yigit

Destpêk: têtetina felsefeyê 3.

Di destpêkê de bi kortasî mijare fahmkirina têgîna felsefeya dema hemdem

Di mijare têtetina felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare fahmkirinê û di wê de wê bi kûrbûnê wê xwe bide diyarkirin. Di dmeên kevnera de wê pêşî wê dema ku wê parmenides wê hizrên xwe yên pedendî û ankû ne bi vegûhar wê werênê ser ziman wê di renekê de wê, piştî wê pêvajoyên fahmkirinê wê di renekê de wê, bi dîmenekê din ê fahmkirinê ê bi zanina dûnyawî a vegûhar re jî wê di renekê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê, di wê nûqtayê de wê sofist wê, weke zanyarên demê bin ku wê di warê felsefeya demê a zaninê de wê ji wê aliyê ve wê, ji aliyekê ve wê li ser zaninê û felsefeya wê re wê, pêşengîyekê wê di renekê de wê weke ku wê were dîtî ku wê bibin. Di wê nûqtayê de wê mijare felsefeyê wê di renekê de wê, di dîmenekê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtî wê bibê û wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeya zaninê wê, di renekê de wê bi lêpîrsînên li ser fahmkirinên me yên jîyanî û pîretikî û hwd re wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê were li lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê a jîyanî wê weke ku wê were li lê hizirkirin wê weke çawa wê ji çavkaniyên me yên bi dîtî, jiyankirin û bi hişkirinên me re wê, werina fahmkirin wê were ser ziman.

Weki din wê di mijare zaninê û fahmkirina wê de wê ji demên berê demên kevnera ve wê têgînek weke ya bi aqil ku wê weke dîyariyek yazdanan ku wê bidina mirovan bo ku ew wan di riya xwe de bidina

domandin wê were ser ziman. Ber vê yekê wê zanin û an aqil wê hertimî wê di wê nûqtayê de wê ji aliyekê din ve jî wê bi têgînek ontolojikî wê were dîtî ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Ji aliyên din ve wê, weke bi têgînên metafizîkê, ontolojiyê û hwd re wê weke aliyên wê yên ku ew wê bi wê re wê were dîtî ku wê li wê were lê hizirkirin wê hebin. Ew ali jî wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê karibin wê pêşkevin û wê werina fahmkirin bin.

Di wê nûqtayê de wê di destpêkê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare zaninê a jiyânî wê di rengekê de wê were dîtî ku wê derkeve li pêş. Felsefe wê ji wê aliyê ve wê weyneyk giring wê di wê rengê de wê weke ku wê were dîtî wê bileyizê ku wê aqil wê jiyânî bikê. Ev wê weke helwestekê felsefî a premetuswarî bê ku wê weke li hemberî yazdanan wê çawa wê agir wê ji wan wê bê dizin û li mirovan wê were baxşkirin wê, di rengekê de wê ew aqilê ku ew weke dervî jiyânê û an ser jiyânê û wê hertimî wê bi têgînek yazdanî wê were lê hizirkirin û ew wê were jiyankirin. Wê bi wê re wê mirov wê jiyane xwe, xwezaye xwe, û hwd wê bi wê re wê êdî wê bi dest fahmkirinê bikê. Lê di wê nûqtayê de wê hertimî wê aqil wê li xwezaye mirov û jiyânê wê dîmenekê beyênîbûyî wê hertimê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê weke ku ew bi fêrsek fahmkirinê wê weke xwediyê çavkaniyek din bê wê di rengekê de wê hisiyetekê jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bi mirov re wê bide çêkirin. Ev jî wê weke hinek fêrs û hisiyetên ku wê piştre wê di temenê pêşveçûnên têgînên ontolojikî û metafizîkî ê bi aqilê îdeayî û hwd di jiyânê de ku wê pêşkevin.

Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyek fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê. Felsefeya demên kevnera wê di rengekê de wê mijare têgînên kokê wê bi zaninê re wê di awayekê de wê pêşî w ji xwe re wê bikê mijar û wê li ser wê bisekinê. An jî wê çavkaniya bûyinê, hebûnê û hwd wê çî bê wê, di wê nûqtayê de wê pirsan wê bikê. Ji wê aliyê ve wê gelek pirsên ku ew dihên kirin jî wê yan wê ji aliyekê ve wê weke bêbersiv wê bimênin û an jî wê heta roja me wê li bersivên wan wê di awa û rewşekê de wê were lêgerin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Mijare felsefeyê wê di wê nûqtayê de wê, di destpêkê de wê heta ku wê li ser temenê jiyânê wê hinek bersivên xwe wê ne afirênê wê nikaribê wê bi di jiyânê de wê bi aqilekê felsefî û hwd ew pêş

jî keve. Di wê nûqtayê de wê ev wê weke ali û nûqtayek giring wê xwe bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, di rengê de wê di destpêkê de wê, bi têgînek xwezayî wê pêşkeve û wê li wê têgîna xwezayî û hwd wê, depelendina têgînên din ên serxwezayî ku ew çendî li gorî wê dikarin werina fahmkirin û an nikarin werina fahmkirin.

Di wê nûqtayê de wê fêrsa fahmkirinê wê di nava felsefeyê de wê bi herdû aliyên ve jî wê herê. Ji aliyekê ve wê bi ya fahmkirinê û weke dikarê were fahmkirin. Ji aliyê din ve jî wê bi ya ku ew wê weke nikaribê were fahmkirin. Di wê nûqtayê de wê ya ku ew nayê zanin û ya ku ew nikaribê were fahmkirin wê du gotinên ji hev cihê bin. Ya ku ew nayê zanin ew weke di fêrsek fahmkirinê de wê weke ku ew dikarê were zanin. Lê ya ku ew nikaribê were fahmkirin wê weke derfeta wê ya fahmkirinê wê nebê. Mnaq mirovan wê hertimî wê hewlbidin ku ew xwe bigihênina birhanekê ku wê hebûna xwûdê wê bi wê re wê pênasebikin ku ew heya û an nin a.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi felsefeyî wê ji wê aliyê ve wê li wê were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew di rengê de wê werênê ser ziman. Xwûdê wê pêjnek fahmkirinê a zêhnî wê biafirênê û wê di wê de wê, weke çerçoveyek zêhnî a aqilî ku ew di xwe de hertimî wê weke karibê bihizirê û di wê de wê bi sermediyekê wê were fahmkirin re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Hinekê jî wê ol û baweri wê çerçoveya wê têgînî a fahmkirinê wê ji aliyê xwe ve wê bikin ku ew wê pênasebikin û wê werênina ser ziman. Di teolojîyên olî de wê azmûnên ku ew dihên kîrin wê li ser wê temenê wê di rengê de wê weke aliyekê ku ew wê bi wê re wê, di şwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, were li lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, mijare fahmkirinê wê ji aliyekê ve wê were dîtin ku wê çendî wê bi wê re wê karibê were fahmkirin û an nikaribê were fahmkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Augustinius wê yek ji wan zane û filosofên olî bê ku wê bixwezê ku e sînorê fahmkirinê bi sînorê fahmkirina me re wê fahmbikê. Li gorî wî mirov wê di rengê de wê, çendî ku wê pêşde wê hherê wê di rengê de wê bi zanina xwe re wê mazin bê û wê bi wê re wê tiştên mazintir wê di rengê û awayekê de wê weke ku wê têbigihê û wê fahmkirina xwe wê mazintir wê bikê. Ev

wê weke têtînek û fêrsek aqilî a bi zanina fahmkirinê re ku wê were ser ziman ku wê aqil wê weke xwe nemênê ku ew wê bi wê re wê dihênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê û fahmkirinê wê di wê nûqteyê de ku mirov bi wê re wê, fahmbikê wê zanin wê dervî fahmkirinê wê weke heyinekê wê hebê. Zaninek ku ew dihê fahmkirin wê bi wê re wê zaninek ku ew ne hati fahmkirin jî wê karibê wê hebê. Li gorî wê têtînek wê zanin wê dervî me wê bi heyinî wê karibê wê hebê. Tiştê ku mirov wê fahmnekirî wê newê wateyê ku ew nin a. An jî wê tiştê ku ew nizanibin ku ew heya ew wê, newê wê wateyê ku ew nin a. Di wê temenê de wê ne zanina me wê sînore hebûn û nebûnê wê di wê rengekê de wê bi xwe re wê di awayekê de wê nede dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were li lê hizirkirin. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê li lê zêdebikê û wê werênê ser ziman ku wê zanin wê weke fenomenek ku ew heyî wê, di nava felsefeyî de wê, li wê were lê hizirkirin. Ev fêrse bi heyine zaninê re wê, di hizr û mejiyê filosofên weke platon de wê, bi wê rengê wê weke ku ew 'ji xwe re heya' mirov wê kifşdikê ku ew heya re wê, di rengekê de wê bi têtînek ideayî wê şrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê têtîna ideayî a platon û mijare fahmkirinê a weke ketina farqê û hwd wê di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare fahmkirinê de wê heyina heyî wê, di wê rengê de wê dervî fahmkirina me û hiş û şîyariya me ya bi hiş wê di rengekê de wê were ser ziman.

Di mijare ideayê de wê weke alliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Felsefeya platon a ideayî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê nûqteyê de wê jî aliyekê ve wê derkeve li pêş. Platon di hizrên xwe yên ideayî de wê dîmenekê xwemali wê lê bipirsê. Ew wê têtîna kokê û an çavkaniyê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Piştî wî Aristo wê têtîna xwemaliyê wê di rengekê de wê zelaltir wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê di dîmenekê de wê bi wê re wê weke ku wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê têtîna ideayî wê, di wê demê de wê, weke têtînek ku wê bi hizra mayinda a teqez ve girêdayî wê li wê were lê hizirkirin.

Li hemberî hizir û aqiliya ku ew daketî li nava jiyane wê, di rengekê de ev têngîna ideayî wê weke têngînek ku ew li hemberî wê li ser nayê ya aqil der azmûnî ku ew weke berxwe dide û bi wê re dikeve nava dijberîyê de. Niqaşên platon ên bi sofistana re wê hinekê jî wê encama wê bin.

Ji wê aliyê ve wê jî wê, dikare wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê jî wê dikare wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê hizra sofistana wê di wê warê de wê di rengekê de wê, li ser ya jiyani û xwezayî wê di rengekê de wê avabê. Felsefeya xwezayî a destpêkê a demên piresokratikî wê di rengekê de wê, di wê warê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di şewayekê de wê, dîmenekê lêpîrsîner wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Pîrs pîrsîna li ser tiştê ku wê çî bê wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê didewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di hizrên wê demê de wê, têngînen weke yên ontolojikî û an metafîzîkî û teqez wê bi yên ne ontolojikî ne metafîzîkî û ne teqez re wê di rengekê de wê werina hemberî hev. Hizrên haraklit ên li ser temenê pêvajoya vegûhar ku ew wê dihênê ser ziman û hizrên parmenides ên teqez wê, di wê rengê de ku mirov wê bikirpênê wê di dîmenekê de wê karibin wê dualiteyê a weke ya vaji wê di rengekê de wê bidina dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di nava hizrên filosofên demê de wê ew wê were dîtin ku wê di nava hizra van herdû filosofan û an weke dualiyana wê ev herdu aliyên felsefeyî wê çawa wê di nav wan de wê têkilîyekê wê çêbikin wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê li wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Haraklit wê bi hizrên xwe yên li ser têngîna vegûhar re wê, di rengekê de wê di wê warê de wê, lêpîrsînek hizrî wê jî wê aliyê ve wê bide dîyarkirin. Wî hizra gûharîner di felsefeyê de pêşxist û da dîyarkirin. Piştî wê di wê temenê de wê hizrên şikbariyê ku wê pyrrhonist û hwd wê werênina ser ziman û heta hizrên filosofên weke Aenesidemus û hwd wê direngêkê de wê karibê wê di wê xatê de û di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Weki din wê hizra vegûhar wê, aliyên din wê bi xwe re wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Wê bi têngînek jiyani a xwezayî re wê li wê bihizirê. Hizrên jî jiyane dîr ên weke bi dogmayan ku ew dibin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Dogmatism û hwd wê di wê demê de wê weke têngînen ku ew wê di

rengê de wê ji baweriyê û hwd wê, di rengê de wê, pêvajoya hizirkirinê di wê ahenge wê de wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin bê. Wê, di wê nûqteyê de wê, derketina derrvî wan qalibên zêhnî wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, di nava jiyanê de wê pêşî wê tişta ku ew heyî wê weke bi aqil û an zaninkirina wê re wê di rengê de wê bibê. Dîtina wê ya bi zaninê û an aqilî wê weke salixkirina wê û hwd re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê girng bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê li ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeya zaninê wê di wê nûqteyê de wê, direngê de wê li ser wê re wê çavkaniya xwe wê li wê bihizirê. Yanî wê di rengê de wê çî wê çavkaniya dîtina me ya bi hiş û zanina me bê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me wê di wê temenê de wê di rengê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di salixkirinên bi zaninê re wê, bi wê re wê, weke çavkaniya hebûna fizikî ku ew wê bi wê bûjeniya wê li wê were lê hizirkirin re wê bibê. Ew wê dema ku ew bû wê bi wê re wê di nava têkiliya ya fizikî û zaninê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Ya fizikî ku ew di jiyanê de heya wê çawa wê ew wê, di rengê de wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Em wê dema ku em rewşa ya fizikî wê derk dikin wê weke dîmenekê darêjkî wê weke ku aristo wê werênê ser ziman wê derk dikin. Ew darêjk ji wê hildan û wê hanîna ser ziman wê ew wê tenê wê weke rewşek dîtbar a weke ji wê bê. Li vir di wê nûqteyê de ku em serî li têgîna haraklit a pêvajoya gûharînê bidin wê, em di dewama wê de wê dikarin wê bibêjin. Wê piştî ku me ew dîtbarî bi wê rewşa fizikî wê kir û ew darêjk ji wê kir û pê de wê ew piştî wê weke xwe nemênê ku em wê weke wê bi wê re wê salixbikin û wê piştî wê weke wê bînina ser ziman.

Wê demê wê di wê temenê de ew ya ku me ji wê girt wê weke têtînekê wê bi hizrî wê bi me re wê bibê û ew wê weke rewşek bêminaqî wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê di mijare wê têtîna vegûharînê de wê, mijare gûharina rewşa fizikî wê di wê nûqteyê de wê, demê wê aqil wê weke têtînek ku ew wê bi xosletên xwe yên hizirkirinê ku ew wê çendî wê rewşên jiyânî ku ew wan azmûn dikê jî bê lê wê weke xwe bi xosletên xwe re wê pêde wê herê.

Di wê nûqteyê de wê ev rewş wê bê sedema wê rengê hizirkirinê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin ku wê xosletên ya fizikî û ya zêhnî û an hizrî bi hişmendî wê çawa wê cihê bin wê li wê were lê hizirkirin. Ya ku me derkkir û an têtîhişt wê tenê wê weke kêliyêk rewşa wê ya rewşa fîzîkî bê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê di awayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê bi wê şêayê wê li wê were li lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê di pêvajoyên hizirkirina felsefeya vegûhar de wê ji wê aliyê ve wê hebûn û nebûna zanînê jî wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê were lêpîrsîn û lê hizirkirin. Wê di wê nûqteyê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Pêvojiyên hizirkirinê wê di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê, bi wê rengê wê li ser têtîna heyin û neyinê re wê were lê hizirkirin. Haraklit li ser wê temenê wê tişt bi heyina wê re he, heya û hem nin a re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di kirdeya beşa gotinê a '..nin a' de wê bi vegûharinek ku ew weke xwe nemênê wê hebê. Di wê temenê de wê di pêvajoya hebûna û nebûna wê de wê, di rengekê de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku ew heya ku ew ber ku ewbi fizikî û bûjenî xwediyê heyinek şenber a ku ew heya. Ew nina ku ew ber ku ew di awayekê mayinda de nin a û ew dayimî di gûharê. Wê demê di wê nûqteyê de wê têtîna neyinê a haraklit wê têtînek lêpîrsîner a li ser awayê wê yê darêjkî û hwd re wê weke têtîneka ku ew wê dihênê ser ziman wê di rengekê de wê bibê bê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê dema ku ew di gotina xwe ya hebûn hem heya û hem nin de' de wê di rengekê de wê di têtîna hem nin a de wê, têtîna vegûharînê a rewşa darêjkî a rewşa fizikî û bûjeniya wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê

kifşbikê û wê di awa û şêwayekê de wê bixwez ku ew wê di renekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê têngîna heyin û neyinê a haraklit li ser wê reng û çerçoveya fahmkirinê re wê dikarê wê hinekê din jî wê li ser wê bisekinê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di mijare têngîna hizirkirinê de wê mijare hebûnê wê weke ku wê were dîtîn wê di nava hizirkirina wê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Haraklit wê dema ku ew bahsa hebûn û nebûnê wê bi hev re wê bikê di çerçoveya têngîna yekitiya dijberan de wê, di renekê de wê bi rastî wê bi têngîna nebûnê re wê nebûnekê wê werênê ser ziman? Di wê nûqteyê de wê di morfolojiya hizirkiirna haraklit a li ser gotinê de wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê ya ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê di şêwayekê de wê têngîna ne nebûnê bê. Ew wê di wê temenê de wê, di renekê de wê di hizrê wî ya gûharinê de wê weke têngnek bi nepenî ku ew weke hê ne hatiya fahmkirin wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di renekê de wê gûharin wê di xwe de wê nebûnekê wê bi hawênê? Wê dema ku em ji wê aliyê ve wê pirsekê wê li wê bikin wê dikarin wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di şêwayekê de wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Haraklit wê di wê nûqteyê de wê, gûharinê wê, di dîmenekê de wê, weke ji awayekê bûyi ê darêjkê li awayekê din ê diafirê wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê nûqteyê de wê haraklit wê, di wê nûqteyê de wê, dema ku wê bahsa ya nû a bi bûyina wê re wê bikê wê di renekê de wê di pêvajoya gûharinê de wê ji rewşekê li rewşa din wê bahsa wê bikê. Di têngîna wî ya gûharinê de wê bi morfolojikî wê di renekê de wê fêrsek fahmkirinê a afrîner wê xwe li pêş wê têngînê wê di wê rengê de wê weke ku wê were dîtîn wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Aliyekê wê yê din jî wê di dewama gotinê de wê bi wê rengê wê xwe bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin wê têngîna gûharinê a destpêkê de wê dema ku wê ji rewşa ku em derbasbûn wê di renekê de wê ew wê weke êdî nebûnekê bê? Di wê nûqteyê de wê

ya ku me li şûn hişt wê dikarê wê weke nebûnekê wê şîrovebikê? Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê nûqteyê de wê karibê wê di rengê de wê, fahmbikê. Di mantiqê têtîna gûharinê de wê hem ji nûqteya ku wê ji wê derbasbûn wê bibê jî li nûqteya ku wê li wê derbasbûn wê bibê jî wê di wê temenê de wê, bûyin û hebûn ku ew heyî wê di rengê de wê bibê. Ji xwe wê bi têtînek morfolojikî wê di aliyê pêşî de wê dema ku wê li ya nû bûhûrîn bû wê ew wê hem wê weke bûyinê û afirînekê bê û hem wê weke yekek nû ku ew bûya wê di wê temenê de ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê pêdeçûyina bi ya li pêş de wê di wê rengê de wê li ser têtînek afrîner re wê weke ku wê were dîtin wê bibê û wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê.

Haraklit wê di wê nûqteyê de wê demê wê bahsa têtîna nebûnê wê di wê nûqteyê de wê ber çî wê bikê û wê di rengê de wê di wê de wê çî wê werênê ser ziman? Ji aliyekê ve wê li gorî wê mantiqê têtîna gûharinê ku ew dihênê ser ziman ku mirov wê hinekê di wê de wê kûr dibê wê di aslê xwe de wê di rengê de wê gotina nebûnê wê di rengê de wê bi fahmkirina wê re wê di nava nakokiyê de jî wê dîmenekê bê bibê. Ku em di nûqteya navendî a ku ew ji ya kevn li ya nû a diafirê ew derbas dibê ku ew ya ku ew li şûn dihêlê ku ew bi wê şûnmayinê re wê weke nebûnekê wê qastbikê wê hinekê wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê.

Di wê nûqteyê de wê ya ku ew bûyi wê ji xwe wê di nava fêrse herikina demê de wê weke ku ew heya. Wê dema ku em ji wê demê li demek din bi wê rewşa wê ji wê rewşa wê ya heyî li rewşek din weke ji rengê darêjkî li rengê din ê darêjkî derbas bikê ku wê werênê ser ziman wê ew ya ku ew bûyî û li şûn mayî wê bi têtîne pêwîstîni wê di fêrsa demê de wê weke ku ew xwediyê heyinek ku ew nikaribê were redkirin ku ew nebê. Di wê temenê de wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê di şêwayekê û rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê heyina salixkirinê me wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê bi

wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Li vir wê di mantiqê têtîna hebûn û nebûnê de wê têtîna yekitiya dijberiyê ku ew wê weke were kirpendin wê mantiqê jî wê nebûnekê wê bi gotina ya vajî hebûnê a nebûnê wê weke bi wê re wê newênê ser ziman. Wê demê ku ew bi nebûnekê wê demê wê ji xwe wê bi morfolojikî wê gotina 'yekitiyê' a dijberan wê di wê temenê de wê temenê wê yê ku ew bi wê re were ser ziman wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê ji xwe wê nebê.

Bo ku ew temen di wê rengê de ew bi wê re hebê wê pêşî wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare têtîna hebûna dualiyan ku ew weke vaji hev bin ew wê weke pêwîstiyekê ji temenê fahmkirina wê têtîna yekitiya dijberîyan a weke rêgezê ku wê were ser ziman re wê weke pêwîst bê.

Di wê nûqteyê de wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê demê wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Fêrsek din a fahmkirinê bi morfolojikî wê xwe di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê, ya dema bûhûrî û ya dema nû ku ew dihê bê. An jî wê ya kevn û ya nû bê. Di kirdeya ya kevn de wê ya hebûyî berê wê hebê. Di kirdeya ya nû de wê ya ku ew nû afirî wê di renekê de wê di wê de wê hebê ku ew wê were ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê ya kevn û nû wê, di wê têtînê de wê vajiyekê ku em bi morfolojikî ji wan karibin fahmbikin wê bi ya têtîna nû û ya dibê û heya di wê demê bê û ya kevn ku ew berê hebûya û li şûn wê maya bi bûhûrîna demê re wê di renekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê ji aliyekê din ve wê weke ku wê bi wê re wê xwe di renekê din de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku wê bi gotina 'mirov du caran xwe di heman çemê de naşoyê' ku wê werênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê bi ya dema bûhûrî û ya dema nû a dihê re ku wê bi morfolojikî wê têtînek fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayê wê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Ya ku ew bûhûrî wê di fêrsek fahmkirinê de wê nikaribê wê di renekê de wê weke nebê wê fahmbikê. Lê wê bo dema nû ku em di wê de dijîn û

bo wê dema bûhûrî ku ew wê dema nû de wê nebê re wê karibê wê bahsa nebûnekê bi morfolojikî wê di wê rengê de wê di awayekê de wê bi wê re wê karibê wê di renekê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Ya ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê haraklit jî wê di awayekê de wê bahsa wê bikê wê bi morfolojîya demê ve wê girêdayî wê ji wê aliyê ve wê reng û çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê weke ku wê hebê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ya dema bûhûrî wê karibê di dema nû a hati de ew hebê? Ev wê weke aliyekê ku wê bi fêrsek fahmkirinê a hebûnîparêzên demên hemdem ên weke lavinas jî wê di renekê de wê bixwezin ku ew di awayekê de wê li wê bihizirin. Lê ev wê weke mijarek û aliyekê din wê bi xwe re wê di mijare fahmkirinê de wê bide dîyarkirin û wê dikarê wê ji aliyekê din ve wê bi mijare hebûnê û têgîna wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê têgîna haraklit wê fêrsek fahmkirinê wê bi mijare hebûnê û hinekê lêpîrsina wê re wê biafirênê ku mirov wê hinekê wê ji wê aliyê ve jî wê ji aliyekê ve wê li ser wê bisekinê û wê karibê wê bigihênê li wateyekê. Di wê nûqteyê de wê di nava têgîn û morfolojîya têgîna hebûnê û gûharînê û fêrsa demê de wê karibê wê li wê hinekê din wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di nava têgîn û morfolojîya bi fêrsa hebûnê re de wê, di renekê de wê têgîna gûharînê wê di renekê de wê hebê û ew wê bi pêvajoyên fahmkirin û jîyanê re wê karibê wê werênê ser ziman. Haraklit wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê. Ew wê, ya ku ew di bûhûrê wê weke di wê dema nû de ew nayî wê êdî wê li wê bihizirê û ew ber ku ew di wê demê de ew neyî êdî ew wê weke nin a wê di dîmenekê de wê li wê bihizirê. Lê ew wê, di wê rengê de wê, di wê gotina xwe ya nebûnê de wê bi têgînek ku ew hîç nin a û an weke nebûya wê newênê ser ziman.

Li vir wê li wê gotina nebûnê a haraklit bi morfolojikî ew fêrsên fahmkirinê ku ew li wê dikê wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên din ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewa û renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê nebûn wê ji nebûnekê zêdetirî wê di dema xwe û pê de ku ew nebûna wê di şewayekê de wê di wê rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Ya ku wê bi morfolojikî wê di fahmkirinê de wê

weke ku ew wê bi wê re wê weke were qastkirin jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di çerçoveya têtînek zêhni de ku mirov li têtîna haraklit a logosê binerê wê karibê wê bi wê rengê wê, têtînekê ji wê têtîgihê ku ew wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ew di nava hev de di ahengekê de wê hebûn wê hebê. Di wê temenê de wê di wê fêrsa dijberîya yekitiyan ku ew wê werênê ser ziman wê di wê ahengê de wê, weke li hev wergerihin û weke hev di dîmenekê de ew bibin wê di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman. Bi hev re di nava ahengekê de bûyin wê fêrsa wê ya morfolojikî ku wê bi têtîgek vacî wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê têtîna hebûnê a haraklit wê di wê çerçoveyê de wê di pêvajoyek vegûhar de ku wê bi wê re wê bibê wê dîmenekê fahmkirinê wê li ser wê têtîna 'pêvajoya gûharinê' û heyina wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê mijare hebûnê û di wê de wê derketina li kifşkirinê wê bi wê re wê, di wê rewşê de wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Wê jî wê di renekê de wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew bi têtîna 'heviyekiya nakokiyan' re wê li wê bihizirê wê weke rêgezêk vacî wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Jacob bernays di xabate xwe ya li ser haraklit nivîsand de wê di wê de wê, di ahengekê de wê, bi têtîna levkirin û an hatina ba hev a qatkan re wê di renekê de wê, şîroveyekê bi têtîna pêvajoya vegûharinê re wê bikê. Lê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê wê di hizra haraklit de wê bi wê re wê karibê xwe di renekê de ew bide dîyarkirin. Di mijare têtîna hebûna haraklit de ku ew dihê fahmkirin wê dîmenê epistemikî wê weke li pêşîya yê ontolojikî wê di renekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin û wê li ser wê re wê di awayekê de wê weke ku wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Weki din wê, Ingram Bywater wê bi navê 'Herakleitos Ephesii Reliquiae (1877)' û wê di wê de wê bi têtîna hanîna ba hev a qatkan re wê, di wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Nietzsche wê, haraklit wê weke bi filosofên berê sokrat re wê,

weke kesê ku ew hebûnê kifşdikê ew wê di rengekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî Nietzsche wê haraklit wê weke filosofê berî dema platon ê 'tipek saf' ê ku ew rastteqiniyê dibînê' re wê di rengekê de wê pênasebikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Fenomenolog Edmund huserl wê, li ser têngîna hişmendiyê ku ew dinivîsê wê li ser haraklit wê bi têngîna 'qada herikina hişmendiyê' wê, di rengekê de ew wê şîrovebikê û wê, bi navê 'qada herikinê a herakleitos' re wê, nivîsandinekê li ser wî bikê.

Wê dema ku em wê têngîna hebûnê a haraklit ku wê dihizirê wê dibînê ku wê hebûnparêziyên demên piştre ên demên hemdem weke haidegger wê, di rengekê de wê were dîtin ku ew, di 'destpêka têtetina metafizikê' de wê di şîroveyên xwe de wê weke ji haraklit wê yekser ew wê bi bandûr bibê. Lê wî aliyê ontolojikî wê weke ku wê bixwezê di wê temenê de wê derxê li pêşiya aliyê epistemikî. Di wê nûqteyê de wê weke çawa ku wê ji haraklit wê weke ku wê bi bandûr bibê jî lê wê di rengekê de wê, di şewayekê ne di rengekê herikina wî ya di pêvajoya fahmkirinê de ku ew dixwezê bi wê pêde herê ew bikê. Ew dixwezê hebûnekê bi ontolojikî kifşbikê û di wê temenê fahmkirina xwe ya bi bandûra haraklit de wê bi temen bikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ev şîroveya heidegger jî wê, wê weke şîroveyek cihê bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Lê haraklit wê têngîna wî ya hebûnê wê, di têngîna pêvajoya hiş a fahmkiriinê û pêde çûyinê de wê, di nava têngîna 'hebûn û nebûnê' de ku ew wê di wê pêvajoya fahmkirinê û an di çerçoveya 'qada fahmkirinê' de wê bi temen bikê û wê şîrovebikê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê xwe bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê mijare hebûnê a haraklit wê, di rengekê de wê, ji wê aliyê ve ku em wê layiqî wê di rengekê de wê şîrovebikin wê di rengekê de wê hinek şîroveyên lavinas ku ew di dîmenê 'yê din' de wê şîrovebikê jî wê, di awayekê de wê, bixwezê wê, ji wê bandûra felsefeya heidegger ku ew ji çerçoveya ontolojikî bi ber dîmen û çerçoveyek epistemikî ve herê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê bi wî û ji wî fahmbikê û bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, levinas wê têngîna heidegger li gorî têngîna haraklit ku mirov wê şîrovebikê wê di şewayekê de wê li ser lingên wê bide rûniştandin. Di wê çerçoveyê de wê di pêvajoya epistemikî de wê, pêvajoya fahmkirinê û an wê weke huserl wê werênê ser ziman wê qada

pêvajoya herikina fahmkirinê' ku wê bi hiş wê werênê ser ziman wê di renekê de wê weke dîmenekê ku ew wê dixwezê wê salixbikê wê were dîtin.

Ji wê aliyê ve wê mijare hebûnê wê, dema ku wê ji aliyê şîrovekirina wê ve mirov wê li wê bihizirê wê ji haraklit û heta wê demê wê di renekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke dîmenekê berfireh wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di hebûnîparêzîya demên hemdem de wê bandûra têngîna ontolojikî a heidegger ku wê lavingas wê bixwezê wê derbas bikê wê di dîmenekê de wê bi fêrsek fahmkirinê a haraklit ku mirov wê li ser temenê fahmkirinê a rengê fahmkirina haraklit de ku wê bibê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi awayekê wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Têngîna "ontolojiya cihêreng(diferansiyel)" a filozofên Fransî Jacques Derrida û **Gilles Deleuze** ji hêla Heraklit ve weke hatine bandûr kirin. Lê di wê fahmkirinê de wê fêrsa têngîna ontolojiyê wê di renekê de wê zêdeyî wê şîroveyên hizirvan û filozofên weke heidegger wê, were dîtin ku wê di temenê wê de wê bide dîyarkirin. Ku em wê têngîna haraklit a epistemikî wê di renekê de wê bi şibînekê wê werênê ser ziman wê karibê wê di awayekê de wê di dîmenekê weke ya di rengê ku wê Foucault ku wê bi têngîna hêzê di nava têtikiliyên civaknasî de were were belavkirin wê di renekê de wê karibê di renekê de bi wê li wê bihizirê. Foucault wê bi gotina xwe ya 'têtikiliyên civaknasî' wê di renekê de wê weke li hemberî wê têngîna ontolojikî wê di dîmenekê de wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê di awayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Ji aliyê mijare hebûnê ve wê, di wê nûqteyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê were dîtin ku wê çawa wê li ser wê were hizirkirin û sekin in wê bibê. Di mijare felsefeyê de wê, mijare hebûnê wê, di wê nûqteyê de wê di mijare bûyinê de wê, di renekê de wê, were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Weke ku me hinekê li jor hanî ser ziman bi têngîna haraklit re wê mijare hebûnê wê di renekê de wê di şewayê ku ew bi têngîna pêvajoya vegûhar re ew wê çawa wê hilde li dest wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di wê nûqteyê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Haraklit wê mijare hebûnê wê di renekê de wê bikirde û morfolojiya bûyinê re wê di renekê de ku wê di kirdeye hebûnê

de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Weki din jî wê di dewama wê de wê dema ku wê bi mijare bûyinê re ku wê bûyin wê bibê wê bi wê re wê hebûn wê weke biafirê wê di dîmenekê de wê bibê û wê ev wê bi têtîni wê weke têtîhek ku wê taqabûlî rewşek hebûnî a ku wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman bê.

Wê jî wê di wê nûqteyê de wê dikarê wê di dewama w de wê werênê ser ziman ku wê mijare kirdeya hebûnê wê di wê nûqteyê de wê di renekê ku wê haraklit wê li wê bihizirê û wê weke ku me li jor wê hinekê wê hanî ser ziman wê di karê wê bi berdewamî wê hinekê din wê li ser wê re wê li wê li ser wê bisekinê. Ev jî wê di wê nûqteyê de wê ji têtîna wî ya bi gotin dikê a weke hebûn û nebûnê ku wê di kirdeya pêvajoya her tişt di herikê de ku wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Di ya ku ew diherikê de wê pêvajoyek vegûhar bê. Wê di wê temenê de wê her gave ku ew bi wê pêşve diçê wê weke xwe dû reng û awayekê darêjkî û hwd ê ku ew wê weke berê hebûya wê di wê rengê û awayê de wê nemênê. Wê di her awayê de wê rewş, awa û wûcane wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê gûharin wê bibê. Wê awayekê din wê bi wê re wê derkeve li holê.

Di wê nûqteyê de wê awayê ku ew jinûve ew derdikeve li holê wê weke di têtînekê û kirdeyek morfolojikî de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di hundurê ya heyî de wê weke ku wê hebê. Ku em wê bi minaqekê wê werênina ser ziman em dikarin wê di wê rengê de wê werênina ser ziman. Wê dema ku em şitlekê wê di çênin ew şitil wê pêşî wê weke tirhekê bê. Piştî wê bibê şitil û di dewama wê de wê ew şînayiya ku ew dibê û mazin bibê û hwd wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Ev çawa wê karibê wê bi wê re wê were fahmkirin ku ew wê di renekê de wê weke ya bûyî û nû ku ew wê weke ji ya berê a kevn ew derdikeve û an wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di wê nûqteyê de wê ew ya nû wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke ya berê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê xwediyê dîmenekê fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizirkirinên me di wê temenê de wê xwe di renekê de wê weke ku em bi şubjeyî wê dikin wê ji nava ya ku me berê hizirkiriya wê weke ku wê bibê û wê derkeve. Ew wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare hebûnê de wê, di wê nûqteyê de haraklit wê, têgîmna logosê wê bi têgînek afrîner re wê, di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke aqilekê gerdûnî ê giştî ku wê weke bi wê her tişt di nava ahengekê de hebê wê bi wê re wê direngekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Rastîtî wê di reengekê de wê nikaribê wê di awayekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê ku wê tenê bi yekê, aliyekê û hwd re wê hebê. Minaq wê dema ku em bahsa wîne bikin em bi wê re wê weke hebûnekê wê dikin jî em ji aliyekê din ve jî têgînek nûmînêrî jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di wê çerçoveyê de wê mijare têgînekê di çerçoveya têgîna hebûnî de wê, weke bi têgîna qadek vegirtinê wê bi wê re wê di reengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Hizirvanê emrikî Josiah Royce wê mijare 'ezîya dûnyê' wê weke têgînekê zêhnî wê bikirpênê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê weke têgînek ku wê weke çawa Arthur Schopenhauer bi têgîna hebûna bi çerçove ku ew hertiştê dihilde li nava xwe û hwd re dihizirê wê di reengekê weke wê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê.

Ev têgîn wê di reengekê de wê weke hinek têgînên ku wê bi felsefeya zêhnê re ku wê were li lê hizirkirin. Hizirvanên weke Thomas Nagel ku wê di reengekê de wê bi têgînên xwe 'panpsisikî' û hwd re wê pêşavaniyê wê di reengekê de wê bikin derkeve li pêş. Li vir wê di çerçoveya mijarê wê dikarê bi awayekê seretayî bi wê rengê hinekê li ser hizrên nagel ên li ser wê çerçoveyê ku ew bi wan dihizirê hizirbikê û hinekê werênê ser ziman.

Mîna filozofê Brîtanî Bernard Williams, Nagel jî bawer dike ku bilindbûna zanista nûjen bi domdarî awayê ramana mirovan li ser cîhan û cîhê me di wê de guhezandiye. Têgihîştinek zanistî ya nûjen awayê ramana li ser cîhan û cîhê me yê tê de ye ku ji nêrîna aqilmend a ku şûna wê digire objektîftir e. Ew bêtir objektîf e ji ber ku ew kêmtir girêdayî taybetmendiyên me yên ku mirov çî awayê wek ramanwer in. Têgihîştina me ya zanistî ya nûjen têgihîştina matematîkî ya cîhana ku ji hêla fîzîka nûjen ve hatî temsîl kirin vedihewîne. Fahmkirina vê nêrîna ya cîhanê ji kapasîteyên me yên wekî ramanwerên safî yên rasyonel digire û xwezaya taybetî ya hesasiyeta me ya têgihîştî nagire ber çavan. Nagel dîsa û vedigere cudahiya di navbera xosletên "seretayî" ên pêşî û yên "duyemîn" de; ankû di navbera xosletên seretayî yên bûjenan de, wek girse û şekil, ku bi awayekî matematîkî û avahî ji alavên me yên hestî serbixwe tene binavkirin, û xosletên duyemîn, wek tam û reng, ku bi

alavên me yên hestî ve girêdayî ne. **Digel** ku di derheqê îdfayên objektîf ên zanistê de gumanbar xuya dike jî, Nagel nakok nake ku zanist cihan wekî ku ji me serbixwe heye rave dike. Îdiaya wî, berevajî, ew e ku rêyek taybetî ya têngihîştina mijarekê bi tenê ji ber ku ew objektîftir e çêtir nayê dîtin. Ew îdia dike ku hewldana têngihîştina zanistî ya ji bo perspektîfek objektîf - "perspektîfek ji nedîtî ve" - pêdivî ye ku tiştek bingehîn derxe dema ku li ser hişê ku di xwezayê de xwediyê perspektîfek subjektîf e. Ji ber vê yekê, zanistiya objektîv bi bingehîn nikare alîkariya mirovan bike ku bi tevahî xwe fahm bikin. Ew di pirtûka xwe ya bi navê ""What Is It Like to Be a Bat" de û li cîhek din dinivîse ku zanist nikare rave bike ku mirov ramanwerek ku cihanê ji perspektîfek taybetî ya subjektîf dihesibîne çawa ye. **Nagel** amaje dike ku hin diyarde bi perspektîfek objektîftir nayên fahm kirin. Nêrîna ramanwer xwe ji ramanwer re nade ber çavan: ew ew nêrîn in. Mirov têngînên derûnî bi rasterast gihandina hişê xwe fêr dibe û bikar tîne, lê her hewildanek objektîftir li ser zihniyetê bihizire dê ji vê rastiye dûr bixe. Ji hêla cewherê xwe ve tê wateya ku mirov ramanwer be. Ji bo ramanwerî, xwedî perspektîfek subjektîf a li ser cihanê ye; Ger mirov ji vê perspektîfê dûr bisekine, tiştê ku mirov hewl dide rave bike ji derve dimîne (**çav**: Nagel, Thomas. 1986, *The View from Nowhere*. Oxford: Oxford University Press, Chapter VI.).

Meyla Nagel a ku rasyonelîzm û xwezaya mirovî wekî pêkhatî li dor kapasîteya me ya aqil hatî saz kirin diyar dike ku çima gumanbariya radikal bi tevahî nayê red kirin. Di bin bandûra felsefeya Wittgenstein a dema paşin de, filozof bi girêdana cihanbîniya me ya bi "rêbaza jiyanê" re li hev dike. Nagel Wittgenstein û filozofê hiş û zimanî yê Amerîkî Donald Davidson bi îdealîzma felsefî dihênê ser ziman. Her du jî ji mirovan dipirsin ku perspektîfek şirovekar bipejirînin da ku di çarçoveya cihanek hevbeş, objektîf de axêverên din bihesibînin. Li gorî Nagel, ev şert û mercên guncav ên temenê me dike pîvanên ku rast in. Encam "cihanê piçûk dike" û tiştê ku heye bi tiştê ku heyî dikare wekî were şirove kirin ve girêdayî ye. Nagel diyar dike ku ev ne çêtir e ji darêjkên ortodoks ên îdealîzmê, yên ku tê de dihê îdia kirin ku rastî ji hêmanên derûnî pêk dihê an jî girêdayî darêjkek ku ji hêla hiş ve hatî peyda kirin ve girêdayî ye (**çav**: Nagel, Thomas. 1986, *The View from Nowhere*. Oxford: Oxford University Press, Chapter VI.). Di dewama wê de wê bi felsefeya xwe re wê nagel wê têngîna 'weke bûna tiştêkê weke tiştêkê çawa ya' wê li wê bihizirê.

Nagel belkî herî zêde di felsefeya hişê de wekî alîgirê vê ramanê tê zanîn ku hişmendî û ezmûna subjektîf bi têrkerî bi têtîngên fizîkî ve nayê ravekirin, bi kêmanî di têtîngîştina hemdem a fizîkîizmê de. Ev helwest di serî de ji hêla Nagel ve di yek ji gotarên xwe yê herî navdar de hate nîqaş kirin. Wê di xabate xwe ya bi navê «What Is It Like to Be a Bat» nîqaş dikê. Ji wê aliyê ve ku mijar were ser mijare felsefeya zêhnê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê çerçoveyê de wê karibê bi wê ew li wê bihizirê.

Mijare felsefe zêhnê wê di demên hemdem de wê ji wê aliyê ve wê weke mijare zêde giring wê were dîtîna ku ew wê li ser wê were sekin in. Di wê nûqtayê de wê di nava têtîngîna şubje û ya fizîkî de wê çawa wê di ahengekê de wê fahmkirin wê hebê û an mirov dikarê bahsa fahmkirinekê di ahengekê de bi wê re wê bikê wê weke aliyekê ku wê bi morfolojîkî wê ji wê aliyê ve wê were dîtîna ku ew wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

" Di pirtûka xwe ya bi navê "What Is It Like to Be a Bat» de Nagel dibêje ku hişmendî xwediyê karakterek subjektîf e ku jê re bîngêhîn e, aliyek ku ew çawa ye. Ew dinivîse: "Orgazmek xwedan rewşên derûnî yê hişmend e ger tenê heke ew be ku ew organîzm çawa be - ji bo orgazmê çawa ye." Nagel dinivîse ku ew "hewl dide ku nîşan bide ku súbjektîvîteya bêkêmasî ya hişmendiyê li ber gelek çareseriyên pêşniyarkirî yê pîrsgirêka hiş-laş çawa dikarê were fahmkirin ku ew li ser wê bisekinê û wê bigihêne fahmkirinekê di awayê wê de. Li gorî vê têtîngîştîna, Nagel di warê fizîkî û derûnî de dualîstek kevneşop e. Lêbelê, ev têtîngîştînek e. Mebesta Nagel ew e ku ew bibêje ku wê di warê têtîngîna rewşek derûnî de sînorek hebê, ku mirov divê ku ew rasterast pê re were nas kirin.

Li vir wê dema ku wê Nagel wê hizirkirina xwe wê bidomênê wê weke ku wê ji navaroka xabate wî ya ku me navê wê di paragrafa li jor de wê hanî ser ziman wê bahsa sînorkirinê a li ser fahmkirinê û bi wê rewşa fizîkî re wê çawa wê hebê wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê. Ev sînor wê weke sînorekê zêhnî bê û an wê weke sînorekê fahmî bê. Ku ew pêşî wê hinekê nîqaş dikê wê piştî wê, rewşa fizîkî bi têtîngîna rewşa zêhnî û pêvajoyên wê bi salixkirinê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Ne weke fizîkvanekê lê wê wek hizirvanekê şubjektîv ê bi têtîngîna zêhnî û hişmendiyê re ku ew dihizirê wê bixwezê ew di rengekê de ew dîmenekê fahmkirinê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov

wê, têtîna Nagel wê dixwênê wê aliyekê wê yê ku wê weke di fahmkirinê de wê ji aliyekê ve wê bi pirsgirêk wê di fahmkirina wê de wê weke ku ew dema ku ew dihizirê wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku ew bahsa hişmendiyê dikê û bi gotina 'zêhn wê aliyekê xwezayê ê temenî wê biafirênê ku wê werênê ser ziman wê di dewama wê de wê di dîmenekê têtîna seleksionist ku ew di kirpenê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di morfolojiya van herdu gotinan de wê, levnekirinek wê bi xwezayî wê xwe di awayekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Li vir emê li ser felsefeya Nagel hemû aliyên wê ne sekin in. Ev aliyên wê yên ku em di çerçoveya mijare xwe de wê di awayekê de wê dihênina ser ziman wê ev bê. Dibê ku ew aliyên din jî karibin wrina kirin mijare lêkolînek din. Lê li vir wê dikarim wê di dewama wê de wê werênima ser ziman ku wê mijare hebûnê û zêhnê û rewşa fizikî wê weke aliyekê ku wê di nava felsefeya hemdem de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em di temenê cihê kirina li ser têtîna sedemê a bi têtîna weke kirde û bûjenê re wê li wê bihizirin wê di mijare rewşa ya kirdeyî de wê aliyên nitelikî weke bi têtînen weke hêjabûnêê û hwd re wê weke aliyna ku wê xwe bi wê re wê bidina diyarkirin. Ev aliyên nitelikî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Hinekê jî wê di fêrsek fahmkirinê de wê ew morfoloji wê bi fahmkirinê wê bi mirov re wê çêbibê ku wê çawa wê di rengekê de wê, di cihêbûnekê de wê ji ya fizikî û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Di nava nîqaşên li ser ya kirde û bûjenê de wê ev ali wê di demên hemdem de wê weke aliyekê ku wê bi felsefeya hemdem re wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin bin.

Di demên hemdem de felsefe û têtîtinên wê

Di demên hemdem de wê mijare felsefeyê wê ji gelek aliyên ve wê, were dîtin ku wê were hildan li dest. Di serî de wê, weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê ji demên ronansansê û pê de wê di rengekê de wê felsefe wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew di rengekê de wê, hin bi hin wê bi têtînek rasyonali wê pêşkeve û wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Rasyonalism wê di rengekê de wê bi rêgezên aqılmeşandinê û girêdanên diyalektikî û mantiqî û hwd re wê, di şewayekê de wê li ser temenekê rastîtîya xwe wê di awayekê de wê were dîtin ku ew wê bikê.

Di felsefeya demên piştî serdema navîn ku wê pêşkeve de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare felsefeyê û fahmkiirnê û təkiliya wê ya bi hev re bê. Têkiliya fahmkirin û hebûnê a bi hev re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeyê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare hebûnê wê weke aliyekê wê yê ku wê ji wê demê û pê de wê were dîtî ku wê derkeve li pêş bê. Spinoza wê mijare hebûnê wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê di dewama wê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Wekî din wê di dewama wê de wê descertes wê bi têngîna mijare hebûnê ve girêdayî wê dualisma tozê wê weke wê di rengekê de wê pêşbixê. Wê li ser wê re wê hizrên xwe wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare hizirkirinê zêhnî de wê, di wê rengê de wê, spinoza wê di têngîna tozê de wê di awayekê de wê, bi mijare təkiliya tozê bi ya bûyinê re wê li ser temenê têngînek hebûnê re wê bixwezê ku wê hilde li dest.

Mijare hebûnê wê, di wê rengê de wê, di rengekê de wê weke ku me li jor wê kirpend wê weke mijarek felsefeyê a giring bê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare hebûnê wê, di awayekê wê təkiliya wê ya bi fahmkirinê re wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Weke ku me dîaa li jor wê hinekê hanî ser ziman wê bi hizra sofistan re bê û ya filosofên weke haraklit û hwd re bê wê were dîtî ku ew wê ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê mijare hebûnê wê hilde li dest.

Di mijare hebûnê de wê ev wê di rengekê de wê, bi têngînekê wê, çawa wê were fahmkirin û an çawa wê karibê wê bi tamî wê fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê fahmbikê bê. Wê di mijare təkiliya fahmkirinê û ya hebûnê de wê protagoras wê mijare sînor û pîvane fahmkirinê ku wê, mirov re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li vir wê hem têngînek şubjeyî û hem jî ya objeyî wê di rengekê de wê weke ku wê di wê gotina xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê bi kirpênê. Lê aliyê şubjeyî wê zêdeyî wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li pêş bê. Di wê nûqtayê de wê, ya ku me fahmkir wê, bo me wê weke rast bê. Lê kesekê din ew tiştêkê din wê weke ku ew me kir wê ew wê bikê û ew wê

bo wî jî wê rast bê. Di wê temenê de wê ya ku wê bo min rast bê wê ew ya ku min fahmkiirî bê. Û ya ku wê kesên din fahmbikê wê bo wî rast bê. Ew herdû fahmkirin dikarin ji hev cihê bin û ne wek hev bin. Yan jî wê, ya ku ew bo min rast bo yekê din ne rast bê. Wê di wê rengê de wê dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê were li lê hizirkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina hebûnê wê, di wê temenê de wê, di dewama wê de wê bi temenekê felsefeyî ê zêhnî wê hin bi hin wê di rengê de wê were dîtin ku wê were hildan li dest. Mijarên weke mantiqê, metafîzîkê, metamatîkê û hwd wê li ser wê temenê wê di nava felsefeyê de wê di destpêkê de wê weke aliyên ku wê hembî fahmkirina wan wê pêşketin wê bibê û hem jî wê rêzkariyên din ên zanînê wê bi xwe re wê ji wan re wê bingihekê baştirin ên fahmkirinê wê weke ku wê were dîtin ew bi xwe re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Me li jor wê hinekê di destpêkê ji hizrên haraklit mijare hebûnê wê hinekê şîrovekir û wê hanî ser ziman. Lê li vir wê mijare hebûnê wê weke mijarek giring wê di dewama wê de wê xwe ji aliyekê ve wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Wê jî wê di rengê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeya hebûnê de wê, di nava têkiliya şube û objeyê de wê di wê temenê de wê di rengê de wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew wê were li lê hizirkirin. Ew jî wê di wê nûqteyê de wê, ya ku em wê dibînin wê weke ku wê bi hizrên zerdeşt re bê û an piştî wê bi hizrên platon û hwd re bê wê di nava dualiteya giyan û bedenê de wê were hildan li dest. Hinekê din wê haraklit wê bi hizrên xwe wê ji wê çerçoveyê wê derkeve û wê bi çerçoveyek zêhnî wê were dîtin ku ew wê mijare hebûnê wê di rengê de wê hilde li dest û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê mijare hebûnê wê, dema ku em bi nerînek serrû wê di destpêkê de wê li wê binerin wê di wê nûqteyê de wê karibê wê bibêjê ku wê ya ku em bi wê fahmdikin wê bi awayekê çawa wê weke wê hebûna ku ew heyî û an em wê derk dikin bê? Di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê

karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Hebûn wê di wê nûqteyê de wê weke heyinek ku ew heya a bi fizikî, bûjenî, û hwd re ku mirov wê karibê wê di rengek de wê, werênê ser ziman bê. Ev awayê hebûnê wê weke hebûnatîr û hişk a ku ew di wê temenê de ew bûya wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Minaq wê dengê wê weke rewşek fizikî a kevirekê ku ew di xwezayê de heya wê ne xwediyê fizikekê bê, lê wê ew wê hebê. Minaq bêhna pîvanekê a tuj wê di wê rengê de wê ne xwediyê rewşek weke ya bi fizikî a tiştêkê bi reng û darêjk ku ew were dîtin bê, lê ew wê, hebê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Em di wê nûqteyê de wê, ji wê aliyê ve dikarin wê di rengekê de wê mijare fenomenên aqilî ên weke di wê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê rengê de wê hebûn wê bi fizikiya xwe wê bi xosletên xwe yê asta pêşîn weke rengê wê, awayê wê, darêjka wê û hwd re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di asta duyem de wê, bi xosletên wê yên weke bi wate ku mirov li wê dikê, kirde û hwd re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê. Di asta sêyem de jî wê bi têkiliyên fahmkirinê ên weke bi girêdanên derve ên weke bi metafizikê bê, ontolojikî û an mantiqî û hwd bê wê karibê wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê ev wê weke aliyên ku ew wê, di rengekê de wê çawa wê bi fahmkirinê re wê hebin wê weke hebûnekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Filosofên weke haraklit wê, di ahengekê gerdûnî û xwezayî de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê wê li wê bihizirin. Ber vê yekê levkîrin, lêhatin, û bi hev re di ahengekê û hwd de wê weke hinek xosletên ku ew wê bi wê re wê bi têgînî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Li vir wê dema ku em bahsa têtîna heyinê wê bi felsefeyê re wê bikin wê ji aliyekê ve wê mijare hebûnê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Hebûn wê di rengekê de wê weke ku ew dervî me ya ku ew heya û ew di rengekê de wê bi têtîliyê bi hiş re wê di nava wê û me de wê weke ku wê girêdanek bi wê re wê bibê û wê hebê. Lê ew wê bi wê re wê dervî me wê di şewayekê de wê weke ku wê hebê. Thomasê aqineyî wê dema ku ew bahsa hebûnê dikê ew wê li ser têtînek cewherî re wê di rengekê de wê bi wê re wê salixbikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di beşa çarem a xabate xwe ya bi navê "li ser hebûn û cewherê" wê di wê nûqteyê de wê, di wê rengê de wê, werênê ser ziman. "Mirovek û an tayrekê anka ku ew çî bê û ku ew hebê û an nebê bê ku mirov zanibê mirov wê karibê wê were fahmkirin" Di wê nûqteyê de wê, di wê têtîna xwe de Thomasê aqineyî wê têtîliyê bi hişmendî wê bi wê ya ku ew heya re wê didênê. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi wê têtîna wî re wê ew rengê fahmkirinê wê hebê ku ew weke bi fêsek û morfolojiyek ku ew wê hebûna ku ew heyî û bê ku ew zanibê ku ew heya wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi têtîliyê dualî wê bi wê re wê weke ku wê li wê bihizirê. Bo ku mirov wê têtîliya fahmkirinê wê bi wê re wê dênê wê pêşî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke aliyekê wê yê giring wê, ew hebûna wê, di rengekê de wê têtîliya fahmkirinê wê bi wê re wê didênê. Di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê din wê mijare cewherê bê ku wê Thomasê aqineyî wê di wê xabate xwe de wê li ser wê bisekinê. Ew jî wê mijare cewherek giştî û navendî bê û an her tişta ku ew dibê wê karibê bibê xwediyê cewherekê bi xwe re wê were dîtin ku ew bi mijarên ku ew wan dihênê ser ziman re wê di rengekê de wê were dîtin k uew wê li wan wê bihizirê.

Di deverekê wê, Thomasê aqineyî wê bibêjê ku wê hebûn wê weke pêvekek li ser cewherê re ku ew dibê bê. Bi wê ve girêdayî û bi wê ew wê hebê. Lê aliyekê din wê bi hizra Thomasê aqineyî re wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê ew wê mijare hebûnê wê weke hebûnek cihê ji ya ku ew heyî jî wê di dîmenekê de wê bi wê re wê pênasebikê û wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Wê dema ku em li tişta ku em di jiyane de em dizanin ku ew hena em dikarin ji wê gavê biavêjin û bigihijina têtîna hebûnê? An jî wê zanina wê bi wê re wê karibê were fahmkirin ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê. Li gorî wî hebûna bûjena cihê

wê karibê were derkkirin û fahmkirin. Ji vê gotinê ya ku ew wê, karibê wê were fahmkirin wê di serî de wê ew bê ku wê bûjenek ji têngîna hebûna wê cihê wê karibê were fahmkirin. Di wê temenê de wê di nava têngîna hebûnê û heyina tiştê de wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê were fahmkirin wê cihêkirinekê wê di fahmkirinê de wê weke ku wê were dîtîna wê bikê nava wê.

Di nava têngîna filosofên demên hemdem ên weke Hume, russell, kant, Frege û hwd wê, mijare hebûnê wê dema ku ew dihildina li dest wê ji wê têngînê wê cihê wê di rengekê de wê weke xosletekê heyine kesên heyî wê di rengekê de wê, pênasebikin û wê di rengekê de wê bi wê re wê werênina ser ziman. Hume di xabate xwe ya bi navê 'lêkolînek li ser xwezayê mirov' de wê ji hebûna bûjenê cihê wê têngînek hebûnê a cihê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ev aliyê ku wê di wê temenê de wê, di rengê hizirkirina xwe de lê Hume wê piştî wê, bigihijê wê encamê ku wê, ne xosletekê bûjenê ê cihê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wê di hebûna bûjenê de û bi nitelik û an xosletên wê yên asta yekem û duyem re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew di şewayekê de wê, bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê nûqteyê de wê têngîna ideayê a hume ku wê çerçoveya wê mirov wê li wê dihizirê û wê dikê ku wê hinekê fahmbikê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê têngîna ideayê de wê kant wê gotina xwûdê ku wê bi tekûzîyekê wê bixwezê wê şîrovebikê re wê were dîtîna ku ew wê bixwezê ji wê bigihijê têngînek ideayî a bi aqilê teqez û yê azmûnî ku ew bi wê re wê fahmbikê. Di têngîna xwe ya apriorî û şîroveyên bi wê re de wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê têngihîstînek hebûnê wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di awayekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Wî di hizirkirina xwe de wê bi têngînek argûmanî a di wê rengê de ew li wê hizirî. Wî hanî ser ziman ku wê, wê dema ku ez li tiştêkê hizirîm û bi kijan û çiqas lêker ez li wê hizirim ev, wê weke nişanaka ku wê tiştêkê wê çawa wê hebê' re wê bînenê ser ziman.

Aliyekê din jî wê di rengekê de wê bi têngîna hizirkirinê a mantiqê re wê were dîtîna bê. Wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê li ser ya ku ew li mirov wê mantiqî were re wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin û wê di mijare hebûnê û nebûnê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew bê gihîştin li encamêkê di fahmkirinê de di derbarê têngîna hebûnê de.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê bibêjê ku wê têngînek hebûnî a giştî wê di rengekê de wê, di rengekê de ku wê li wê were lê hizirkirin ku ew heya û wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, bi têngîna ya weke bi tiştî û an bûjenî ku ew heya wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Russell jî û Frege jî wê bi têngînek derpêşî wê dema ku ew dihizirin jî wê mijare têngîna ya ku ew heyî wê di rengekê de wê di awayekê de wê di wê rengê de wê li wê bihizirin. Mînaq wê di wê nûqteyê de wê di miajre hebûnê de ku em bibêjin dinazor hebûna wê demê wê weke bo ku ew hebin û an bigihijê darêjke ji wan. An jî argûmenekê ku ew wê piştrast bikê. Di awayekê din de wê, di demek din de ku wê tişteke ku ew hebê wê di wê rengê de wê li wê bihizirê. Wê demê wê di têngînek giştî de wê têngîna hebûnê wê hem dervî ya dinazor û hem jî dervî ya din ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi fêrsa heyina heyî û an bûyî wê, di rengekê de wê hebê û ew wê, tenê wê ji wê di rengekê de wê weke ku wê pêwîstîya salixkirinekê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em i ro bibêjin dinazor di demên berê de hebûna û kesek bi wê bawer bikê û kesek bi wê bawer nekê wê di wê nûqteyê de wê dervî têngîna yê bawer dikê û yê bawer nekê wê ew têngîna wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bi wê têngîna wê bide dîyarkirin. Wê demê wê dikarê wê were gotin ku wê dervî wê bawerkirin û bawer nekirinê wê di rengekê de wê weke hebûn û nebûna dinazorê wê di rengekê de wê weke di dîmenekê de wê pênamebikê bê. Ya ku wê weke piştrastkirinê wê were kirin wê li ser wê têngîna û tefekûra hebûna dînazorê re wê di rengekê de wê weke bi têngîna wê ya heyinê ve girêdayî wê ghiştina li darêjkê wê di rengekê de wê bibê. Lê ew ghiştin û bûyinên weke bi darêjka dinazorê wê dervî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê hebê.

Li vir wê ev jî wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin ku wê, ya ku wê, ew hebê wê, di wê temenê de wê, bi hebûnî wê bi têngîna hebûnê re wê weke ku wê bi ya ku ew wê weke bi darêjkî ku ew dihê salixkirkirin re wê di rengekê de wê nikaribê wê ji hev cihê salixbikê. Encama ku wê Hume jî wê di têngîna xwe ya ideayê de ku wê bigihijiyê û wê bi heyina bûjenî û an fîzîkî a di jiyanê de re ku wê werênê ser ziman wê bi hev re wê di tîkili û ahengekê de ku wê werênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê di nava şîroveyan demên berî demên hemdem ên bi têngîna hebûnê re

ku wê di demên serdema navîn de wê werina kirin de wê çawa wê di nava têtîna hebûnê û ya heyinê de wê di rengekê de wê xêzekê wê di rengekê de wê bikişênê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, ya ku ew heyî wê weke ya bi hebûna xwe re ew heya wê di wê nûqtayê de wê li wê were lê hizirkirin. Lê dervî wê hebûna ku ew dihê salixkirin wê di wê temenê de wê, weke dervî ya heyî weke hebûnê ku wê were salixkirin wê di dîmenekê de wê cardin di mijare fahmkirina wê nûqtayê de wê me bi ber têtîna haraklit a hebûnê ve wê ji aliyekê ve wê bide birin. Haraklit wê di têtîna hebûnê de wê hebûn û nebûnê wê bi hev re wê di wê de wê bi wê re wê dema ku ew dihizirê wê bi morfolojikî wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi hebûnê re wê, dihizirê bê. Ew hebûnê wê di wê de wê ya ku ew neyî wê çawa wê karibê wê were fahmkirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi fêrsek fahmkirinê wê di dîmenekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Felsefe wê di demên hemdem de wê weke ku wê were dîtîn wê bi têtînek fahmkirinê û pêvajoyên wê yên li ser têtîna hebûnê re wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê bibê. BI teybetî wê piştî demên ronansê û pê de wê mijare felsefeyê wê di rengekê de wê weke ku wê filosofên weke spinoza û descartes wê werênina ser ziman wê bi mijare hebûnê û an tozê re wê di rengekê de wê li wê bihizirin û wê di rengekê de wê werênina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê were dîtîn ku wê lêpîrsînên li ser têtînê weke metafîzîkê û an ontolojiya hebûnê re ku wê bibin wê bi wê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê were kirin. Hume wê dema ku wê bi têtîna xwe ya ideayî re wê mijare têtîna hebûnê, fahmkirinê sedem û encamê û hwd wê lêbîrsê wê di wê çerçoveyê de wê bi awayekê wê karibê were fahmkirin.

Hizirkirinê di wê demê de wê karibê wê ji du aliyên teybet wê were dîtîn ku wê karibê were ji hev cihê kirin. Descartes wê têtîna rasyonalmê wê di rengekê de wê di hizrên xwe de wê derxê li pêş û wê bi wê re wê di mijare hizirkirinê xwe de wê bi wê re wê were dîtîn ku ew wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê mijare rasyonalmê wê di wê rengê de wê, di têtînek hebûnê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Descartes wê mijarên weke yên hebûnê, metafîzîkê, û hwd wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê bixwezê li wê bihizirê.

Di kirdeya xwe ya ku ew bi wê dihizirê de wê mijare hebûnê wê weke bi heyîna ku ew heyî re wê, di çerçoveya azmûnê bi wê re wê di

şewayekê de wê were dîtin ku ew wê ji aliyekê ve wê bixwezê ku ew wê bihizirê. Ber vê yekê wê di hizrên descertes de wê li ser wê yekê wê aliye bûjenî wê zêdetirî wê di rengê de wê, derkeve li pêş. Di pêvajoyên hizirkirinên dekartî ên piştî ku wê çendî wê bi lêpîrsinên hizrî ên bi mijare hebûnê ve girêdayî ku wê weke ji wê dîrketin wê bibê jî lê wê weke aliyekê wê yê giring wê ew wê derkeve li pêş. Hinekê wê weke ji wê têngîna descertes dîrketinê wê bide kirin wê bi hizrê xwe re wê filosofên weke Nicolas Malebranche ku ew wê di wê çerçoveyê de wê bi hizrên xwe re wê weke di wê çerçoveyê de wê werina pênasekirin wê bikê.

Di wê nûqteyê de wê mijare hebûnê û təkiliya zêhn û bedenê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di çerçoveya dualisme tozê de wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, hizrên malebranche wê fêrsên fahmkirinê ên bi têngînek bûjenî ên dekartî ku ew werina fahmkirin ew wê zêdetirî wê bi ber rewşek zêhnî ve wê bide birin û wê werênê ser ziman. Li gorî Malebranche, ku dibêje sedemek rastîn tê wateya bûyîna hêzek sedemî ya afirîner, tu mirov nikare bibe afirîner. Her wiha Xwûdê hêza afirandinê neguheştiye mirovan. Ji ber vê yekê tenê sedemek rastîn heye û ew jî Xwûdê ye. Encama mantiqî ya dîtina wî ya li ser sedemîtiyê, ku pir dişibe ya Hume, ev e ku "em her tiştî di Xwûdê de dibînin, ji ber ku tiştên dînyaya derve nikarin di nav me de ramanek an ramanek çêbikin, hemî ramanên me ji Xwûdê derdikevin. Em tiştêkî dizanin, ew xwûdê ya. Li gorî Malebranche, ku dibêje ku em ramanên di hişê Xwûdê de dizanin, ew Xwûdê ye ku fersendê dide me ku em di fêrbûnê de em rêbaza rast bicîh bikin.

Di mijare felsefeyê de wê, dema ku em li ser têngîna dekartî re wê werênina ser ziman wê dîmenekê ji ya ku wê descertes dihênê ser ziman wê weke dîmenekê cihê wê bi xwe re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, zêdeyî wê weke felsefeyek ji rastiya jiyane dîr dikeve wê, di rengê de wê bi wê têngîna zêhnî ku ew dihênê ser ziman re wê di rengê de wê were pêşxistin.

Di wê demê de wê, di nava felsefeyê de wê li ser ya şenber wê hizirkirin wê bibin û hizrên Locke û Hume wê di wê nûqteyê de wê karibin werina fahmkirin ku ew wê şewayekê empirîkî wê di rengê de wê bi wê bihizirin û wê hizrên xwe bi felsefeyî wê werênina ser ziman. Ew wê bi têngîna sedemê re wê di nava ya nûha û ya heyî de wê çawa wê karibê

fêsek fahmkirinê li lê were gihiştin wê li wê were lê hizirkirin. Hume wê ya ku ew di zêhnê mirov de wê bibê wê di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê. Di dîmenekê dîtbarîya wî ya zêhnî de wê, deleuze wê dema ku ew li wê dihizirê wê bi gotina 'derûniya zêhnî' ku wê çawa wê xwe bidina diyarkirin û wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê gotina derûniya zêhnî wê çawa bê wê weke aliyekê ku ew wê, weke li gorî Deleuze wê zor ku ew li wê were lê gihiştin.

Hume wê di renekê de wê di hizirkirinên xwe de wê, têgîna 'sedema pîretikî' wê, di renekê de wê li wê bihizirê û wê aqil wê çawa wê kirinên me wê serastbikê û an wê karibê wê bikê û nekê wê di renekê de wê bikeve nava lêpîrsîna wê de. Wê dema ku ew ji aliyê têgîna etikî ve wê li wê dihizirê wê, bi van gotina ew wê werênê ser ziman. Hume wê di xabate xwe ya bi navê "lêkolînek li ser xwezayê mirov" de wê werênê ser ziman ku "hebûna aqilê pratîkî wekî rêgezî wek red kir, ji ber ku wî îdia kir ku aqil li ser rewîstê tu bandûrek nake, ji ber ku rewîst dikare bandûrên ku aqil bi tena serê xwe nikaribe çêbike di mirovan de çêbike." Di dewama wê de wê hume wê di mijare têkiliya aqil û rewîstê û têkiliya wê ya di wê warê de wê van gotinan wê di dewama wê de wê di heman berhama xwe de wê bibêjê. "Rewîst azweriyan geş dike û kiryanan çêdike an jî pêşî lê digire. Aqil bi serê xwe di vê mijarê de bi tevahî bêhêz e. Ji ber vê yekê rêgezên rewîstî ne encamên mantiqê (aqilê) me ne."

Li gorî hume wê aqilê pîretikî wê ji aliyekê wê di aqil de wê ji rastitiya wê zêdetirî wê bi nirxên wê yên di çalakiya wê de jî wê bi wan re wê alaquadar bibê. Di dewama wê de wê hume wê lêpîrsînekê di warê hizirkirina xwe de wê di wê warê de wê bikê. Li gorî wê di hemû hebûnên rasyonel de wê, bi bandûr nebê re wê di renekê de wê bahsa aqilê pîretikî wê di wê rengê de wê bikê.

Di mijare lêpîrsînên xwe de wê li ser mijare hûrgilkinên wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Hume wê di xabate xwe ya li ser felsefeya rewîstê ku wê binivîsê bi navê "An Enquiry Concerning the Principles of Morals (1751)" wê, bi gotinên ji fahmkirinê zêdetirî ên ku mirov hîs dikê wê bixwezê balê bikişênê li ser wan. Wê di wê çerçoveyê de wê, ya ku mirov wê hîs dikê wê çawa wê bandûrê wê li mirov wê bikê wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê bikeve nava lêpîrsînek rewîstî a felsefî de. Ew wê bi gotina xwe ya bi rengê "rewîst azweriyan geş dike û kiryanan çêdike an jî

pêşî lê digire. Aqil bi serê xwe di vê mijarê de bi tevahî bêhêz e. Ji ber vê yekê rêgezên rewîstî ne encamên mantiqê (aqilê) me ne." Wê bixwezê wê ji wê aliyê ve wê nûqteyê wê balê bikişênê li ser wê. Çendî ku wê hume wê weke empristekê jî wê were dîtin jî lê wê di aslê xwe de wê ji nava wê xabate wî ya dawî de wê weke ku em wê kifş dikin wê hinek lêpirsînên rasyonali jî wê di wê rengê de wê weke ku wê bi hizirkirinên xwe re wê bikê.

Ji xwe wê dema ku ew wê di nava hizirkirinên bi gotina aqil û ya rewîstê de wê dikê wê di serî de wê ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke ku wê pêşî wê bikeve nava hinek kirpendinên giring de. Di wê nûqteyê de wê, hinek hîskirinên ku ew wê aqil wê yan li berçav negrin û an wê li şûnê bihêlin û yan jî wê esas negrin di kirinên xwe de wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew hizrên xwe werênê ser ziman.

Hume wê dema ku wê ji aliyê têtînek rasyonali ve wê bi wê re wê bikeve nava lêpirsînê de wê, di rengekê de wê, çawa wê, li şûna li pêşbûna wê hîsîyetê wê aqilekê rasyonali ku wê çawa wê derkeve li pêş wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ew dema ku wê bahsa têtîna xwe ya rewîstî wê bikê wê pêşî wê bi kirpendinên ku ew di serê xwe de xwedyê hinek hizrên di derbarê dûnya derve de ya wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê wateya wê nêzîkatîyê wê ew bê ku ew wê, çawa ew wê di wê rengê de wê bi aqilekê rasyonali wê li wê bihizirê û wê bide dîyarkirin wê li ser wê bisekinê. Wê ji hundurê xwe wê çawa wê bêtî hanîn ser ziman û wê bi re wê bide dîyarkirin re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di nava pîvanên darazên rewîstî û pîvanên darazên aqilê rasyonali de wê, têtîliyê fahmkirinê wê li ser şewayê fahmkirinê re wê bixwezê ku ew dênê.

Hume wê weke Hobbes wê lî ser têtîna azadiyê û têtîna determinîsmê wê hizrê wê werênê ser ziman. Ew di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku mirov wê çawa wê li gorî rêgezên mekanîkî û an fizîkî wê bi wê ve wê girêdayî bê wê werênê ser ziman. Ji aliyê din ve jî wê bi hinek fêrsên fahmkirinê wê li ser aqil re wê derketina dervî wê bi derfet bê û an ne bi derfet bê wê li ser wê bisekinê û wê di wê warê de wê bikeve nava lêpirsînekê de. Di wê nûqteyê de hume wê, mijare sînorê hebûnê a zêhnî ku wê bi ya fizîkî ve bisînor û an ne bi sînor bê wê bixwezê ku ew wê ji aliyê ve wê li wê bipirsê.

Ji wê aliyê ve wê têngîna pêwîstîniya humê ku wê were şîrovekiirn wê, bê gotin ku ew hem ji Hobbes û hem ji newton bi bandûr bûya wê werênina ser ziman. Di wê nûqteyê de wê têngîna fizikê wê di heyina hebûna de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê derxê li pêş bê.

Hume wê bixwezê ku ew wê lihevnekiriya nava têngîna azadiyê û ya pêwîstîniyê wê di rengekê de wê fahmbikê. Ew weki dihênê ser ziman ku ev lihevnekirin wê di hemû dîroka felsefeyê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin û wê li ser wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare heyinê û têkiliya wê ya bi zêhnî wê li ser wê temenê wê ew wê li lê bipirsê.

Ew wê di wê nûqteyê de wê têngîna xwe ya pêwîstîniyê wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê kirpendinên xwe wê li ser têngînek xwezayî wê bikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi awayekê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna pêwîstîniyê wê li gorî hume wê di pêdeçûyin û berdeewamiya wê de wê di xwezayê û hatina ba hev a bûjenên wê de wê xwe bide dîyarkirin. Li vir wê dema ku ew wê li wê dihizirê û wê di wê rengê de wê dihênê ser ziman wê di dewama wê de wê demê ev wê li gorî wînekê serbixwe û azad wê bi serbestî bibê û an wê dîyarkirinek wîni a dervî wê ku ew wê dide kirin wê lêpîrsînekê wê di wê warê de wê bixwezê ku ew wê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku ew wê, di awayekê de wê çawa wê ew wê bibê wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê mijare azadiyê wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê hilde li dest. Humê, di wê warê de wê mijare azadiyê û dîyarkirinên wê dervî wê hebin û an nebin wê li ser wê temenê wê dema ku ew wê li lê dipirsê, yekperetiya xwezayî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê mijare têngîna pêwîstîniyê wê bi têngînên fizikî ku wê pêşkevin re jî wê weke têgihek ku wê were ser ziman û wê di wê warê de wê li ser çerçoveyek gerdûnî û xwezayî re wê bibê sedema lêpîrsînên ku ew wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman.

Lê hume wê dema ku ew têngîna sedemê dihê ser ziman wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin ew wê derkeve dervî wê têngîne û wê bi

têgiha ”ku mirov tişteq avêt azmên wê ti garantiya wê nebê ku ew ê bi şûn ve wê bikeve.´ Di wê temenê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, di wê rengê de wê mijare têngîna sedemê wê di rengê de wê, diawayekê de wê, bi têngînek şubjeyî re wê werênê ser ziman.

Li vir wê têngîna hume a azadiyê ku ew li ser kirin û çalakiyên mirov re wê werênê ser ziman wê ji aliyekê din ve wê dihênê ser ziman. Ew wê, bi gotina wê dema ku wê, ´çalakiyên me bi awayekê bi wînekê nebin wê demê em ti carî bibêjin ku çalakiyên me azad in´ re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mijare têngîna pêwîstîni û ya azadiyê wê di rengê de wê bixwezê ku ew têtikilikê li ser wînek şubjeyî a kirdeyî ku ew di xwe de dikarê bide dîyarkirin ew ku ew bi mirov re wê dihênê ser ziman re wê di şewayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê dema ku ew mirov şîrove dikê wê di dewama wê de wê, aliyên weke mêyl, azwerî, xwestek, ajo, aso û hwd wê weke hinek aliyên ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwa û rengê de wê weke ku ew wê wan şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di dema ku wê hume di wê de wê biji wê mijare têngîna azadiyê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê di wê demê de wê kirinên mirov wê sînorê wê heta kûderê bin û mirov çawa li xwe û wan serwer a û an di wê serweriyê de mirov azad û bixwe ya û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina lêpirsîn bin. Kevneşîpîya hizirkirina serdema navîn a bi têngîna ontolojiyê re ku wê were kirin wê bahsa hebûne ku ew girêdayî wê bikê. Di wê temenê de wê têngînen weke yên baxtê û hwd ku wê weke mirov çî bikê wê li aniya me nivîsî bê wê bînenê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên di wê warê de wê mijare wîna azad û hwd re wê di rengê de wê, weke miajre lêpirsînê wê xwe bide dîyarkirin. Di rengê de hume di ahengî û lihevhatiniyê de wê dihênê ser ziman ku ew wê weke xosletekê hebûnê a heyî bê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê, werênê ser ziman.

Aliyekê wê yê din ku hume wê li ser çalakiyê re wê bihizirê ew wê mizace mirov û an qarakterê mirov wê di wê de wê, diyarker bê û an na

wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq kesekê ku ew xwediyê qarakterekê ne baş wê karibê weke kirina wi bi wê rengê bi xirabî wê pênasebikê? Ev wê weke aliyekê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê hizrên xwe wê li ser têtîna sedemê wê werênê ser ziman wê bi têtîli û fêsek fahmkirinê a rasyonalê ve girêdayî wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê di rengê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Hume pêwendiya di navbera sedemîti û kapasîteya me ya bîyardana aqilane de wekî encamek aqil ji vê yekê vedibêje. Mirov li gorî hin bûyerên ji berê diyarkirî rewşekê dinirxîne û ji vê yekê hîlbijartekê çêdike. Hume di wê baweriyê de ye ku ev hîlbijartin bi awayekî jixwe dihê û dibê. Hume ji vê awayê bîryargirtinê re azadîya spontanê bi nav dike.

Hume wê, di çerçoveya hizrên xwe yê olî de jî wê weke pyrrhonist wê di rengê de wê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê di dema wî de wê, di rengê de wê çûna bi serî de jî wê di awayekê de wê weke ku wê bibê. Hume wê di mijare dîyarkirinê li ser têtîna olî re wê, di xabate xwe ya bi navê "dîroka xwezayê olê" wê di rengê de wê li ser wê bisekinê û wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, li gorî hinekan wê hume wê deistek bê. Ku ew wahiye red dikê û bi aqil re wê dixwezê wê werênê ser ziman. Di dema hume de wê dema ku wê li wê binerê wê di şêwayekê de wê aqil wê derkeve li pêş û êdî wê aqilê wahiye wê li şûn bimênê. Nişanaka wê jî wê dawî lê hatina serdema navîn û destpêka dema ronansê û piştî wê hatina demên hemdem. Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Piştî serdema navîn wê, rewşên olî ku wê werina ser ziman wê, her rewşên ku wê bi têtîna wahiye wê werina lê hizirkirin wê weke rewşên ku wê bi wê re wê ji pêşketina demê dûrketin bê. Wê weke şêwayekê hêrîşî a li pêşketina demê a mirov jî bibê. Ji wê aliyê ve wê, aqilê rasyonal derketina wê ya li pêş û di wê temenê de wê ghiştina şîrove û şêwayekê fahmkirin û bi aqil dana dîyarkirin û ji wê ghiştina encamên bi fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê ku wê êdî wê bi wê re wê bibê bê. Ya ku wê dem wê ji mirov wê bixwezê wê ev bê. Mirov wê, di wê temenê de wê di rengê de wê li wê bihizirê bihizirê. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, hê di demên serdema navîn de wê, nîqaşên weke di temenê levnekirina ya bawerî û aqil de ku wê werina kirin wê

hinekê jî wê weke encama aliyekê bi wê rengê ê hizirkirinê bin. Felsefe wê, dema ku wê bi dema aqil re wê piştî wê bênê wê di wê nûqtayê de wê êdî wê encamên wê bide dîyarkirin. Hume wê di dîroka xwezayê olê de wê ji wê aliyê ve wê, bixwezê ku ew dîmenekê fahmkirinê ê olî li ser 4 temenê aqilek rasyonali re wê şrovebikê û wê werênê ser ziman.

Hume wê di mijare zaninê de wê, dema ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê, mijare têtîna zaninê wê ji aliyekê ve wê bi têtînek rasyonali wê li wê bihizirê. Dîmenekê têtîna rasyonalitya demê wê weke ku mirov wê kifşdikê wê bi wî re wê di şewayekê de wê weke ku wê hebê. Lê hume wê di wê nûqtayê de wê, di mijare bûjenê de wê, di rengekê de wê, bi awayên wê re wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê. Di nava dem û mekanê de wê li ser têtîna rêgeza li rex hebûnê de wê, bahsa têtîna ku ew bûjena ku ew nimînêr dikê ku ew di dem û mekanê de nêzî hev bê. Minaq wê tiştê ku ew wê dema ku ew wê weke rengekê ku ew wê, were lê hizirkirin ku ew bi ya li wê nêz ku ew bi wê re wê dema ku ew hat lê hizirkirin ji wê gavê biavêjê û li wê bihizirê. An jî ew bi wê re di rengekê de wê werênê li bîrê. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê bi têtîna nêzî hev wê di rengekê rêgezî de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, di nava têtîna bûjenê de wê, ya ji hev dûr û nêzî hev wê dema ku em li wê bihizirin wê çî bê wê, di wê rengê de wê têtîna ku wê di serê mirov de wê çê bibê wê, ya ku ew wê minaq wê, rengekê em li wê bihizirin wê rengekê din wê weke ya di wê qatagoriyê de wê weke ya nêzî wê bê. An jî ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê xwediyê rengekê bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi rêgezî wê têtîna şibîna hev bi rêgezî kku wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê minaq wê dema ku wê kesek wê li gûlekê wê bihizirê ku ew di derbarê wê gûlê bi fîzîkê ku ew bi hizirê wê li wê bihizirê. Di rengekê di nava ya wêneyî û ya fîzîkî de wê têtîliya nava hev wê di rengekê de wê li ser şibîna wê re wê di wê rengê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Hume wê di mijare têtîna ya şibînê de wê, bi rêgezî wê dihênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, di nava ya ku ew wê were lê hizirkirin weke bi zêhnî û an wêneyî wê çawa wê bi fîzîkî wê dervî wê bê sedema hizirkirina wê. Di wê nûqtayê de wê hinek bîrhanînan wê werênê li bîrê. Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê

bi wê re wê di renekê de wê weke ku ew wê li wê bihizirê ku ew ya ku ew wê were lê hizirkirin û ya ku ew wê weke wê were lê hizirkirin wê nava wê de wê yek wê bi ya wê hizirkirinê bê û ya din bi wê ya wê hizirkirinê ku ew hatî lê hizirkirin û wê hanîya li bîrê bi têngnek weke birîqinê. Di wê temenê de ew wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê dihizirê.

Di wê rewşê de wê, dema ku em li wêneyê xaniyekê û an malekê bihizirin ku wê bi wê re wê bi fîzîkî wê malek wê were li bîrê. Di wê nûqtayê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Di renekê de wê, di wê rewşê de wê, têkiliya nava wê de wê bi şibînê ku ew wê di zêhnê de wê bi wê re wê di renekê de wê werênê li bîrê re wê were lê hizirkirin. Rêgeza din a sêyem ku wê hume wê zêdetirî wê li ser wê bisekinê wê rêgeza sedemê bê. Ew wê di wê nûqtayê de wê, werênê ser ziman. Li ser têngnek weke bi bûjeni bi têngîna wê bûjenê ku ew bi bûjena ku ew nimînêr dikê ku ew bi wê re wê têkiliyê wê dênê re wê, li ser wê re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Weke ku wê çawa ku wê dema ku em di şibekeyekê de wê li şikeştina camekê li wê bihizin û wê bi wê re wê ew çî ew şikand û sedema wê bi wê re wê li wê bihizirê. An jî weke ku ew gogek hatiya avêtin ew lê ketiya ew şikandiya û an kevirêkê ji deverêkê hatiya û lê ketiya û şikandiya. Yan jî tiştêkê din weke sedemê wê şikandinê ku ew heya wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê dema ku ew li ser têngîna sedemê wê li wê bihizirê wê, di dewama wê de ku wê bi şopênê wê têngînek encamî ku ew wê dişopênê re wê li wê bihizirê. Hume li ser rêgeza paşîn bêtir berfireh dike, û dibêje ku gava mirov dibîne ku tiştêk an bûyerekek bi domdarî heman tişt an bûyerekek çêdike, ev tê vê wateyê ku "bûyerekek taybetî ('sedemek') dihê li pêş û bi berdewamî bi bûyerekek din re têkildar e û an 'bandûr' a." Ew diyar dike ku ew bi hêviya ku ew ê li dûv were peyda kirin encam dide. Hume ji vê rêgezê re kevneşopek bi nav dike, û dibêje ku "kevneşop... ezmûna me ji me re bikêrhatî dike, û dihêle ku em ji bo pêşerojê li bendê bin ku bûyerekek mîna yên ku di paşerojê de qewimîne." Lêbelê, her çend kevneşopî dikare di jîyanê de wekî rêberekek xizmet bike, ew dîsa jî tenê hêviyek temsîl dike.

Aliyê ku ew wê hume wê bi wê re wê li wê bihizirê wê hinek aliyên wê yên din ên ku wê bi wê fahmkirinê re wê ji wê werina kifşkirin wê, hebin. Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê, bixwezê ku ew wê bibê ku wê, dema ku em rewşekê dijîn û em di encama wê de wê, dihizirin ku wê bi awayekê weke mihtemel wê çî encamaê wê bi xwe re wê werênê

ew wê, encama ku em wê di serê xwe de wê li wê dihizirin wê newê û nebê. An jî wê weke wê nebê. Di wê nûqteyê de wê, ti tişt wê di rengekê de wê di pêşdîtina wê de wê weke ku ew wê bê hizirkirin ku ew wê bibê ku ew hê nebûbê û ku ew bû wê weke wê hizirkirinê wê nebê. Di wê nûqteyê de ew wê li wê dihizirê.

Di awayekê de wê di mijare kevneşopîya hizirkirinê de wê ev wê, derkeve li pêş. Wê weke şewayekê hizirkirinê ku em wê weke li wê fêr dibin û an li wê dialimin. Hume wê alimandina me wê encamên wê yên ku wê weke bi bendewarî û hwd ku wê di serê me de wê bide çêkirin wê weke wê nebê re wê, di rengek de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê ev karibê wê weke aliyekê wê yê giring ku ew di dewama wê de wê were lê hizirkirin ku em, tiştê wê weke li gorî wê fêrsa fahmkirinê a hume em ku wê werênina ser ziman em nikarin wê pêşbibinin ku ew wê çawa wê bibê. An jî ew wê weke ku em li bendê bin ew wê bibê.

Di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê aliyekê wê yê din jî wê weke ku ew wê li wê bihizirê û wê di hizirkirina xwe de wê rengê wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê rewşê de wê ew bê ku em di rengekê de wê hizir dikin ku ew wê tiştê wê bibê û em tefkir dikin ku ew wê çawa wê bibê. Ew wê weke hizirekê bê. Lê ew bûya ku ew wê weke di wê ahenge wê hizirkirinê de ew bû wê weke rewşek cihê a fizikî ku ew bûya wê karibê wê di rengekê de wê di awayekê de wê fahmbikê. Di nava wê rewşa wê hizrê û wê kirinê de wê çawa wê hev wê werênina ser ziman û an newênina ser ziman wê li wê lêbipirsê. Minaq ez dema ku ez bihizirim ku ezê avê vexwûm. Piştî ku min av vexwart wê weke ku em ew hizra pêkhanî wê li min wê were. Lê ew rewşa pêkhatî û ew hizra berî wê hati hizirkirin wê dîsa wê çendî wê weke di ahengekê de wê werina dîtî jî lê wê di awayekê din de wê weke du rewşên ji hev cihê jî bin.

Ji aliyê wê hizrê ve wê, pêkhatinê ku em fahmbikin em dikarin wê dîmenekê din jî wê ji wê hizirkirinê bi wê werênina ser ziman. Yan jî em wê pêkhatinê wê li wê bihizirin û bigihijina hizrekê ew hizra wê çawa wê karibê bi wê ya ku ew wê weke berê wê di wê rengê de ew hatiya lê hizirkirin wê weke wê bê? Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Hume wê, di wê çerçoveyê de wê, rewşa kevneşopîya hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di rengê de wê weke ji hizirkirinekê ku ew digihijina encamekê di serê xwe de ew wê, ne weke ya ku ew pêkwere û an pêkhatî bê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, ew kevneşopîya hizirkirinê wê di rengê de wê, dema ku ew dibê wê di wê temenê de wê weke bendewariyan wê xwe di rengê de wê bide diyarkirin. Minaq di rewşên weke awr hena de ku ew wê baran wê bibarê. Di rewşek awrî de wê ev kevneşopîya hizirkirinê wê me bikê bendewariya ku wê baran were de. Lê her rewşên awrbûnê wê, baranê wê newênin. Hinek jî wê li şûna baranê wê karibin berfê werênin. Hinek jî wê tiştê din weke tayrokê wê werênin. Di wê temenê de wê, ev bendewarî wê bi hizirkirinê wê weke li gorî wê kevneşopîya wê hizirkirinê bê. Hume wê bi wê minaqê wê bixwezê ku ew wê di rengê de wê werênê ser ziman. Minaq ku em kevirê biavêjina hewa emê li bendê bin ku ew wê bikeve. Ev wê weke li gorî wê kevneşopîya wê hizirkirinê bê. Lê wê ti ewlehiya wê nebê ku ew kevirê ku me avêt hewa ku ew wê cardin wê bi şûn ve wê were û wê bikeve ardê û an jî wê weke ku me avêt û em li bendê na ku wê were û wê bikeve ardê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê kevneşopîyê re ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Hume wê di mijare kevneşopîya hizirkirinê de wê di dîmenekê formel ên mantiqî de wê weke ku wê hebê wê di rengê de wê tefkirkirîkê û wê di wê temenê de wê ne weke dîmenekê pêkan wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Em ji rewşekê û rengê bûyina wê gavê biavbêjin û wê şîrovebikin ku wê di dewama wê de wê çî wê were û an wê li ser rewşekê ku ew dibê wê çawa wê bi encam bibê û yan jî wê di rengê de wê dema ku wê me destpêkek kir wê çawa wê bi encam bibê wê weke tefkirkirinên ku em dikin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê weke aliyên ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Hume wê di wê nûqtayê de wê di têgîna sedemê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, di nava nîqaşkirinên weke bi têgîna gîyanê re wê, direngê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi têkiliya nava sedem û encamê re wê li wê bihizirê. Weke fêrsek fahmkirinê ku wê bi têgîna sedem û encamê re wê mirov wê li wê bialimê wê ew bê ku wê sedem wê bi xwe re wê çî encamê wê werenê ku ew wê weke pêş dibînê bê. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê ev têgîna kevneşopîya hizirkirinê wê di rengê de

wê di nava jiyane mirov a hesanî de wê di wê rengê de wê weke hinek ji wan têngînên ku em weke di temenê bendewariyên xwe de ku em weke ku em bi wan dijîn bin. Em di renekê de wê, di jin. Minaq em kesekê di şênina deverekê ku ew karekê bikê û em dibêjênê ku ew wê di kijan seatê de wê li wir li kar bê û di kijan seatê de wê bi dawî bikê û wê li me vegehihê. Lê wê çi ewlehiya wê hebê ku ew wê weke ku me pêşdîtî û plansazkirî wê weke wê bibê? Di wê nûqtayê de wê hume wê weke kevneşopîya hizirkirinê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê li wê bihizirê.

Bi fêrsek din a fahmkirinê hume wê dihênê ser ziman ku wê weke ev kevneşopîya hizirkirinê wê weke ku wê pêşîya hizirkirina me jî wê di renekê de wê weke ku wê bigirê ku mirov dervî wê li hinek tiştên din bihizirê. Ber ku wê di wê de wê li ser alimandinên me re wê fêrbûnek wê hebê. Ew fêrbûna li ser alimandinê re wê nikaribê wê weke fêrbûnek li ser fêrbûnek bi hiş û hwd re bê. Di wê temenê de wê di dîmenekê wê weke ya bi xûyî, kirinî û hwd de wê dîmenekê fahmkirinê de bê. Minaq ku em her sibeh ji nava nivînên xwe di rabin ku em herina werjişkirinekê ku wê, laşê me wê xwe li gorî wê adepte bikê. Heta ku wê wê dema ku em dirabin wê laşê me wê bi seata me ya biolojikî ku ew hat wê demê wê me karibê şîyar jî bikê. Ev wê weke rewşek alimandinê û an ya wê çerçovwya kevneşopîya hizirkirinê ku wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê werênê li ser ziman bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê ku em wê bi wê re weke bi fêrbûnekê bi hişbûnekê, bi nasbûnekê û hwd re wê di renekê de wê, dikin. Wê li ser wê re wê tişt wê ji me re wê dema ku ew bi hiş hat wê weke bi nas jî wê were. Di wê temenê de wê têtîliya wê bi hiş û nasîn a bi hev re wê di wê temenê de wê di afirîna wê têtîna wê kevneşopîya wê hizirkirinê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bibê. Di wê nûqtayê de wê mijare salixkirinê me yên bi hizirkirinê me re wê di wê temenê de wê di temenê wê de wê ew pêvajoya bi hişkirinê û bi wê hişkirinê ew naskirina ku em bi wê li wê têtîhiştîna wê weke ku wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku em wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê

şêwayê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Kevneşopîya hizirkirinê wê weke di mejyê me de wê di wê temenê de wê li ser fêrbûnên me re wê bi dîmenekê weke yê aqilmeşandinê û hwd re wê xwediyê têgînek weke ya pêşdîtinê û encameka weke ku ew pêknehati ku em di hizirkirin û zêhnê xwe de weke ku em li wê têbigihjin û an bigihjin jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirina me de wê weke aliyekê wê yê ku em wê dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman wê tiştêkê giring wê hebê ku em wê fahmbikin. Wê dema ku em dihizirn û em bahsa têgîna ravakirinê dikin, fêrbûnekê dikin, ketina têgihîştin û hişmendîya wê û hwd dikin de em wê bi wê re wê dihênin ser ziman weke tiştêkê bi hiş û an zêhnî ku em dizanin em bi wê re wê dikirpênin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengek de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna zaninê wê di xwe de wê hinek fêrsên ku wê di wê warê de wê bi fahmkirinê wê ji wê werina derhanin wê hebin. Minaq di kurdî de wê gotina zaninê wê tiştêkê ku em li wê gihiştina, şîyar in, di hişê wê de na, û her wusa di nasina wê û hwd de na wê di rengek de em bi wê re wê dihizirin û wê dihênina ser ziman. Ji wê têgîna zaninê wê dikarê wê bi wan fêrsên fahmkirinê wê hinekê di çerçoveya wê kevneşopîya hizirkirinê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê li wê têgibihin. Di dewama wê de wê dihênina ser ziman ku em ya ku em dizanin weke ku em bi fahm, salixkirin, naskirin, têgihîştin û hiş û hwd re em li wê serwer in. Serwerî wê di wê warê de wê were çi wateyê? Di wê nûqtayê de wê were wê wateyê ku mirov di şîyarî û fahmkirina wan aliyên wê de na. Em wan dizanin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di dewama wê de wê carna wê di gotinê de wê ev wê karibê xwe di rengekê de wê li hemberî me wê karibê bide dîyarkirin. Minaq em dibêjin ku 'min ew dizanî, ber vê yekê min pêdît ku ew encam wê bi wê re wê were' an jî em dibênin ku 'min dizanî ku ew encam wê were, ber ku min ew pêvajoya wê ya bûyinê û an zanina wê dizanî' û hwd. Ev wê weke hinek gotinên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de

wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê werê lê hizirkirin.

Ev wê çi wê bi xwe re wê bide dîyarkirin? Ev wê bi xwe re wê bide dîyarkirin ku wê fêrbûn û salixkirin û fahmkirinên me wê bi wê rengê wê kevneşopîyek hizirkirinê wê weke ku wê di wê rengê de wê bi xwe re wê biafirênin ku em bi wê li hinek tiştan têdigihjin. Di wê temenê de em di rengê de wê bi wê re wê li wê dihizirin. Ber ku wê bi hizirkirinê wê kevneşopîya hizirkirinê û fahmkirinê wê, çerçoveyek pêş dîyarkirî bê wê bi hiş wê, di temenekê zêhnî de wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Yan jî kevneşopî wê di rengê de wê hinekê jî wê weke zêhnûn bê. Di wê temenê de wê ew zêhnûn wê weke bi zanebûnên ku ew hatina fêrkirin û mirov dizanê ku mirov bi wê re wê têdigihjê weke encaman.

Li vir du aliyên giring wê weke giring bin ku mirov di wê hizrê de wê ji hev derhênê. Aliyê pêşî wê aliyê bi hizirkirin û zaninên me re wê pêşdîtinê ku ew wê, me bigihênê fêrsên fahmkirinê ên weke pêşdîtinê. Aliyê din jî wê weke ku ew kevneşopîbûna wê ku wê di rengê de wê çawa wê di awayekê de wê weke di dîmenekê de ku ew bû wê ji aliyekê ve wê, ji hizirkirinek afrîner zêdetirî wê hizirkirinek weke di dewama wê de a weke bi wê kevneşopîya pêşdîtinê ku wê bi wê re wê bibê bê.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê aliyê pêşî wê di rengê de wê, giringê ku mirov wê fahmbikê ku ev wê, weke aliyekê afrîner ê bi zanin û zanebûnên me re wê bi me re wê werênê li holê bê. Di dewama wê de wê weke aliyê wê yê din ê duyem jî wê li ser wê fêrbûnê ku wê mejiyê mirov wê li wê bihoyê ku wê ji wê xatê dernekeve û wê neçê dervî wê bi hinek hizirkirinan ku ew weke kifşkirinên din bin. Di wê çerçoveyê de wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bê ku mirov van herdû aliyan wê di rengê de wan ji hev cih bikê û werênê ser ziman bê. Kevneşopîya hizirkirinê wê di wê rengê de wê hem fêrbûnên bi zanin û zanebûnê û hem jî wê fêrbûnên weke bi alimandinê ên weke di rengê xûyî û hwd de wê di awayekê de wê di xwe de wê bihawênê. Ji van aliyan ve jî wê weke ku wê hinekê wê pêwîst bê ku mirov wê di dewama wê de wê li ser wê bisekin in bin.

Kevneşopîya hizirkirinê wê di çerçoveya têgînek xûyî de wê karibê di rengê de wê bide dîyarkirin. Her çendî ku wê dîmenekê wê weke bi fêrsek fahmkirinê wê bixwe re wê bide dîyarkirin. Xûy û an têgîna radikal a xûyê wê nûha weke têgînek dîrokî maya. Weki din bi cerbên xwe hatiya puçkirin. Lê li derûniyê wê tevkariyek cerbzani jî wê bikê. Di

lebirentekê de wê paradigmaya cerbî ku ew hatiya bijartin wê, di hoyandina xwe de wê mişkên (cird) di rêjeya binî de jî ku wê ji vegotîne re wê meydanê wê bixwênin wê, li şûnê dîmenên weke 'naqşeyên zêhnî' û an wê 'nihiçkên meraqî' ku wê pêşhizirîn û an dîtin û yan hîskirina hebûnê dixwezîn wê bi hinek jêhatîyan wê bidina nîşandin. Karl S. Leshley wê bêne ser ziman ku wê ya ku wê bi pêşdîtinên û an hipoteza xûyî ku wê xûyna fêrbûyî wê werina dîtin wê di rastiye de wê weke hinek 'sînorbûnan' bê" re wê werênê ser ziman. Li dora salên 1957an de Chomsky bi rexneyên xwe yê li skinner ku wê li ser zimanê mirov ê fêrbûna wê re ku wê, di van hewldanan de wê, bêhêvîya wan wê bi awayekê vekirî wê weke ku wê raxê li berçav.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê kirpendine li ser rewşên zêhnî û weke yê bi çerçoveya hinek fêrbûnên bi heyina hebûnê re ku wê werina kirin re wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, chomsky ku em di rastiye de li ser wê têngîna wê de di çerçoveya vê beşa şîrove û mijare xwe de bi wê re em empatiyekê dênin û wê werênina ser ziman jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê rewşên weke yê bi xûyî wê, werina destnîşandin wê weke hinek rewşên di çerçoveya naqşeyek zêhnî a xwezayî a objektîv de ku mirov li wê bihizirê û an di awayekê şubjektîv de wê li wê bihizirê û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman.

Li vir wê mijare me wê ne têngîna xûyê û dahûrkirina wê bê. Ber vê yekê emê zêde di wê temenê de wê li ser wê sekin in. Lê dibê ku ev alî dikarê ku ew were kirin mijare lêkolîneke bi serê xwe ku wê weke chomsky wê dihênê ser ziman.

Kevneşopîya hizirkirinê wê, di wê nûqtayê de wê çî wê bide me û an wê çî ji me re wê vebêjê emê wê hinekê din di çerçoveya mijare fêrbûnên me yê bi felsefeyî û hwd re wê hinekê din wê di dewama wê de wê li ser wê bisekin in.

Di kevneşopîya hizirkirinê de em dîsa dikarin li ser herikîna mijare xwe ya berê vegehin. Di wê temenê de wê weke têngînek ku wê çawa wê bi wê re wê were lê hizirkirin û fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare kevneşopîya hizirkirinê wê di wateya gotinê a asta pêşî de wê karibê wê ji du alîyan ve wê weke ku mirov wê di kurdî de wê ji wê fahmdikê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê li ser

çerçoveyek fahmkirinê û fêrbûnê ku mirov wê li wê bialimê bê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke ku wê were gotin ku mirov wê zanibê ku mirov wê çî bikê û an çî fahmbikê û hwd re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Aliyê din jî wê ya ku mirov wê li wê alimî ku wê weke aliyekê wê yê giring wê liser wê bisekinê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê herikinê û hevrastî û hoyandinê de wê di rengekê de wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Minaq wê weke ku mirov wê weke ku wê zêde pêwîstî hizirkirinê nebînê û ku wê dema ku me got 1 û 2 ku mirov wê zanibê ku wê di dewama wê de wê 3 wê were. Di wê nûqteyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke ku wê bi wê re wê pêşbibînê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê li wê were lê hizirkirin.

Li jor kirpendina me ya li ser xûyê wê aliyekê wê yê ku me xwest ku em bi wê re wê di dewama hizirkirina wê de wê bi wê re wê herin wê ew bê ku wê di temenekê xûyî de wê ya ku mirov wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê fêr dibê wê, di wê temenê de wê weke wê bikê ku wê bikê û an jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke bi fêrbûnekê wê di rengekê de li ser rewşek alimî re ku mirov wê bi wê re bimêşê bê.

Alimandin wê di wê nûqteyê de wê ji fêrbûnê û fahmkirinê wê wateya wê ya cihê wê di wê nûqteyê de wê ew bê ku wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were lê hizirkirin bê. Alimandin wê di rengekê de wê weke ku wê çendî wê heta astekê wê di rengekê de wê, fêrbûnê wê hebê jî lê wê di rengekê de wê bi temenê xwe re wê li ser temenê û têgînek alimandinê wê bi wê re wê bimêşê. Di têgîna alimandinê de wê fahmkirinê wê zêde wê ne weke têgînek ku wê li pêş bi wê di wê de wê li wê bihizirê bê. Di wê de wê bi têgîna wê ya morfolojikî a fahmkirinê re wê ew wê li pêş bê ku wê aliminek wê weke ku wê dema ku wê, di dîmenekê heywanekê de wê weke çawa wê, hewldana kirina rewşekê ku wê bikê û wê weke wê bixwezê ku wê cardin bikê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Lê di mijare xûyê û fahmkirina bi wê re de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahm bikê û wê werênê ser ziman ku wê

têgîna salixkirinê a fêrbûnê wê di rengekê de wê bi xwe re wê didewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di lêkolînên ku ew li ser xûyê wê werina kirin de wê ew wê di rengekê de wê bidina nişandin ku wê di dîmenekê bi wê rengê ê alimandinê wê zêdetirî wê dîmenekê têgîhi ku wê çerçoveyek naqşî a zêhnî ku wê weke bi zindiyek ku ew bi wê dihizirê wê di renge wê de wê di şêwayekê de wê rengekê pêvajoya pêdeçûyînê û ya kirinê wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, mijare alimandin û fahmkirinê û an fêrbûnê wê di wê temenê de wê, zêdetirî wê di mijare xûyê de wê bi temenekê zêhnî wê zêdetirî wê ji têgîna alimandinê wê weke ku wê di rengekê de wê minaq wê skinner wê derxê li pêş wê di dîmenekê de wê weke ku wê chomsky wê di dîmenekê zêhnî de wê, di awayekê de wê werênê ser ziman wê were dîtin ku wê di awayekê de wê derkeve li pêş.

Li vir wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê xûy wê di şêwayekê de wê, di xwe de wê dema ku ew werina salixkirin wê karibin ji dualiyan ve wê were fahmkirin. Yek wê ji aliyekê ve wê weke dîmenekê fêrbûnê bê û ya din jî wê weke ku wê leshley wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê weke dîmenekê bi çerçoveyî ku wê bi têgînek sînordarî wê xwe bide dîyarkirin re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê.

Fêrbûnên bi hizirkirinê wê di rengekê de wê fahmkirinên me yên bi wê ku em wê di wê temenê de wê bi têgînek kevneşopîya hizirkirinê re wê di rengekê de wê werênina ser ziman wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê, bi wê rengê wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Minaq em dema ku wê di dîmenekê de wê, dihizirin ku wê tiştek wê bibê di dewama tiştekê ku ew dihê kirin de em weke ku bi aliyekê ve bi yê din ve em li wê nahizirin û em li ser wê herikinê û di dîmenê aqılmeşandinekê de wê di rengekê de wê weke ku em bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê dihizirin. Di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê hebê ku wê têkiliya bi girêdanên sedemî ku wê di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê bikeve berlêpîrsînê de bê. Aliyekê ku wê, di dewama wê de wê Hume wê dike ber lêpîrsînê de wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê.

Girêdane sedemê wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê di temenê wê têgîna bi kevneşopîya hizirkirinê re ku wê weke wê encama ku em bi

wê digihênê de ku wê biafirênê wê ji wê re wê weke temenekê wê bi xwe re wê biafirênê. Di nava təkiliya sedem û encamê de wê ya ku wê weke encamê wê bi wê re wê were wê weke tēgînek ku wê di meji de wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê weke ya 'dîyar' bê. Wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê, hinekê din em li ser wê bisekin in.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em li ser tēgîna girêdana sedemê re wê bi tēgîna wê kevneşopîya wê hizirkirinê re wê li wê bihizirin wê di asta pêşî de wê çî wê weke tefkirkirinekê û an hizrekê ku mirov wê ji wê fahmbikê wê xwe bide dîyarkirin? Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ew wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê ew təkiliya hizirkirinê a sedemî bi girêdanê re wê, hinek fêrsên hizirkirinê ku wê çavkaniya xwe wê weke ji ya sedemê û an ya ku ew bûya û heya ku wê bi wê di dewama wê de wê çî wê were ku ew bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Ev kevneşopîya hizirkirinê a weke bi aqilmeşandinê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê ghiştina bi hizirkirinê weke encamê. Encam wê di wê nûqtayê de wê weke tēgînek ku wê li ser ya rewşa ku ew dibê ku wê çendî wê weke di renekê de wê rengê wê dîyar jî bê lê wê di aslê xwe de wê di renekê razber de wê di dîmenekê de wê xwe di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê tēgîna hizirkirinê wê di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare wê təkiliya fahmkirinê de wê çawa wê karibê ji wê dîyarkirinek wê weke ku mirov wê pêşbibînê ku ew wê bi xwe re wê werênê? Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê di kevneşopîya hizirkirinê de wê ya ku wê derkeve li pêş wê, weke alimandinek ku wê di renekê de wê, weke di tefkir û kirdeyên ku ew wê weke bi renekê weke tēghiştinê wê di xwe de wê bi tēgînek zêhnî wê di renekê de wê weke ku wê werênê li holê wê bi wê

re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinên me yên ku ew dibin wê di rengekê de wê, di awayekê de wê, fêrsên pêşdîtinê û an hizirkirinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bi xwe re wê werênin. Minaq wê dema ku em dihizirin û em dibêjin emê herina kargehê û li wir kar bikin em li vir wê di wê nûqteyê de wê tişteke ku me nekirî û wê kifşdikin û wê di dewama wê de wê dihênina ser ziman. Wê di dema ku em diçîna kargehê û an wê hizrê dihênina ser ziman wê, çi wê garanti û an ewlehiya wê hebê ku emê karibin herina kargehê û li wir wê di dewama wê de emê kar bikin? Di wê nûqteyê de wê, ev wê di wê rengê de wê, ne aliyekê ku mirov wê di dewama wê de wê weke teqez ku wê bibê jî wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ji xwe wê di awayekê de wê dema ku wê hume wê kevneşopîya hizirkirinê wê weke têgînekê wê di wê nûqteyê de wê bikê berlêpîrsînê de wê di wê temenê de wê direngê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, mijare têgîna ku wê tişteke wê teqez wê weke wê nebê ku ew wê bi wê re wê dihênê ser ziman re wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Ji wê aliyê ve wê têgîna pêwîstîniyê û an determinîsmê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bikê berlêpîrsînê de. Yanî wê tişteke ku em çendî wê diyarbikin ku emê wê weke wê bikin ku ew ne hatibê û kirin û weke tişteki ku ew li pêşîya me bê ku emê wê bikin bê wê ti carî wê ne diyar bê ku ew wê weke ku em wê diyar dikin ku ew wê karibê bibê bê. Û yan jî wê ti ewlehiya wê nebê ku ew wê di wê rengê de wê weke wê were kirin. Ev jî wê weke aliyên wê yên din bin ku em karin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di hizirkirinên me de em dikarin ji du aliyên ve bibina xwediyê şêwayekê fahmkirinê. Minaq wê hizra me ya ku em bi wê

dihizirin wê weke objeyekê ku em wê piştî ku ew hat hizirkirin û bû bi awayekê darêjkî û hwd re wê di rengekê de wê kifşbikin û wê werênina ser ziman. Aliyê din jî wê weke dîmenekê hizirkirinê ê li ser wê re ku wê bi dîmen û awayekê şubjeyî ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizirkirinên me wê di wê temenê de wê, di nava têtîna objeyî û têtîna darêjkê de wê bi wê têtîna şubjeyê re wê, dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênin. Di wê nûqteyê de wê, di wê têtîna objeyî ku em bi wê hizirîna wê azmûnên me û hwd wê hebin. Lê hizirkirinên me yên bi şubjeyî wê li ser wê re wê di dîmenekê astabilind a li ser wê re ku wê weke pêvajoyek hizirkirinê a şubjeyî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û ev aliyê hizirkirinê wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bi teybetî wê ji hinek aliyan ve wê li wê bihizirê bê.

Ber ku ev ali wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Hizirkirinên me wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê, di dîmenê ku em dihizirin wê bi wê re wê weke temen û çerçoveya hizirkirinê ku em wê dihênina ser ziman wê demê em bi awayekê bi wê aliyê şubjeyî re wê di rengekê de wê bi wê re wê dihizirin. Di wê rengê de wê di hizrekê de wê aliyê wê yê objeyî û yê şubjeyî wê di hev re wê weke derbasbûyî wê di wê dîmenê fahmkirinê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizirkirinên me yên ku em bi wê re wê li wê dihizirin weke ku me li jor bi têtîna kevneşopîya hizirkirinê re wê hanî ser ziman wê weke aliyekê wê yê teybet ê ku em bi wê têtîniştina û fêrî wê bûna. An jî wê di qalib û darêjka alimandinekê de wê ew fêrbûn wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê teybet bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê têtîna objeyî wê bi heyina ku ew weke hebûnekê ku ew hati hizirkirin û bi wê hatiya afireandin re wê di rengekê de wê pêvajoya hizirkirinên şubjeyî wê weke di dîmenekê hilber ê li ser wê re wê di awayekê de wê

weke ku wê xwe bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna şubje û objeyî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bi têngîna objeyê û darêjkê de wê li wê bihizirê. Hume wê têngîna darêjkê de wê têgihek ideayî wê li wê bihizirê û wê di wê nûqteyê de wê, ew çerçoveya ku em bi wê hizirîna wê di dîmenê pêkhatina wê de wê li ser wê re wê bixwezê ku ew wê tefkirkirina xwe wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare têngîna obje û şubjeyê wê di wê çerçoveya wê têngîna darêjkê-ideaya hume de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê hinekê din wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, bi têngîna kevneşopîya hizirkirinê re jî wê ya ku em fêrî wê bûna wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê ji hinek aliyan ve were fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê di dîmenê hizirkirinê ê pêkhatî de wê ew wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di rengek de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve têngîna obje-şubjeyê, têngîna ideayê-darêjkê û her wusa têngîna pêwîstîniyê wê weke sê aliyên ku wê di wê nûqteyê de wê weke ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê hinekê wê fahmbikê bê.

Di mijare têngîliya têngîna fahmkirinê bi pêvajoyên jiyankirinê re wê çawa wê weke aliyekê bi fahmkirinê bide me wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, heta wê demê wê têngînen felsefî ên weke bi pêwîstîni wê derkevina li pêş ku wê bi wê re wê li wê werina lê hizirkirin û wê her tiştê wê bi hev re wê di nava ahengekê û girêdanekê de wê bibîne û wê di wê temenê de wê pêwîstîya hebûnekê wê li gorî ya din wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev têngîn wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werê li lê hizirkirin.

Di demên destpêka felsefeyê ên hemdem de wê têngîna pêwîstîniyê wê ji wê aliyê ve wê were dîtin ku wê weke têgihek ku wê were lêpîrsîn. Di wê

çerçoveyê de wê çawa wê dervî wê, bê gihiştin li fahmkirinekê û an wê bi derfet bê ku wê karibê were lê gihiştin wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Hinekê jî wê lêpirsînên hume ên li ser têtîna sedemê re bê û an gûmanparêzîya wî ku mirov bi kirpênê wê di wê temenê de wê di rengê de wê, fêrsek û şêwayekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê biafirênê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê w di rengê de wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê demê de wê ev têtînen weke pêwîstîniyê, metafîzîkê û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina li lê hizirkirin bê. Hume wê ji aliyê têtînen xwe ve wê di kirde pêwîstîniyê de wê hinek aliyên ku ew wê bi wê re wê dikirpênê wê hebin. An jî wê di hizrên xwe yê li ser têtîna rewîstê ku wê pêşbixê de wê bixwezê ku ew di wan nûqteyan de hizrên xwe bi wan re werênê ser ziman.

Di têtîliya mijare lêpirsîna kevneşopîya hizirkirinê de wê ya ku wê di wê de wê ji aliyekê ve wê karibê were kifşkirin wê di rengê de wê ew bê ku wê di rengê de wê weke ku mirov bê ku ew di farqê de bê wê, çawa wê, di awayekê de wê, weke li ser dîmenekê alimandinê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê dema ku em tiştê bi wê re wê li wê hizirkirin wê weke çî wê di dewama wê de wê were. An jî mirov wê weke bi fêrsa zaninê ku wê pêş de wê çî bikê û an wê were kirin. Di wê temenê de wê, di rengê de wê ev wê weke aliyên aqilmeşandinê ku wê di wê nûqteyê de wê, di rengê de wê weke ku wê were lêpirsîn bin.

Wê jî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê, bi mijare felsefeyê re wê, li wê bihizirê bê. Mijare felsefeyê wê, di wê çerçoveyê de wê, aliyên ku wê di wê rengê de wê werê li lê hizirkirin wê di awayekê de wê di nava kirinên jiyânî de wê weke ku wê bi pretikên jiyânî re wê çawa wê werina fahmkirin re wê li ser wê were sekin in. Minaq têtîna kevneşopîya hizirkirinê ku wê çendî wê weke gotinek razber jî bê lê wê di rengê de wê di fêrsên wê yê fahmkirinê ku mirov ji wê bigirê de wê, di rengê de wê bi têtînen weke yê ji kirinên jiyânî bin. Wê di wê temenê de wê direngê de wê

weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de w bi wê re wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di renekê de wê, dema ku em hinekê din bi têngîna pêwîstîniyê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê dihizirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê têngîha sedemê wê di renekê de wê weke ku wê ji kêlêkê ve wê weke ku wê têtikiliyek bi wê ve hatî danin wê bi wê re wê were dîtî. Di têngîna sedemê de wê di wê nûqteyê de wê nûqteya ku wê hume wê dixwezê wê ji aliyekê ve wê li lêbipirsê jî wê weke ku wê were dîtî wê di destpêkê ve wê ji wê aliyê ve wê di renekê û dîmenekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Minaq wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare fahmkirinê wê di wê nûqteyê de wê bi girêdanên ku ew dihênina kirin re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Minaq di têngîna sedemê de wê girêdanin ku ew dihên kirin wê bi ya li şûn bin û an wê bi ya li pêş bin? Di wê nûqteyê de wê ev wê weke pirsek duali bê. Di wê nûqteyê de wê ji herdu aliyan ve jî wê fêrs û têngihiştinên ku ew wê ji wê bi hewldana fahmkirinên wan aliyan re ku mirov wê karibê ji dest bigirê wê hebin.

Aliyê pêşî ê li şûn ku mirov wê li wê bihizirê wê weke aliyê paş jî bê. Yan aliyê ku ew li ser temenê dema bûhûrî wê di renekê de wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê aliyê de wê, dema ku wê di dewama hev de wê, rewşên bûyinê wê bibin wê, karibin ew rewş wê weke di dewama hev de hatina bûna û weke pêkhatina wê, di renekê de wê weke teqez ku wê ew kirin wê bûba wê di wê rengê de wê şîrovebikê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê heta kêliya ku wê tiştêk pêknehatibê de wê di renekê de wê, çî wê were kirin wê di renekê de wê hinekê jî wê bi bijartina me ve wê ji aliyekê ve wê girêdayî bê. Yanî wê tiştê ku ew hatî kirin û an pêkhatiya wê kariba tiştêkê din jî li şûnê hatiba kirin. Ew jî wê di wê dema wê kirina wê de wê weke ku wê bi derfet ba.

Di wê nûqteyê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, dema ku ew pêkhat û pê de wê, di renekê de wê weke di demê de wê weke kirinek pêkhatî û cemidî û êdî ew weke

´nayê gûharandin´ ku ew di wê de bûyî û heyî wê weke hebûnekê wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare têngîna wê de wê weke aliyê wê yê din ve wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di ya fêrsa ku me di destpêkê de wê di bi ya li şûnmayî re wê hanî ser ziman wê di nûqtaya dema ku ew pênehatî de ku wê çawa wê weke bi derfet ba ku mirov li şûnê aliyên din jî wê bi wê re wê kariba wê bihaniya ser ziman ku wê bûban. Ev fêrs wê di ya dema li pêş a ku wê were û bibê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi derfet bê ku wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov li wê dihizirê ku mirov wê tiştêkê wê bikê wê, hinek şertûmerc û xosletên ku wê weke di têngîna lêhatinê de wê di diyarkirinên me de wê di nava rewşê û hwd de wê weke dîyariya wan wê hebê ku mirov wê di renekê de wê, bide diyarkirin ku wê çî wê di pêkhaninê de wê weke di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê di mijare fahmkirinên me yên bi hizirkirina ya pêkwerê de wê, di wê temenê de wê, di nava cihrengiyekê de wê, hinek aliyên ku em tefkir dikin ku em wê bikin wê bibê. Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê, di hêstên ewlehiyê de jî wê di renekê de wê, diyarkirinên bi pêkhaninê û an pêknehaninê û hwd de wê di renekê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê wê werênê ser ziman bê.

Di têngîna sedemê de wê di wê nûqtayê de ku mirov wê li wê dihizirê wê li ser rewşa ku wê pêkwere de wê weke têngînek şubjeyî a bi hizra me ve girêdayê ku em wê bi wê re wê li wê dihizirin wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê têngîna sedemê wê ji wê aliyê hişmendî ê şubjeyî ve wê bi dîtbariyekê ku wê, weke hizirkirinekê wê bibê wê xwe bide diyarkirin.

Hume wê di mijare têngîna girêdanê de wê bi têngîna sedemê ve wê girêdayî wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare girêdanê wê, di renekê de wê, dema ku em wê li wê bihizirin wê karibin wê li ser

wê hinek pirsna wê li wê bikê. Ev ali wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê hinekê din wê li ser wê bisekinê bê. Di mijare salixkirinên girêdanê de wê, bi mijare hebûna rewşê û di dewama wê de wê pêvajoya bûyinê ku ew wê bi fizîkî wê bibê wê, çawa wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û an wê nikaribê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, werênê ser ziman.

Di serî de wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê hume wê rewş û bûjenê wê bi serê xwe wê weke heyinekê wê li wê bihizirê û wê nitelikên wê yên asta pêşî û ya duyem û hwd re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare hizirkirinê de wê di rengekê de wê hizirkirinên xwe de wê, mijare girêdanê wê li ser temenekê salixkirinê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di çerçoveyek rasyonali de wê çawa wê ew wê bikê wê di dewama wê de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di berdewamiya vê ramanê de, Hume dibêje ku "tenê di qada paqij a ramanan, mantiq û matematîkê de, ne girêdayî hişmendiya rast ya rastiye, sedemîfî bi ewlehî were sepandin... hemî zanistên din bi ihtimalê têne kêr kirin". Ew vê şikê bikar tîne ji bo redkirina metafizîkê û gelek dîtinên teolojîk li ser vê bingehe ku ew ne li ser rastiyan û dîtinan in û ji ber vê yekê ji têgihîştina mirovan dûr in.

Weke aliyekê wê yê din ê giring wê mmijare hizirkirinê a ji ya giuştî ku wê bi ber ya hesan ve hatinê ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê di rengekê de wê dihênê ser ziman û wê di wê rengê de wê şrove dikê ku mirov wê çawa wê di şewayekê de wê di nava wê ya giştî û ya ne giştî de wê, têkiliyekê wê bi fahmkirinê a hev temem dikê wê li wê bigihijê. Li vir wê pêşî wê di derbarê ya giştî de wê weke ku ew bi têgînek induksiyonî de wê di wê rengê de wê weke ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê werênê ser ziman.

Kevirê bingehîn ê epîstemolojîya Hume pirsgirêka înduksiyonê ye. Dibe ku ev qada ramana Hume be ku gumanbariya wî ya di derbarê hêzên mirovî yên aqil de herî diyar e. Pirsgirêk li dora maqûlbûna ramana înduktîf dizivire, ankû ji têgînên dîtbarî yên bûjenan heta têgînên wan dema ku nayên çavdêrîkirin aqil dike. Wekî ku Hume nivîsand, induksiyon li ser wê yekê ye ku tişt çawa tevdişgerin dema ku ew diçin "derveyî şahidiya heyî ya hestan an tomarên bîrhanîna me." Hume amaje

dike ku em bawer dikin ku tişt bi rêkûpêk tevdiagerin, ankû, em mêt dikin ku em bawer bikin ku qalibên tevgera bûjenan di pêşerojê de û di dema niha ya nedîtî de berdewam dikin. Argumana Hume ev e ku em nikarin bi aqilane îdiaya ku xweza dê yekreng bimîne rewşa bikin, ji ber ku tenê du rastin hene-aqilê xwenîşandanî û ramana biderfet û ev her du jî ne têra xwe ne. Di derbarê aqilmendiya xwenîşandanî de, Hume amaje dike ku rêgeza yekrengiyê nikare were xuyang kirin ji ber ku ew "hevgirtî û têgihîştin" e ku xweza dikare bi rêkûpêk raweste. Li ser aqilkirina gengaz, Hume amaje dike ku em nekarin bisekinin ku xweza dê yekreng bimîne ji ber ku ew di paşerojê de bû. Ev dê bibe sedemek dorhêl ji ber ku ew ramana pirsê (induction) bikar tîne. Ji ber vê yekê, tu darêjkek rastkirinê dê encamên me yên înduktorî bi aqilane garantî neke re wê bêtê ser ziman.

Li vir wê di rengekê de wê di ya giştî de wê, di dewama wê de wê gihiştina encamên hizirî wê ji pîretikan wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê din wê bi dîtînen hundurîn û hwd re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê nûqtayê de jî wê, hume wê di mijare zêhnî de wê di dîmenekê de wê weke ku wê di wê de wê kûr bibê û wê di awayekê de wê weke ku wê hizra xwe wê, bi aliyekê re wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê.

Ew wê têtîna sedemgeriyê wê dema ku ew wê li wê dihizirê wê bi ber ya giştî ve wê bi hizirkirinê çûyinê re wê, di rengekê de wê bi wê ve wê weke alaquadar bê. Li gorî wê, di nava bûyaran de dayimî ku em têtîliyekê didênin em di awayekê de wê aqilmeşandinê wê dikin. Di wê çerçoveyê de wê mijare têtîna girêdanê wê di wê temenê de wê weke ku me hinekê wê li jor wê hanî ser ziman wê di wê rengê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Li gorî hume wê têtîna gotina sedemê wê di zêhnê de wê bi hevgirtina zêhnî ku wê weke têtînek tevgerî û an çalaki ku wê karibê wê pênasebikê bê. Di şîroveyên xwe yên sedemî de wê bi têtînek pozitivist, gûmanparêzîyek rasyonel û rasttîyêkê re wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke ku ew wê werênê ser ziman. Hume da zanîn ku bûyerên bi berdewamî diqewimin hene û ku mirovahî nikare garantî bike ku ev bûyer jî bûyerên berê derdikevin an jî mînaqên serbixwe ne. Wî dijberî teoriya sedemîtiyê ya ku bi berfirehî têtî pejirandin ku "hemû bûyer xwediyê rêyek an sedemek diyar in" bû. Ji ber vê yekê, Hume teoriya xwe ya sedemîtiyê afirand, ku ew bi baweriyên xwe yên empirîst û

gumanbar ava kir. Wî sedemîti li du deveran dabeş kir: "Hemû tiştên aqil an lêpîrsîna mirovî bi xwezayî dikarin li ser du aliyan bêne dabeş kirin: ew jî tîkiliyên Ideayî û mijarên Rastiyî na." Tîkiliyên Îdeayan a priori ne û girêdanên gerdûnî yên di navbera ramanan de ku kevirên bingehîn ên ramana mirovan diyar dikin. Pîrsgirêkên Rastiyê bi çavdêr û ezmûnê ve girêdayî ye. Ew bi gelemperî ji hêla yek kesî ve wekî rastîn nayê pejirandin. Hume Empirîkîst bû, yanî wî "bawer dikir ku sedem û bandûr bi ezmûnê dihêne kifş kirin, ne bi sedem". Ew bi berdewamî dibêje ku ji perspektîfa rabirdûyê jî, mirovahî nikare bûyerên paşerojê dîyar bike, ji ber ku ramanên paşerojê li gorî derfetên pêşerojê kêman in. Cûdahiya Hume ya di navbera Mijarên Rastî û tîkiliyên hizran de bi gelemperî wekî "çatalê Hume" jî dihê binavkirin.

Ev tîgîna weke ya çatalê hume wê dema ku em li wê binerin jî wê li gorî wê tîgînek bi wateya xwe wê ya dahûrî bê û an wê sentetîkî bê. Rastîtiya wê bi dînya rastîn re ku ew were fahmkirin. Wê di zanina wê de wê, bi zanina wê re wê yan a priori bê û an wê aposteriori bê. Tîgîna dahûrî wê weke tenê wê bi wateya gotinên ku ew dihê ser ziman re wê weke rast bê. Bi wê sedemê li gorî bûhûrîneriya mantiq ya pêwîst wê weke bû hemû dînyayan wê rast bê.

Li vir hume wê dema ku wê bahsa temenê dînyê wê bikê wê bi tîgînek metafîzîkî ve wê ji rengekê de wê bi girêdanên wê re jî wê di awayekê de wê li wê bihizirê û ew wê, di wê warê de wê lêpîrsînên xwe yên ku ew dikê jî wê di nava tîgîna giştî a induksiyonî de wê bixwezê ku ew bikê mijare lêpîrsînê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em hinekê li ser pêvajoyên hizirkirinê ên bi wê re wê bimeşin wê demê wê aliyên wê yên weke ku wê bi tîgîna gerdûnî ku wê ji aliyekê ve wê newton wê bikirpênê wê hinekê wê pêwîst bê ku mirov wê ji aliyekê ve wê bi kirpênê. Di wê nûqtayê de wê, di mijare tîgîna giştî de wê, kant wê ji aliyê xwe ve wê bi tîgîna 'sentetîk a priori' ve wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê ev tîgîna kant wê li gorî wê, zêdetirî wê ber ku wê di dîmenekê razber de wê bimênê wê pozitivistên mantiqî ve wê, hin bi hin wê piştê wê weke ku wê were redkirin. Li hemberî wê tîgînek weke bi tîgîna 'piştrastkirina empirîkî' wê weke tîgîhekê wê di dewama wê de wê were dîtin ku ew wê were derxistin li pêş. Li ser wê temenê wê hizirvanên weke Saul kripke wê zêdetirî wê bi temenekê aposteriori'yî wê xwe bigirin û wê bi wê re wê di çerçoveya wê pêvajoya hiziririnê de wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, mijare ya dahûrî û ya sentetîkî ku wê ji hev

wê cihêkirina wê di dewama wê de wê were kirin re wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Hume wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirina empirîkî wê, di awayekê de wê, li ser temenekê rasyonal wê, derxê li pêş. Wê dikarê wê di wê rengê de wê ji aliyekê ve jî wê werênê ser **ziman**. Minaq Hume diyar dike ku baweriya me di têtikiliyên nava sedem-encamê ya di navbera bûyeran de ne li ser aqil e, belkî tenê ji ser têtînek kevneşopîyî derdikeve li holê. Em bêjin yekî got: "dema ku yek kevirek davêje erdê, ew kevir dikeve." Digel ku em dikarin zan (texmîn) bikin ku gava kevirek di hemî rewşan de heya niha li ser rûyê erdê dikeve, ew diqewime, ev bi mentiqî nayê wê wateyê ku dê di pêşerojê de kevir di heman şert û mercan de bikevin. Tiştên bi vî rengî li gorî heman rêgezên ku paşerojê bi rêve dibin di pêşerojê de dimînin. Lê ev ne tişteke e ku em dikarin li ser bingeha ezmûna raborî zanibin - hemî ezmûna paşîn dikare ji me re bibêje ev e ku di paşerojê de, paşerojê dişibe paşerojê.

Ji wê aliyê ve wê hume wê mijare hizirkirinên xwe yê çerçoveya fahmkirinê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di wê de wê were dîtîn ku ew wê bidomênê. Hume diyar dike ku têtikiliyên ramanan tenê dikarin ji bo birhankirina têtikiliyên din ên ramanan werin bikar hanîn, û ku ew ji derveyî çerçoveya ku ew bi hevûdu re têtikildar in nayên wateyê, û ji ber vê yekê ji me re tişteke li ser cihanê nabêjin. Li gotina "Sêgoşeya bi sê aliyên bi dirêjahiya yeksan in." Gava ku hin filosofên berê digotin ku gotinên weha mantiqî rastiya herî fermî dihewîne ji ber ku ew her gav rast û neguhêr in, Hume diyar kir ku her çend ew rast bûn, lê ew rastîyek fermî tune ne ji ber ku rastiya gotinan bi pênaseyên peyvan ve girêdayî ye, ne li ser tiştên rastîn ên cihanê. Ji ber ku li dinyayê tişteke bi navê sêgoşeya rastîn an wekheviya dirêjahiya rast tune. Ji ber vê yekê, têtikiliyên ramanan ji bo birhankirina rastiyê nayên bikar hanîn.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê mijare sêkoşeyê ku wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare lêpîrsînên bi hizirkirina wê sêkoşeyê re ku wê weke wê têtînek ku ew wê weke bi wê hizirkirina wê re wê were kirin bê. Di wê de wê, ew salixkirina wê têtînekê di meji de wê weke bi xwe re wê, piştî ku ew bûna wê bû wê weke fenomenek hizirkirinê wê bi wê re wê bibê û wê li ser wê re wê, ew hizirkirina ji wê hizirkirinê û an hişê di derbarê wê de wê, têtikiliyek hizrî û ideayî wê di wê de wê bi awayekê wê weke ku wê biafirênê. Hume wê di jiyana de wê dema ku

em bahsa wê sêkoşeyê wê bikin wê ti tişt nebê ku mirov wê bi wê re wê weke hev wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê demê wê di dewama wê de wê weke bi aliyekê wê yê ku wê bi wê hizirkirinê û afirîna wê re wê di renekê de wê, karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê, bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, weke fenomenek hizirkirinê ku wê bi hizirkirinê wê bibê. Di wê nûqteyê de wê ev pirs wê di renekê de wê di serê mirov de wê karibê rûbide ku ew çawa wê dema ku ew di jiyânê de wê beremberê wê tiştê ku ew bi wê re were lê hizirkirin ku ew nebê wê demê wê çî ew wê weke çavkaniya wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê aliyekê din ê bi hizirkirinê wê weke pêvajoya hizirkirinê a komplike wê xwe bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê demê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê di renekê din de wê di wê nûqteyê de wê mijare têgîna ideayî û wê demê wê di renekê de wê çavkaniya wê weke aliyekê wê yê din ku wê di çerçoveya hizra hume de ku wê weke aliyekê wê yê ku ew karibê were lêpîrsîn wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Lêpîrsînên ideayî wê aliyekê din ê bi hizirkirinê wê li ser mijare çavkaniyên me yên bi wê re wê karibê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê, bi pêvajoyek afrînerê re ku wê di meji de wê bi azmûnkirinên me wê weke ku wê bibê. Hume wê di têgînek emprikî de wê di renekê de wê, li wê bihizirê û wê, bi girêdana ji aliyekê ve wê bi azmûnê ve wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Lê wê di wê nûqteyê de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku ew çavkaniya wê çawa wê di renekê de wê bi wê re wê, xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin û an wê di renekê de wê bibê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di renekê de wê, dema ku me hizrek ji tiştê, bûjenê û hwd wê girt wê demê ew weke ideayekê wê bi me re wê bibê. Wê di wê nûqteyê de

wê ew idea wê, dema ku ew wê di serê me de wê weke ku wê bi tenê wê di renekê de wê weke hebê wê di renekê de wê di wê nûqteyê de wê têngîna haraklit a ku ew wê bi têngîha 'pêvajoya gûharinê' re wê di renekê de wê weke ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Hume wê, di mijare têngîna ideayê de wê, di renekê de wê çendî wê dûnya dervî me wê karibê wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Li gorî Hume wê ev wê di renekê de wê weke ku wê ne bi derfet bê. Wê jî wê di renekê de wê bi wê awayê wê werênê ser ziman. Li gorî wî, têtikiliyên ramanê dikarin bi awakî berbiçav bêne birhan kirin (bi karhanîna têtikiliyên ramanên din), lê ew bi rastî tiştêk li ser cihanê nayên birhan kirin. Ji ber ku ew di derbarê cihanê de tiştêk nabêjin, têtikiliyên ramanan nikarin ji bo birhankirina rastiye bikar bînin. Ji ber vê yekê, rastiyan teqez tune ne û ji ber vê yekê ji bo birhankirina tiştêk nayê bikar hanîn. Tenê hin tişt dikarin ji bo birhankirina tiştên din bi domdarî werin bikar hanîn, lê tiştên li ser dûnyayê dikarin ji bo birhankirina tiştên din ên li ser cihanê werin bikar anîn. Lê ji ber ku em nikanin perdeyê derbas bikin, ew hem teqez e û hem jî tiştêk li ser dûnyayê ne diyar e, tenê yek an ya din heye, û ji ber vê yekê ne gengaz e ku mirov di derheqê dûnyayê de tiştêk teqez birhan bike.

Di wê nûqteyê de wê hume wê mijare hizirkirina xwe ya di wê warê de wê hewldanên weke bi têngîna piştrastkirinê ku wê werina kirin ên li ser têngînen weke bibirhankirinê wê weke têtikiliyek bi têtikiliya hizirkirinê ve girêdayî bê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve ku em empetiyekê bi wê gotina hume re wê dênin wê minaq hewldanên dîtina birhanê ji heyina xwûdê re ku ew bi wê bibêjin ew heya wê di wê temenê de wê weke têtikiliyek hizrî wê bibîne û wê werênê ser ziman ev wê weke aliyna li gorî wê weke bêwate di fahmkirinê de dimênin wê di renekê de wê, werênê ser ziman.

Heke Xwûdê bi rastî ji bûjenya fizîkî pêk neyê û heya, û li ser dûnyayê bandûrek xuyang nebe, tiştêk xelet tune ku Xwûdê çêbike gotin ne meseleyeke rastiye. Ji ber vê yekê, divê di derbarê Xwûdê de, têtikiliyek ramanan hebe. Di vê rewşê de, eger em birhan bikin ku "Xwedê heye", ev bi rastî ji me re tiştêk li ser cihanê nabêje; tenê bi peyvan dileyizin. Mirov bi hêsaniyê dikare bibîne ku çenga Hume çawa argumana sedemî û argumana ontolojîk a ji bo hebûna Xwûdayekî nedîtbar betal dike. Lêbelê, ev nayê wê wateyê ku rastbûna têngîna Hume nayê wê wateyê ku

Xwûdê teqez tune, tenê tê wê wateyê ku hebûna Xwûdê bêî birhanên dinyayî wekî rastiyeke nayê birhanê kirin.

Hume wê di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê sînore birhan û têngînên me yê ideayî ên dînyayî wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman wê xwediyê rengekê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Hume wê li ser têngîna sedemê û hwd re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê di rengekê de wê, rewşa bûyinekê ku ew dibê wê çendî wê weke bi serê xwe bê wê, weke aliyekê wê yê ku ew di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê. Di nava bûyarê de wê sedemên wê yê dîyar û ne diyar wê çawa wê karibin wê hebin wê di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Weke ku me li deverekê wê li jorê wê hanî ser ziman ew, wê dihizirê û wê dihênê ser ziman ku hemû tiştên aqil an lêpîrsîna mirovî bi xwezayî dikarin li ser du aliyên bêne dabeş kirin: aliyek wê bi tîkiliyên Ideayî bin û aliyê din jî wê bi têngîna mijarên rastiyeke û hwd ve wê girêdayî bin. Tîkiliyên ideayan wê weke tîkiliyên apriori bin bi çerçoveyê gerdûnî re wê weke karibin werina fahmkirin. Yê rastiyeke jî çavdêrî û rastîfîyê ên azmûnî û hwd ve wê girêdayî bin.

Hume wê weke empristekê bê û wê, di rengekê de wê çendî ku wê di têngînên xwe de wê rasyonalityê wê, di şewayekê de wê bi wê hilde li dest jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman ku wê, 'sedem û encam wê ne bi aqil lê wê bi azmûnên me re wê werina dayin kifşkirin û diyarkirin' re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê.

Ev têngîna hume wê di rengekê de wê ji wî re wê bibê temen ku ew wê, mijare pêşaroyê û rûdawên di wê de wê, di rengekê de wê bikê berlêpîrsînê de. Di wê çerçoveyê de ku mirov wê bibêjê wê, weke ku me li jor wê di çerçoveya têngîna kevneşopîya hizirkirinê de wê hinekê wê hanî ser ziman wê, di şewayekê de wê, mijare têngîna ne dîyariya bûyarên demên pêşaroyê ku wê di paşaroyê de wê ne xwediyê diyarkirinekê bê. Di wê temenê de wê ew wê, di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare dîyariya pêşaroyê li ser paşaroyê û an dema me ya iro wê hertimî wê weke aliyekê ku wê di nava pêvajoyên hizirkirinê de wê werina lêpîrsîn. Min ev kir wê weke encama wê ev rû bide. An jî ku ev

ne hatiba kirin wê ew encama wê derneketiba û hwd wê weke aliyên ku wê di wê temmenê de wê bi wê re wê di rengê de wê werinê ser ziman. Di rengê de wê ev têngîn û intibayên bi wan re ên bi hizirkirinê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizirkirinên li ser ya dema bûhûrî di çerçoveya bandûra wê ya li ser kirin û demên piştre wê, ji wê aliyê ve wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi felsefeyî wê li wê bihizirê bê. Di rengê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirina li ser ya demên piştre wê di wê temenê de wê xwediye aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Pêvajoyên felsefeyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin wê bi wê re wê mijare bandûra rewşên dema berê li ya dema nûha wê çawa wê hebê wê weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Ev ali wê weke têngînek pêwîstîniyê wê di xwe de wê weke bi hawênê û ya ku wê hume wê bixwezê ku ew di rengê de wê, derkeve dervî wê di şewayekê de wê weke ku wê bi hewldana wî re wê xwe bide dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Mijare têngîna pêwîstîniyê û an determinîsmê wê weke têngînek di nava felsefeya ontolojiyê de jî wê di wê demê de wê were ser ziman bê û wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giringbê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wlê pirsînên dervî têngîna pêwîstîniyê ku mirov wê çawa wê karibê wê hebê û wê xwediye rewşek azadiyî û an serbestiya xwe bixwe bê wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê were li lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê were li lê hizirkirin bê.

Li vir wê jî wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê sînorê mirov wê di wê nûqtayê de wê çawa wê hebê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Minaq wê sînorê fizikî wê heta kûderê wê hebê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Bi têngînan bi bedenê û zêhnê re wê were lê hizirkirin wê ev wê weke aliyekê ku wê ji aliyên wan têngînan ve wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê, di rengê de wê, di asoya zêhnî de wê, derketina dervî ya weke bi heyinê heyî û bi wê re wê, tefkirkirinên ku wê werina kirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ya fîzîkî wê, bi rêgezên fizîkî wê di rengekê de wê weke sînorekê pêwîstîni wê weke ku wê bixwe re wê di awayekê de wê biafirênê. Ev wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Hume wê ji aliyê têngîna serborî û têngînên dema berê ve ku wê bandûra wan wê li ser ya demên piştire wê hebê û an nebê ve wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê li wê bihizirê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê lêpîrsînên bi têngîna pêwîstîni wê bi felsefeyî wê di rengekê de wê, weke aliyekê û hewldanaka ku mirov wê bi wê re wê bixwezê ku ew derkeve dervî têngîna pêwîstîniyê jî wê bi xwe re wê weke fêrsekê bi fahmkirinê re wê bide dîyarkirin.

Minaq wê mijare têngînên demên berê wê bi hizirkirina wan re wê, di wê temenê de wê bi têtîliya nava wan û hwd re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di rengekê din de jî wê, ji wê têngîna humê ku mirov wê gavê biavêhê wê, di rengekê din de jî wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq em di rengekê de wê, dema ku em bahsa têngîna heyinê a bi gotina 'temenê' re wê dikin wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, têngîna salixkirinên bi ya dema nûha re dibînin wê, demê wê, di wê temenê de wê, bi wê temenê wê karibin werina fahmkirin û an na wê weke pîrsekê jî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê **bê**. Hume teoriya sedemîti û encamdana sedemî bi dabeşkirina wê li sê beşên cuda bi wê çerçoveyê rave dike. Di van her sê şaxan de hizrên xwe rave dike û dîtinên xwe bi yên pêşiyên xwe re dide ber hev. Ev şax Qonaxa pêşî a fahmkirinê bi şîrove û dahûrkinê bê. Qonaxa duyem wê weke gotina pêşxistinê a li ser wê re wê bi têngînek avakarî ku wê karibê wê fahmbikê bê. Qonaxa sêyem jî wê ya têngînên weke pêbaweriyê bê. Di ya qonaxa sêyem de wê têngînên pêbaweriyê bi zaninî ku ew wê çawa wê bikevina çerçoveya ya pêbaweriyê û wê çî wê ji wê re wê weke bawerî bê û çî wê ne weke pêbaweriyê bê wê li wê bihizirê. Ji aliyekê din ve jî wê di nava têngînên weke ravakirinê, fahmkirinê û hwd û têngîna baweriyê re jî wê di awayekê de wê li wê bihizirê. Di Qonaxa pêşî de, Hume teoriyên yên dijê xwe yên sedemîtiyê şîrove dikê û wan red û an herê dikê. Di wê çerçoveyê de wê, bikeve nava dahûrkinê bi fahmkirina xwe re li ser hizrên ku ew dihên

ser ziman û an ew hatina ser ziman. Dûv re ew Qonaxa qonaxa duyem bikar dihîne da ku her gumanên ku xwendevan di dema çavdêriya Qonaxa pêşî de hebin paqij bike. "Fêrbûnên bi kevneşop" valahiyên di aqil de ku bêyî ku hişê mirov jî pê hay bibe wê çawa wê weynekê wê bileyizin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. An jî wê kêmesiyên mirov bi nezanin û hwd wê ji aliyê xwe wê tişî bikê. Wê ji mirov re wê weke bersivên mirov ên li ser tiştê wê çawa wê biafirênin wê di rengekê de wê, bêtê ser ziman. Têkiliya ramanan ji hişê mirovan re bûye xwezaya duyemîn. "Ew dihêle ku em ji bo pêşerojê rêzek bûyeran hêvî bikin mîna yên ku di paşerojê de qewimîne." Lêbelê, Hume dibêje ku ev têkilî nikare were piştguh kirin ji ber ku dirêjahiya dema ku hişê mirov paşerojê digire, ne hewce ye ku jî bo paşeroja berfireh û dîr derbas bibe. Ev wî digihîne şaxê sêyem ê encamdana sedemî, û pê Bawerî yê. Pê bawerî ew e ku hişê mirovî dimeşîne ku bendewariya pêşerojê li ser bingeha ezmûnên berê ye. Li seranserî vegotina xwe ya der barê encamdana sedemî de, Hume amaje dike ku ne diyar e ku paşeroj dê dubarekirina paşerojê be, û ku yekane rêya rastdarkirina înduksiyoni bi yekrengî ye(çav: Davidhume.org." Texts – An Enquiry concerning Human Understanding (1748, 1777). Web. 19 March 2017.) (çav:Hume, David. 1990 [1748]. An Enquiry Concerning Human Understanding.)

Weki din wê di têtînen mantiqê pozitivistî de wê weke A dibê sedema B' yê û an bûyên weke bi tîpê A' yê ku ew dibin wê yên bi tîpê ' yê wê di dewama wê de wê werin û bibin û hwd wê weke aliyên ku wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê were li lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê, di wê nûqtayê de wê, bi awayekê hume wê li wê bihizirê. Lê hume wê di dewama wê de wê têtîna xosletan wê ji aliyelê din ve wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di wê çerçoveyê de ew bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê nitelikên derkkirinê wê bi wê re wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî hume ev nitelik wê di hundur de wê ji aliyê giyanî ve wê werina hîskirin. Lê li derve ew nayên derkkirin wê di wê temen de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeya demên hemdem de wê weke ku wê were fahmkirin wê aliyê derveyî ê felsefeyî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê, were li lê hizirkirin bê. Hume di wê nûqtayê de wê di nava têtîliya nava wan de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi

wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, ji aliyekê din ve wê weke ku wê li wê bihizirê bê.

Di mijare lêpîrsînên humê ên li ser aliyê bi têtîkîliya nava hebûnên derve wê têtîna heyinê wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê ji aliyekê din ve wê, direngê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê.

Minaq ku wê di wê warê de binivîsê Angela Coventry dinivîse ku ji bo Hume, "di rewşek taybetî ya sedem û encamê de tiştê tune ku bi tiştên derveyî ve girêdayî ye ku ramana hêz an pêwendîya pêwîst pêşniyar dike" û "em ji hêzên ku di navbera tiştan de dixebitin nezan in." Lêbelê, dema ku Hume îhtîmala zanîna hêzan di navbera bûjenan de red kir, wî prensîba sedemîtiyê qebûl kir û weha nivîsî: "Min tu carî pêşniyarek wusa pûç dernexistiye, ku her tişt bê sedem çêbibe.

Her çend Hume nedihizirî ku sedemîti dikare bi rêkûpêkiya paqij were kêmkirin jî, ew ne realîstek tam bû jî. Simon Blackburn vê yekê wekî xwendinek niv-realîst bi nav dike û dibêje: "Her kesê ku li ser aqil diaxife, komê derûnî ya cihêreng vedibêje: ew bi tu awayî ne di heman rewşê de ye wekî kesê ku tenê rêzikên birêkûpêk vedibêje." Bi gotinên Hume, "tiştê ji guheztina laşên derveyî her hestên hundurîn ên ku ew diqewimin ne gelemperî ye."

Ji aliyê têtîna hume ve ku mirov wê ji aliyê ve wê bişibênê wê di rengê de wê têtîna aristo ku ew wê bi têtîna xewnan re wê, di xabatên xwe yê weke 'li ser xewnê' û an li ser giyanê' ku wê werênê ser ziman wê dîmenekê bi wê rengê wê di şêwayekê de wê, bide dîyarkirin. Di teoriya berkeley a weke ku wê, 'teoriya demetekê' de ku wê werênê ser ziman de wê, di rengê de wê bi xosletên rada pêşî û ya duyem û hwd re wê, di rengê zêhnê û di wê de wê bi têtînek fenomenî ku wê bihizirê wê vê aliyê wê ji rengê ve wê weke ku wê werênê li bîra mirov.

Di wê nûqteyê de wê, di mijare hundurê têtîna ideayê de ku wê hume wê li ser wê bisekinê wê di wê de wê hewldanên kifşkirinên heyina bi serê xwe a di nava jiyanê de wê weke xosletekê wê ahenge giştî a platon wê di rengê de wê xwe di awayekê de wê di mijare fahmkirinê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Em dikarin wê hinekê din wê bi wê rengê wê werênina ser ziman ku wê ya ku wê weke têtîtin û tevkeriya hume a giring wê di wê warê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin wê di mijare felsefeyê de wê fenomenên ideayê wê di awayekê de wê bi awayekê bi serê xwe wê, di rengê de wê weke ku wê şîrovebikê. Di wê nûqteyê de wê, têtîkîliya nava ya pêşî û ya piştê wê bi wê re wê, weke têtîkîlyek ku

mirov wê nikaribê wê li wê bihizirê bê. Di têgiha kevneşopîya hizirkirinê de ku me hinekê wê li jor wê hanî ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê karibê bi rehetî wê intibayê di fahmkirinê de bide me. Di mijare hizirkirinên me de em dikarin wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê karibin wê werênina ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê mijare salixkirina wê bê. Di nava têkiliya wê de wê, mijare lêpirsînên sedemî de wê, di renekê de wê, di hizrên xwe de wê bi wê re wê dema ku ew wê, werênê ser ziman wê, bi têgînek ku wê hebûnê wê di wê temenê de wê bi xwe bixwe re wê fahmbikê re wê, werênê ser ziman. Hume wê di nava têgîna têgihîştinê û an hişê de wê dikê ku ew wê fahmbikê. Di xabate xwe ya bi navê 'lêkolînek li ser xwezaya mirov de wê vê nûqtayê wê ji aliyê xwe ve wê bi van gotinan wê werênê ser ziman.' Ji aliyê xwe ve, dema ku ez ji nêz ve dikeve nav tiştê ku ez jê re dibêjim, ez her gav rastî têgihîştinek an tiştêk din tîm, wek germ an serma, ronahî an sî, hezkirin an nefret, êş an kêf. Ez tu carî nikarim bêyî têgihîştinek xwe bigirim û nikarim li tiştêkî derveyî têgihîştinê temaşe bikim. Gava ku têgihîştina min ji bo demek dirêj tune be, wekî di xew de; Ez ewqas dirêj li hember xwe bêhest bûm ku meriv dikare bibêje ez bi rastî tune."

Ev têgîn û nerina Hume wê ji aliyê ve wê weke hinek kirpendinên bi têgîna ezîtiyê, keseyetiya û an zêhnê ku wê di çerçoveya navaroka sehî de wê di renekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê karibê bi xwe re dîmenekê bide mirov. Derek Parfit di Beşa 2 de ew e ku wê, xabate xwe ya bi navê 'reasons and persons' de wê bi wê têgînê wê argumanek bi rengê wê ava bike. Teorîsyenên berjewendiya xweser dihizirin ku cûdahiyên di navbera mirovên cûda de pir girîng in, lê ew nahiziirin ku cûdahiyên di navbera heman kesan de di demên cûda de çendî girîng in. Parfit amaje dike ku ev yek teoriya xwe li ser dualiyên wek aliye bi rewîstê û ji aliyê din ê jî bi 'teoriya armanca niha' re were şibandin. Parfit amaje dike ku mebestên me yê heyî carinan dikarin bi berjewendiya me ya demdirêj re nakok bibin. Argumanên ku teorîsyenek berjewendîparêz bikar dihîne da ku rave bike ka çima tevgerîna ji bo armancên weha ne maqûl e, dikare li dijî teorîsyenê berjewendiyê were zivirandin û wekî argumanên ji bo rewîstê were bikar hanîn. Berevajî vê, argûmanên ku teorîsyenek berjewendîparêz li dijî rewîstê bikar dihîne,

dikare wekî argumanên piştgirîkirina teoriya 'armanca heyî' jî were bikar hanîn.

Li vir wê li ser wê nûqteyê wê aliyê ku wê Parfit wê balê li lê bikişênê wê aliyê têtînek zêhnî bê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê bi wê re wê werênê ser ziman. Di mijare aliyê navarokê de wê, di nava pêvajoya demê ya dema berê û ya nûha de wê, çawa wê karibê cihêbûnekê wê bi xwe re wê, bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê, werênê ser ziman. Popper wê, di nerinên xwe yên li ser dîrokê de wê, têtînek bi teorikî wê di wê rengê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman ku "wê ya ku me î ro rast dît wê karibê piştîre weke ne rast were dîtî. ' an jî weke ya vajî wê ku wê ya ku me rast ne dît ku wê piştîre wê çawa wê weke ya rast wê karibê di renekê de wê bibê. Ev têtî wê weke aliyekê bi têtîna ideayî a fenomenolojikî ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare aliyên weke têtîna şibînê û ya ku wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê karibê wê bide dîyarkirin wê mijare fahmkirinê a rengê fahmkirinê bê. Di renekê de wê, di renekê de wê, di teoriya xwe ya demetê de wê, hume wê bahsa cihêbûnên wê bikê. Hinek rexneyên ku wê li ser wê têtîna wî werina kirin wê di temenê de ku wê, 'şibînên cihê' wê karibin werin û bibin re wê di renekê de wê werê hanin li ser ziman.

Hume wê di mijare hebûnê de wê, li ser çerçoveya ahenge zêhnî û an yekitiya navaroka zêhnî de wê di renekê de wê, bi wê şîroveyên ku wê werina kirin re wê di renekê de wê hinek hizrên ku wê werina ser ziman re wê bi wê re wê têtîna wê ya sedemê wê were lêpirsîn.

Di wê çerçoveyê de wê, weke ku me bi têtîna Hume a ezîtîyê re wê dibînê wê li ser temenekê epistemikî wê weke li ser koka wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Lê hizirvanên weke James Giles wê dema ku wê hizrên hume wê şîrovebikin wê di renekê de wê li ser têtînek weke lê sepandinê lê ne depelendîne ku wê bikê re wê werênê ser ziman. Li gorî Giles Hume wê lê daxistinê wê dema ku ew minaq ezîtîyê wê şîrove dikê wê nekê. Di wê temenê de wê, têtînen weke bi teoriya demetê a weke ku wê were ser ziman wê dervî wê di renekê de wê, têtînekê û renekê hizirkirinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê werênê ser ziman. Di

rengê de wê dema ku mirov wê hizrên hume wê werênê ser ziman wê di mijare felsefeya demê de wê bi aliyê wê yê giring ê rasyonali re wê di rengê de wê derkeve li pêş. Minaq sedema pratîkî li ser wê yekê ye ku pîvan an rêgez hene ku niyet û kirinên mirovan diyar dikin ku ji bo hemî heyînên aqilmend jî ava na wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Filosofên wekî Christine Korsgaard, Jean Hampton, û Elijah Millgram dibêjin ku Hume rasyonalistek bû biqasî ku ew tenê gumanbarek ji aqilê pratîkî bû. Ji wê aliyê ve wê dîmenekê din ê teybet wê bi hizirkirinên demê re wê, li ser hume re wê bixwezîna ku ew werênina ser ziman.

Li vir ji aliyekê din ve jî wê mijare têngîna sedema pîretîkî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê hinekê din wê li ser wê bisekinê bê. Di wê nûqtayê Hume wê mijare sedema pîretîkî wê li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman.

Ew wê di wê nûqtayê de wê di rengê de wê weke ku me li jor li deverê wê hanî ser ziman wê bi aliyên têkiliya rewîstê û hwd ve wê mijare bandûra aqil û an bandûrnebûna bi aqil re wê di rengê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di têngîna jiyane mirov de wê, çawa wê, mirov wê dijî û wê fahmdikê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Ew wê, têngîna rêgezên rewîstî wê di rengê de wê weke rêgezên ku ew wê, weke dervî wê aqilê pîretîkî wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê, nekarina bandûrlêkirina li rewşên rewîstî a aqil wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, aqil wê çendî wê di rewşên weke yên rewîstê û hwd de wê xwediyê hêzek fahmkirinê û vegûharînê bê wê bi wê re wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi aqilê pretîkî wê weke pretîkên jiyana bin. Lê di wê nûqtayê de wê, li hemberî rêgezên rewîstî ên bi wê bawerkirinê wê, weke aqil wê zêde wê weke ne xwediyê bandûrê bê. Ew wê weke li aqil girtûbûna wê weke aliyekê ku wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew wê li aqil wê girtî bê wê demê wê bandûrlêkirin jî wê weke zor bê û an wê di astekê de wê bêderfet bibê.

Hume di xabate xwe ya bi navê 'lêkolînek li ser xwezaya mirov ku wê di rengê de ku wê werênê ser ziman wê di şewayekê de wê weke

aliyekê wê yê giring wê çawa ku wê aqil wê di wê nûqteyê de wê weke bikeve rewşek ne têr de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, di nava têtîna rewîstê û aqil de wê bi awayekê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî hume wê rewîst bi serê xwe wê bandûrên ku wê aqil wê nikaribê wan biafirênê ew wê wan biafirênê bi serê xwe' re wê wê ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê fêrs û hêza têtîna rewîstî û hizirkirina wê di wê temenê de ew wê di rengekê de wê li ser ya aqilê pîretikî re wê, di rengekê de wê şîrovebikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, rêgezên rewîstê wê weke rêgezên ku ew pêşde dîyardikin û wê di wê çerçoveyê de wê weke rêgezên weke dervî derkkirinên bi sehên me wê weke fêrsên fahmkirinê ên weke di xwe de wê di şewayekê de wê li wê bihizirê.

Wê têtîna û çerçoveya gotina aqilê pîretikî wê di wê çerçoveyê de wê weke ya li derve vekirî wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, beremberê wê vekirîya li derve a aqilê pîretikî wê yê aqilê rewîstî wê weke bi girtiniya wê re wê, bêtê ser ziman. Hume wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li gorî Hume wê rewîst wê tundîyên xwe wê bikê tevgerê û bi wan wê çalakîyan wê bide kirin û pêşî lê bigirê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê aqil wê li hemberê wê dîyarkirin û bandûra rewîstî wê weke di rewşek bêhêz de wê bimênê û wê nikaribê wê di rewşekê de ew bandûrê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman. Ew jî wê, di mijare aqilê pîretikî û salixkirinên wê de wê, bi demê re wê, çawa wê karibin gûharinekê ew bi wê re di nava jîyanê de wê bidina kirin jî wê ji aliyekê din ve wê, li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê hizra hume wê di awayekê du dîmenî de wê rengekê hizirkirinê wê bi xwe re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Aliyê dîmenê pêşî wê di rengekê de wê weke ku ew wê bi têtîna weke bêhêzîya aqil re ku ew wê di ast û dema pêşî de wê, nikaribê bandûrê wê bikê û wê weke bêbandûr wê bimênê ku wê werênê ser ziman bê. Aliyê din ê duyem wê di nava pêvajiyek

demdirêj de wê di şêwayekê de wê weke kuwê bi morfolojîyekê û epistemolojîyekê wê li wê bihizirê.

Ji ber ku divê aqilê pratîkî (di teorîyê de) tevgerên me birêkûpêk bike, Hume aqilê pratîkî red kir bi hinceta ku aqil nikare rasterast li dijî azweriyên derkeve. Wekî ku Hume got, "Aqil tenê xismeta dilxwazan e û divê bibe, û ji bilî xizmetkirin û guhdana wan tu carî nikare wekî erkek din tevbigere." Aqil ji her hewesê kêmtir girîng e, ji ber ku aqil xwedan bandûrek eslî nin a, lê "hezbûn hebûnek eslî ye, an jî heke hûn bixwazin, guheztînek hebûnê ye (çav: Hume, David (1739). A Treatise of Human Nature).

Li gorî hume wê aqilê pîretîkî wê ji têgîna rastîfîya derpêşan wê zêdetirî wê bi hêjayîya çalaki û nirxbûna wê re wê di rengekê de wê alaquadar bibê. Wê di wê nûqtîyê de wê werênê ser ziman ku wê mijare de wê dema ku ew bahsa bandûrlêkirina aqil a li rewîstê ku ew şîrove dikê wê kêmesîya wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê şîrovebikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtîyê de wê, aqilê pîretîkî wê di wê temenê de wê sedemên wê yê bêhêzîya wê ya li hemberî rêgezên rewîstî wê di rengekê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, dema ku hume wê ji wê nûqtîyê wê gavbiavêjê û wê şîrove bi aqilê pîretîkî wê bikê wê di rengekê de wê ew wê, aqilê pîretîkî wê ji aliyê têgîna rasyonalitya wê ve wê di rengekê de wê bixwezê wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wî, 'aqilê pîretîkî bo hemû hebûnên rasyonel wê têr û bi bandûr wê nebê' re wê di rengekê de wê weke qinyatekê wê di rengekê de wê di xwe de wê êdî wê weke hin bi hin wê pêşbixê. Lê di wê nûqtîyê de wê çendî wê ew wê, qinyatê wê weke pêşbixê û wê ne têrî û kêmesîya aqilê rasyonel wê werênê ser ziman jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê nexwezê ku ew ji aqilê rasyonel bi tememî dûrkeve. Ew wê, di nava wê de wê, bixwezê ku ew li rêyên bandûrlêkirinê û bi hêzbûna wê weke ku wê bixwezê li lê bigerihê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê û rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtîyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare aqilê rasyonel wê bi têgîna aqilê pîretîkî re wê di şêwayekê de wê bixwezê wê

fahmbikê û wê fahmbikê. Di wê warê de wê mijare têngîna rasyonalityê wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê, weke were fahmkirin wê li ser wê were sekin in. Di awayekê de ew wê, dibînê ku ew wê şîroveyên bi aqilê rasyonel û şêwayên wê yên bi awayê ku ew bi rêgezî heta wê demê hatina kirin ew di rengekê de wê, weke têr nabînê. Di wê temenê de wê di wê nûqteyê de wê di nava aqil de wê li rêyên bi bandûrbûna wê weke ku wê bixwezê ew li wê bigerihê.

Hume wê mijare têngîna rewîstê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê têngînî ku wê bi aqil re wê bikê mijare lêpîrsînê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê têngîna rasyonalityê wê di awayekê de wê ya ku ew wê li gorî demê û fahmkirinê ku wê li mirov wê rast wê were û wê ya ku wê weke li mirov wê makul wê were wê çawa wê bê û wê di nava wê û ya rewîstî de wê çawa wê levnekirin û an levkirin wê karibê wê bibê wê ji aliyekê din ve wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de humê wê bi tememî wê ne di pozisyona bêhêz dîtina aqilê rasyonel de bê. Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, di rengekê de wê di rewşa têngîliya têngîna aqilê rewîstî û yê pîretikî wê di wê rengê de wê bi dana ber hev re wê di rengekê de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Kirinek ku ew ji me re rasyonel were û weke rast were ku ew bi rewîstî weke rast newê dîtîna wê çawa wê bibê? Ev wê weke aliyên ku ew wê di wê nûqteyê de wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di nava teoriyên hume ên li ser etikê (rewîstê) û estetîkê de wê di rengekê de wê werê dîtîna ku ew wê ji holê şîrovekirina bi têngînek rasyoneli wê weke ji wê aliyê ve ku wê karibê wê werênê ser ziman wê were dîtîna.

Mînaq wê dema ku em pêşî pêjna tahm (têj) girtinê wê ji wê bigirin wê di wê temenê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Hume wê ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê bixwezê ku ew di awayekê de wê li lê bipîrsê. Mînaq wê temasaşvanek wê dema ku ew leyistîkek bi trejedi û an drama ew çawa ew ji wê kêfê digirê wê ji aliyekê ve wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê ku wê di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di di pîvane tahm girtinê ("The Standard of Taste") de Hume amaje dike ku tu rêgez nayên xêz kirin ka tiştêk kêfxweşî çî ye. Lêbelê, rexnegirek tama pêbawer dikare objektîf, mentîqî

û bêalî û bi ezmûnek berfireh were hesibandin. Minaq têtîna tregediyekê ("Tragedy") pirsra çima mirov ji dramaya di wê de ya trajîk kêfxweş dibin. Hume eleqedar bû ku temaşevanan çawa ji xemgînî û xemgîniya ku di trajediyek de têne xuyang kirin kêfê digirin.

Wê dema ku mirov wê li têtîna têtî wê bihizirê wê weke aliyekê wê ku ew wê di wê nûqtayê de wê weke hêstekê bê û wê di wê nûqtayê de wê çawa wê karibê wê hêstê wê ji aliyekê ve wê salixbikê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe li pêşîya fahmkirina me wê bide dîyarkirin. Ji wê, fahmkirinê wê, dema ku em tamaşa dikin wê bi levkirinên weke ku me bîrkirina û an me dîtîna û yan jî me jinkirina ku ew lev dikin û an fêrsek û hêstek weke di şibihê hev wê dide me bê ku em ji wê wê kêfê digirin. An jî em wê heya xwe didina ser wê? Di wê nûqtayê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê mijare hêstê wê bi aliyên têtîliya yên vaji wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were danin. Minaq wê Joseph Eddison wê di rengekê de wê têtîliya xweşikati û deformasyonê û an bêrewîstî û siyanê wê bixwezê ku ew beremberê hev ew bi hev re wê dênê. Di wê nûqtayê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê, di nava wê de wê fahmbikê. Di awayekê de wê ya xweşik wê çî bê? Di awayekê levkirinekê bê ku mirov wê fahmbikê bê? Di wê nûqtayê de wê xweşikati wê weke têtînek ku mirov wê di wê rengê de wê bi têtîna esstetikê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hume wê di rengekê de wê mijare estetikê wê li ser têtîna têtî re wê di rengekê de wê hilde li dest. Minaq, her çend Hume îdia dike ku çavkaniya daraza çêjê navxweyî ye jî, ew xwe ji vekolînê dîr naxe ka pîvanek gerdûnî ya tamê heye yan na. Bi rastî, ev mijara sereke ya xebata wî ya "Li ser pîvana tamê" ye. Pîvanek acibandîna wê bi hisiyetên cihê ên mirov re wê weke di levkirinekê de ku ew dibê bê. Herî hindik ev hîs wê weke ya ku em wê herê bikin û yekê din ku em weke li gorî wê nebînin wê bi wê re wê darazekê wê ku em bi wê di wê de li wê bigirin wê weke aliyekê wê yê xwezayî xwe bide dîyarkirin.

Li gorî ku wê hume di xabate xwe ya di çerçoveya estetikê ku ew di wê de dihênê ser ziman wê de wê bi wê rengê wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman. ” Lêbelê dema ku em li pîvanek weha digerin, em rastî nêrînek gumanbar têne. Li gorî vê nêrîna, ferqa di navbera hest û darazên mirovan de ewqasî mezin e ku mirov dikare bêhejmar darazên cuda li ser heman tiştan bibîne. Heya ku ew hişmend be, her hest rast û rast e ji ber

ku tenê hebûna xwe îfade dike. Em nikarin bêjin ku hestek rast e û ya din xelet e ji bo heman tiştê, ji ber ku ti hest tiştê ku di bûjenê de heye temsîl nake.” Weki din hume dihênê ser ziman ku wê xweşikati ne di tiştên ku em li wan dihizirin de bê wê di hizra ku ew li wan dihizirê de bê. Bi wê re jî wê, her zêhn wê xwediyê nerînek cihê a xweşikatiyê ku ew derkdikê bê. Li gorî Hume, her çend aqilê gelemperî piştgirîya îdiaya gumanbar a jorîn dike jî, nêrînek din a aqilê hevpar heye ku wê red dike, an bi kêmî ve diguhezîne an sînordar dike. Li gorî vê nêrîna aqilê hevpar a duyemîn, azmûna mirovî nîşan daye ku hin berhemên hunerî bê ferqa dem, cih, û hwd, bi hev re wekî xweşik û bi qîmet têne pejirandin. Li gorî hume “heman Homerosê ku du hezar sal berê li Atîna û Romayê dihate ecibandin, hê jî li Parîs û Londonê tê ecibandin. Ti birehê ol û zimanê ew ne gûharand. Pêşîya wê negirt. Desthilatî an pêşdarazî dibe ku navûdengê demkî bide helbestvan an peyvbêjek xirab, lê ev navûdeng tu carî ne mayînde û gelemperî ye. Ji aliyê din ve her ku berhemên wî berdewam bin, navûdengê wî zêdetir dibe û heyraniya wî ji dil û can zêdetir dibe.” Wê din di dema wê de hume wê dihênê ser ziman ku wê, çawa wê mejiyê me wê, bi ya ku ew hîsdikê re wê bixwezê ku wê bi darazî li wê têbigihê fahmkirinekê. Li ser wê nûqtayê wê dihênê ser ziman. ” Hemî ev birhan destnîşan dikin ku hin prensîbên gelemperî hene ku diyar dikin ka em tiştek dipejirînin an napejirînin. Sedema sereke ya ku berhemên gelek ramanwer û hunermendên wekî Homeros, Virgil, Terence û Cicero têne nirxandin ew e ku van berhemên xwedî hin taybetmendiyên ku hişê me dixwazin hene. Ji ber ku mejiyê me li gorî "rêgezên çêjê" an "rêbazên hunerê" yê hevpar tevdiqere, ji van taybetmendiyên kêfa me ya hevpar dihê(çav: M Costelloe, Timothy(2007), Aesthetics and Morals in the Philosophy of David Hume, Routledge.)."

Lêbelê, her çend hişê mirov xwediyê avahiyek e ku ji hin tiştan kêfê werdigire jî, dema bahsa kêfê tê her kes ne di heman rewşê de ye. Hume vê rastiya bi anekdoteke ji romana Don Kîşot vedibêje. Sancho, ku yek ji lehengên romanê ye, ji axayê xwe re dibêje ku di tamkirina şerabayan de şiyaneke wî ya taybet heye û ev şiyan di hemû endamên malbatê de maye. Li ser vê yekê, du endamên malbata Sancho têne gazî kirin ku şerabê di bermîlek ji tiriyan bi kalîte de biciribînin. Anekdotaya mayî bi gotina Sancho wiha dewam dike: "yek ji xizmên min şerabê tahm dike, dinirxîne û piştî pir fikirînê dibêje ku ji bilî tama sivik a çerm baş e. Yê din, piştî ku heman tiştan dike, dibêje ku şeraba baş e, her çend berevajî wê tama hesinî ya pir diyar e. Hûn nikarin xeyal bikin ku ew ji ber van

dadbaran çiqas henek in. Ji ber vê yekê, hûn difikirin ku yê ku di dawiyê de kenîya kî bû? "Dema ku bermîl hat valakirin, mifteyek kevn a ku bi kemberek çermî ve girêdayî bû, li jêr hate dîtin. ... (çav: M Costelloe, Timothy(2007), Aesthetics and Morals in the Philosophy of David Hume, Routledge,) (çav: hume, david(1770), Philosophical essays in morality and aesthetics)"

Nêrîna ku tê xwestin bi vê anekdotê were vegotin ev e: Hebûn an nebûna hin taybetmendiyên rasterast bandûrê li şiyana kêfê dike an jî diyar dike. Li gorî Hume, eger hizrek van çar kêmasî yan kêmasiyên nebe, bi awayekî xwezayî ji berhemeke hunerî kêfa wî tê. Ya yekem nebûna hêstiyariyê an jî taktîk e. Wek ku di anekdota li jor de hatiye ravekirin, tam û hesasiyeta çêjê di her kesî de ne wek hev e. Her çiqas bedewî û nebaşî bi tevahî ji hêstê re bin, ne ji xosletekî bûjenan de, hin xosletên bûjanan dîsa jî vê hestê derdixin holê. Ger hin xoslet, cûdahiyên piçûk an hûrguliyên xweşik di tiştan de bandûrê li mirov nekin, mirovek weha kêmasiya hestiyariya estetîk e. Ya duduyan, nebûna pratîkê û an aqilê pîretîkî ku wê girêdayî yek ji sedemên sereke yê nebûna hêst û hêstiyariya estetîk e. Dema ku mirov cara yekem bi tiştêkî bi hin xosletan re rû bi rû dibe, hesta wî ya li ser wê nezêl û tevlihev dibe. Ew nikare gelek xweşik û kêmasiyên vê bûjenê bibîne. "Lê," Hume berdewam dike, "bila ew di van tiştan de ezmûnê bi dest bixe, û hêstên wî dê diyartir û xweştir bibin". Ya sêyem, kesê ku ne xwediyê ezmûna berawirdkirina hin cureyên bedewiyê bê, dê nikaribe ferqê di navbera tiştên ku dibîne de bibêje û di navbera wan de nirxandin û nirxan bike. Tenê kesê/a ku bi lêkolîn û nirxandina berhemên bedew ên cihêreng ên ku di serdem û neteweyên cihê de heyranê wan hatine dîtin, dikare nirx û cudahiya berhemeke hunerî fahm bike. Ya çarem, ji bo nirxandina berhemeke hunerî, divê hişê mirov ji hin pêşdaraziyên bêpar be. Ji bo ku peyvbêjek rast binirxîne, pêdivî ye ku mirov serdem, kes, berjewendî û meroqên ku jê re diaxive nas bike û xwe bide cihê temaşevanên wî, an jî dema ku em berhemek ku derketiye pêşberî raya giştî binirxînin. dev jê berdîn ka xwediyê wê dostê me ye an dijminê me ye û rewşa xwe ji bîr dîkin, em ji pêşdaraziyên xwe azad dibin(çav: M Costelloe, Timothy(2007), Aesthetics and Morals in the Philosophy of David Hume, Routledge,),(çav: hume, david(1770), Philosophical essays in morality and aesthetics).

Kesê ku ew ne bi van kêmasiyên bê, dê xwediyê têgihîştina berhemên hunerî bi awayekî îdeal be. Pir caran ne pêkan e ku mirov bi karakterek

weha re rû bi rû bimîne. Çiqas caran dibe bila bibe, li gorî Hume, pîvana tamê weha ye: “Hestek xort, di hêstên hêstiyar de yekgirtî, bi pratîkê pêşketî, bi danberhevan dihê tekûzkirin û ji hemû pêşdaraziyên xilas bûyî, rexnegirî layiqî vî karakterê hêja dibê. Darazek weha hevpar, li ku derê were dîtin, pîvana rastîn a çêj û bedewiyê ye.”. Heman reaksiyona hêstyarî di nav wan kesan de derdikeve holê ku bi îdeal wê bi rêgezên gerdûnî yên ku dê têkiliya di navbera têgihîştina me ya ji qalîteyên karê hunerî û hêsta ecibandîna ya ku di hişê me de çêdibe saz bike, derdikeve holê. Li gorî Hume, ji bilî faktorên ku vê reaksiyona hevpar diyar dikin, rewşên ku di nava çêjê de cihêtiyê diafirînin jî hene. Cudahiyên mîzahê di navbera mirovan de û helwest û dîtinên serdem û warê ku em tê de dijîn, di nava çêjê de cudahiyan çêdike. Di vê çerçoveyê de, her çend heman têgihîştin li ser wê were kirin jî, xwezayî ye ku reaksiyona afektîv a li hember karê hunerî cûda be (çav: hume, david(1770), Philosophical essays in morality and aesthetics)..

Di derbarê nêzîkatîyên estetîk ên ramanwerên ezmûnger ên wekî Hume de em dikarin vê encamê giştî derxin: Li gorî van ramanweran, her çend hin taybetmendiyên bûjenî di peydabûna kêfa estetîkî de bi bandûr bin jî, çavkaniya rastîn hin hestek hundurîn a mirov e, aqil a. Ger ev hest û hêsta hundurîn nebûya, kêfa estetîk di nav me de dernakeve holê. Hume diyar dikê ku çavkaniya kêfa estetîkî navxweyî ye jî, wan hewl da ku nîşan bidin ku daraza (dadbariya) estetîkî ne darazek têkildar e ku ji mirovek ji kesek cûda û cûda bibê bê.

Di Li ser rêgezên rewîstî de ew dinivîse ku “felsefeya rewîstî di heman şert û mercên beriya dema Kopernikos de ye hebûya. Di dewama wê de wê bi têgîna estetîkê ku ew dihênê ser ziman wê, di dîmenekê de wê, hinek têgihên xwe yên ku ew dihênê ser ziman de wê, di wê rengê de ku mirov dikare di dewama hev de wê ji wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê weke ku me li jor hanî ser ziman wê bi têgînek bi aqilê pîretîkî ê jîyanî wê bixwezê ku ew wê nêzî wê bibê û wê fahmbikê. Çawa ku zanistek kevnar bi rêgezên xwe yên giştî yên razber divê ber bi rêbazek hîn ampîrîkî ve biçe, wusa jî dema filozofan di wê warê de jî wî haniye ser ziman û hewl daya fahmkirinek a rewîstî bide çêkirin û werênê ser ziman. Ji ber vê sedemê, Hume ji her pergalên rewîstî, çiqas nazik û jîr bê jî, ku wê, bi wê awayê li ser bingeha rastî û çavdêriyê bû.

Ji bo Hume, rastiya bingeheîn a di derbarê etîkê/rewîstê de ew e ku darazên rewîstî ne tenê bi aqil, lê bi hesta sempatiyê têne rêve kirin; Bêguman aqil dikare di nîqaşên biryarên rewîstî de rolek berbiçav

bileyîze, lê ew bi tenê ji bo pesindanek rewîstî têt nake, ew bi wê rengê dihizire. Sînoren rola aqil di rewîstê de di derbarê mijarên rastteqniyê û têtikiliyan de nirxandinan e. Lêbelê, dadbariyên rewîstî yên di derbarê qencî û xirabiyê de bi mijarên rastiye an têtikiliyan ve sînorkirî ne. Mesela, çima em kuştinê wek sûc dinirxînin? Ma tiştê ku em jê re dibêjin sûc meseleyek rast e? Ger hûn çalakiyê vebêjin, her çiqas hûn hemû hûrgilên bûyerê, dema qewimîn, çeka ku hatiye bikarhanîn bînin cem hev jî, bi kortasî têtgina eqlê ji rastiya ku etîketa sûc hatiye girêdan hîna îzole namîne. Û dîsa, dibe ku ev kiryar her gav di bin her şert û mercî de sûc neyê hesabandin. Heman kiryar jî wekî xweparastin an jî înfaza fermî jî dihê dîtin. Dadbarkirina baş an xirab piştî ku hemî rastiyan tene zanîn tene kirin. Başî an xerabiya kiryarekê ne diyardeyeke nû ye ku ji aliyê aqil ve hatiye keşif kirin an jî têt encamdan, û dîsa, gotara rewîstê (etikê) ne mîna ramana matematîkî wê dihênê ser ziman. Rastî û têtikiliyên pêvek dikarin ji çend rastiyan li ser sêgoşe an çemberê werin derxistin. Lê qencî, mîna bedewiyê, ne tişteke e ku ji hêla aqil ve wekî encamek dakêşî were derxistin. "Euclid hemî taybetmendiyên çemberê bi tevahî rave kir, lê di ti pêşniyarê de li ser bedewiya wê gotinek negot. (çav:Hume, david (publishing 1968); Etiquette scripter). (çav: Hume, david(1770); A Treatise of Human Nature)"

Sedema vê diyar e. Ji ber ku bedewî ne qalîteya çemberê ye. Di tu beşekî wê rêzê de nayê dîtin; qatên wê ji navendekê yeksan dûr in. Bedewbûn bandûrek e ku bi vê darêjk ew bandûr li ser hişê mirov dihê çêkirin; Ev bandûr di qada hestiyarî de xwe dide der. Ji ber ku ger em bixwazin di vî warî de rewşek rast an jî hebûna rasteqîn bibînin, em ê çî bibînin? Kîjan rê ku em biavêjin jî, tenê hin azwer, mebest, daxwaz û raman hene. Rewşeke din a rastî nîne. Ev hemû meseleya hestan in, ne aqil in, di nava me de dihên dîtin, ne di nava me de têt dîtin. Hume dizanibû ku ew pergalek rewîstî li ser têtgina hêst, hesasiyet an sempatiyê damezrîne heta, û kêmkirina rewîstê di mijara ecibandinê de dikare bide diyarkirin. Ji ber ku bi vî awayî, darazên rewîstî bûne subjektîv in. Wekî din, hêst an hêstiyariyê bikin çavkaniya pesn û sûcdariyê, têt vê wateyê ku dadbariyên me yên rewîstî dê ji pîvanek di forma berjewendiya meya kesane û xwe-hezkerinê de derkevin. Hume van îdiayan red kir û destnîşan kir ku hesasiyeta rewîstî di hemû mirovan de heye; Wî got ku mirov heman kiryanan pesnê xwe didin an jî şermezar dikin û got ku pesn û sûcdarkirin ji xwehezkerinek pir teng dernakeve li holê. Li gorî wî, hêstiyariya sempatiyê an jî empatî divê wekî rêgezê ku di cewhera

mirovan de ji xwe ne giştîtir e were hesibandin. Bi saya vê kapasîteya mirovî em gelek caran têne ceribandin ku pesnê kiryarên weke bi hêja ku ew gava ku ew çêdibin dihên kirin. Di van kiryaran de tu xuyangiya berjewendiyê nayê dîtin, an jî têkiliyek bi bextewarî û ewlehiya me ya heyî ve girêdayî ye; Ev tiştên pir cuda ne. Wekî din, em nikarin heyranê karekî bi comerdî, wêrek, bi rûmet ku ji hêla dijmin ve hatî kirin, nekin. Di encama van nêrînan de, Hume pê bawer bû ku kapasîteya empatiyê di me mirovan de ji bo darazên me yên pesn û sûcdariyê ravekek têr peyda dike.(çav:Hume, david (publishing 1968); Etiquette scripser). (çav: Hume, david(1770); A Treatise of Human Nature)"

Mirov nikarê têgîna hume a rewîstê û hêstîyarîya ku ew dihênê ser ziman bi têgîha rewîstî a kevneşopî re wê, werênê ser ziman. Wê di rengê de wê, weke bi wê re wê di nava zidbûnekê de bê. Ew têkiliya rewîstê bi aqilê pîretikî re wê didênê û wê dihênê ser ziman. Li ser çalaki û an kiryarekê re wê, gihiştina têgînek rewîstî wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê aqilê pîretikî û kiryarê re ku ew wê çawa wê di wê de wê fêrsek rewîstî wê hebê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, têgîna rewîstî bi kiryarê wê hewlbide ku ewdi kiryarê de têgîna baş û ne başîyî û an qanci û xirabiyê bi têgîn û qaideya wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî wê, rêgezê rewîstî ku wê hebê wê hume hipoteza wê herê nekê. Ber ku wê hipotezek bi wê rengê wê bi tememî wê ji fahmkirin û aqil wê dûr bê û wê ne rewşek weke li gorî aqil bê re wê, bikê ku ew wê fahmbikê. Berevajî vê, Hume ji bo rewîstê hîpotezek alternatîf pêşniyar dike. Ew jî wê bi wê rengê wê dihênê ser ziman. Li gorî wî rewşek zêhnî û an kiryarek ku ew bi çalaki û an nitelikî ew li yê çavdêr hêstek xweş bide mirov ku ew biacibênê ew weke bi siyanî karibê were bikirpendin û vajî wê weke rewşek bêsiyanî were dîtin. Di rewşa yek çavdêr de wê, ya ku wê wek hêsta acibandîne û baş wê bide mirov wê bi nitelikî têgînên weke nazikbûnê, hişyarînûnê, xîreybûnê, ji dest hatinê, biaqilnûnê, destgirtîbûnê, hêst û feresate bi hêstasehî û hwd re bin.

Hume weki din li ser hêst û rêgeza dadmendiyê jî sekinî bû. Li gorî wî, dadwerî ku aramî û sazûmana giştî vedibêje, berjewendiya her kesê ku dixwaze di kesayetî û destkeftiyên xwe de ewle be, weke rêgezeke giştî ya dûrketina ji destkeftiyên xwe nîşan dide. Ew di sazûmana civakî de wê, têgîna dadmendiyê wê li ser têgihên weke hêsta ewlehiyê û ya dilşabûnê bi hev re. Li gorî wî ev wê, weke ya ku wê aramiyê wê bi xwe re wê werênin bin. Ji aliyekê din ve jî wê dadmendi wê weke biriqina

alaqaya kes bixwe ji ya. Wê rêgeza dadî wê, fêdeya wê ku ew qazanc û ewlehiya kes biparêzê re wê, bibê. Ji wê aliyê ve wê weke hume wê bixwezê wê bibêjê ku wê berjewendiya kes wê weke çavkaniya dadê jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Bi wê yekê dikarê wê bibêjê ku wê, fêdeya rayagiştî wê weke temene têngîna dadî jî bê wê werênê ser ziman. U ev wê, bi siyanî ku wê encamên baş wê bi xwe re wê bènê li holê bi hizra wê wê bibê temenê têngîna nîrx û hêsta hêjabûnê.

Di nava têkiliya kes û civakê de wê têkiliyek organikî wê di wê rengê de wê were dîtî ku wê weke hebê. Li ser wê temenê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di nava wê têngîna hiyararşîyar ji ya binî bi ber ya serve wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Hume wê rêgeza rewîstî ku ew wê nexwezê herê bikê wê sedema wê ji aliyekê ve wê di wê nûqtayê de wê xwe bide dîyarkirin ku ew ji aliyê temenî û kes ve bi ber ya rayagiştî ve ew herê û wê, di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev wê, weke têngînek rewîstî a weke ya vajî ya kevneşopî ku ew heta wê demê hatiya ser ziman jî bê. Di wê nûqtayê de wê têngîna rewîstê a hume wê ji aliyekê ve wê bi têngîha aqilê pîretikî ve wê girêdayî wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di pêvajoya bûyinê de wê bi xosletên tiştê ku ew hena re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Çi ye li ser van taybetmendîyan ku dibe sedema pesnê me? Li gorî wî ev xosletên bikêr û guncav in. Lê çî kêrhatî ye? Bêguman ew e ku berjewendiya kesek têr dike. Ji ber vê yekê berjewendiya kê têr e? Ne tenê ya me; Hezkirina me gelek caran li derên din belav dibe. Divê ew eleqeya kesên ku keda wan di karakter û kiryarê de heyranê wan e têr bike. Kêrhatî ji hêla Hume ve wekî "meyldariya berbi dawîya xwezayî" dihê pênase kirin. Ew dîsa vê yekê dipejirîne: Cûdahiya di navbera tiştê bikêr û zirarê de cihêwaziya herî bingehîn a rewîstî ye; Ger tiştê bikêr be, ew çavkaniya hesta rewîstî ye, û divê ev bikêrhatî her gav li gorî xwe neyê hesibandin. Her tiştê ku dibe sedema xweşbînîya civakê, xwe rasterast li gorî kêf û herêkirina me nîşan dide. Li vir ji bo bingeha exlaqê prensîbek pir tê pejirandin heye. Di dewama wê de wê weke ku wê were dîtî wê li ser rêgeza dadî wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê li ser wê bisekinê.

Hume wê li ser têngîna dadê wê di çerçoveya têngîna ya li me baş dihê û baş nayê re wê li ser têngîna berjewendiyê û hwd re wê were dîtî ku ew wê li ser wê bisekinê. Di nava civakê de wê, ev wê weke rêgezê ku wê

di nava pêşketina civaketiyê de jî wê xwe di renekê de wê li gorî wê bide dîyarkirin bê. minaq hêstên weke xweşbînê, ewlehiyê, dilxweşiyê, û hwd wê weke têtîna ku wê di wê warê de wê karibê wê bi herênî li lê binerê bê. Vajî wê, nebûna rewşek parastinê û an bêewlebûn, nebûna xwesbîniyê li hemberî hev, dilnexweşî û hwd wê weke hêstên ku ew wê, vaji wê karibin werina fahmkirin bin. Ev wê, ji aliyekê ve wê, bandûra wan li kirin, hizirkirin û pîvanên me yên di jiyana de jî wê bi awayekê wê bibin. Rêgeza dadî ku ew çendî wê di wê nûqtayê de wê fêde û ewlehi û hwd wê parast wê weke ku ew wê hebê. Bi vê yekê û ber vê yekê dikarê bibêjê ku wê li gorî hume wê, berjewendi wê çavkaniya wê têtîna dadê û rêgeza wê jî wê biafirênê bê. Bikêrhatina civakî an jî qazanca kesane tiştê e ku bingeha exlaqî ya dadmendiyê ji berjewendiya kesane wêdetir peyda dike, her çend ew me ber bi civakê ve an ber bi pergalek dadmendiyê ve bibe. Tiştê ku dadê dike xosleta sîyane rewîstî bê, û berovajî vê yekê ya ku neheqiyê dibe, ne berjewendî ye, belkî hestek sempatiyê ye.). (çav: Hume, david(1770); A Treatise of Human Nature)"

Em neheqiyê baş nabînin û em red dikin. Bi wê em, ne tenê ji ber ku ew berjewendiya me ya kesane eleqedar dike, lê dema ku ew di mirovên din de hêstên êş û nerazîbûnê çêdike ku em bi sempatiyê parve dikin. Ji ber vê yekê, li gorî Hume, berjewendiya kesane ya her mirovî motîvasyona eslî ya sazkirina dadê ye, lê empatî, ku tê wateya berjewendiya giştî, çavkaniya pejirandina rewîstî ye jî.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em di çerçoveyek civakî de wê li wê dihizirin wê demê wê, em di wê rengê de hem bi ya aliyê xwe re weke ya ji xwe re wê bi wê re wê dihizirin û ya yê li hemberî xwe wê bi herekirinê û an redkirinê re wê li wê dihizirin. Ev wê weke hêstek ku wê hume wê bi têtîna sempatiyê re wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, rengê wê, ev herdû ali wê weke du aliyên ku wê hizirkirinên me wê ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Lê di mijare dadî de wê, weke têtîna hem wê ji aliyê ve wê giştî bê û hem jî wê ji aliyê ve wê weke bi kesî û an bi kesena wê were li lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna berjewendiyê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di awayekê de wê, bi xwe re ku wê kes wê li wê bihizirê wê hem ji xwe re û hem jî di çerçoveya giştî de wê li wê bihizirê. Ev herdû ali wê di renekê de wê, weke du aliyên ku wê weke bi hev re wê di zikhev de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Li gorî hume ew ideayên me yên ku wê temenê rêgezên rewîstî jî wê biafirênin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê

wê yê din bê ku mirov wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê bi aliyekê epistemikî wê hilde li dest û wê, bi têtikiya nava ideayan re wê, di rengê de wê, bi pêvajoya fahmkirinê re wê di rengê de wê weke ku wê hilde li dest û wê bêt ser ziman.

Ji aliyê mijare têtina rewîstê ve ku em di wê nûqtayê de wê hinekê em mijarê wê dihildina li dest wê ji aliyên wê yê din ve jî ên weke têtina bi epistemikî wê di demên hemdem de wê çawa wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê bibê wê weke aliyekê wê yê din de ku wê karibê wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê. Ber ku ev ali wê weke aliyên ku wê bi wê re wê were lî hizirkirin bê.

Di nava têtina rewîstê de wê, di demên kevn de wê têtihên weke bi heyina rêgezên rewîstî û hwd re wê bi kevnepîya wê re wê werina hanîn li ser ziman û wê di wê temenê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê têtihên olî û baweriyê bin, û an têtihên weke yê bi metafîzîkî û hwd bin wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê karibê wê li ser wê bisekinê bê. Di çerçoveya têtinek felsefeyî de wê di dewama wê de wê ev aliyên wê yê ku wê weke aliyna ku wê bi pêvajoyên pêşketinê û fahmkirinê re ku wê karibin werina li ser wan sekin in jî bin. Di demên hemdem de wê, mijarên weke yê epistemolojiyê wê zêdetirî wê derkevina li pêş û ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, li mijare têtina hebûnê, metafîzîk, mantiqê û hwd re wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê bandûra xwe li fahmkirinên demên pêş ên ku wê bêt wê bikê.

Pêvajoya felsefeya fahmkirina zaninê û an epistemoloji

Di nava felsefeyê de wê qada zaninê wê weke qadek ku wê bi zêdeyî wê li ser wê were sekin in û wê hizir wê li ser wê werina ser ziman. Di awayekê de wê mijare zaninê wê di demên destpêkê ên kevnara de jî wê bibê mijare felsefeya destpêkê a xwezayê. Zanin wê bi wê re wê çi wê were ser ziman û wê çawa wê hebê wê weke pirsên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê werina kirin û wê li ser wê werina sekin in. Hume wê li ser têtina ahengî a diyardeyî re wê weke ku wê di wê çerçoveya têtina gûmaparêziyê de wê di rengê de wê bi têtinek lêpîrsîner wê mijarê wê ji aliyê xwe ve wê werênê ser ziman.

Di demên kevnara de wê minaq wê aristo wê, bahsa tiştê weke bi hebûna zindi ku ew xwe bi xwe kirina tevgerê û gûharinê ku ew dikarin bi xwe re wê bidina çêkirin re wê li ser wê bisekinê. Mijare fahmkirinê

wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li ser wê were skein in.

Sofîst wê ji aliyê hebûn û neyina zaninê ve wê, li ser wê bihizirin. Di wê temenê de wê çawa wê zanin wê hebê wê di renekê de wê bi têtînekê wê lêpîrsînê li ser gotina zaninê bi xwe wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê bikin. Wê bixwezin ku ew wê fahmbikin ew zanin wê çawa wê hebê. Filosofên weke haraklit wê mijare hebûnê wê bi pêvajoya gûharinê re wê werênina ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoyek gûharînê re wê ew wê hilde li dest û wê bahsa têtînek zaninê a gûharînê wê bikê. An jî wê hinek hizrên ku wê bi hizrên wî re wê werina ser ziman ku wê dema ku wê tişt wê weke xwe nemênê wê çawa wê karibê wê ji wê zaninek weke xwe bimênê were bi dest xistin wê li ser wê were lê hizirkirin. Heta ku wê, di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku ew zanin wê di awayekê de wê, bi wê têtîna gûharînê re wê temenê wê heyina wê ji aliyekê ve wê ji holê wê herê. Di wê çerçoveyê de ew wê dihênina ser ziman.

Di mijare têtîna zaninê de wê, mijare fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi felsefeyê re wê di renekê de wê li wê were lê hizirkirin. Di demên berî demên kevnera ên mitoojîyê de wê bi wê rengê wê were pêbawerkirin ku wê zanin wê weke heyinek ku ew wê ji aliyê yazdanan ve wê were xistin li serê mirovan. Di wê temenê de wê weke heyinek ku wê bi wê rengê wê li mirovan wê were baxşkirin. Di wê temenê de wê têtînek weke ya zaninê kiu wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê êdî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were li lê hizirkirin.

Di mijare têtîna zaninê de wê di renekê de wê bi wê re wê, êdî wê weke ku wê di wê de wê çî wê were fahmkirin wê weke ku ew wê di wê de weke ku ew heya û pêşde ew di wê de bi wê fahmkirina ku ew ji wê dibê wê bi wê fêrsa fahmkirinê re wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were ser ziman û wê ji wê were bahskirin. Di wê nûqteyê de wê têtîna hebûnê a zinditîyê wê di renekê de wê, bi wê re wê were ser ziman. BI aqil mirov wê weke zindiyê ku ew dihizirê wê ji nava xwezayê xwe ya ku ew di wê de dijî wê cihê bibê û wê weke derkeve û wê ji wê vaqatîhê. Di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê zanin wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê mijare zaninê wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê di dewama wê de wê were lê hizirkirin. Ew jî wê mijare hebûnê ku ew wê di wê de wê çawa wê were ser ziman bê. Wê bi wê re wê weke

ku wê filosofên weke aristo wê di nava hebûna zindiyan de wê karakterizekirina nava wan re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ev karakterizekirin wê di wê temenê de wê bi hebûna zindiyê re wê çawa wê bibê wê bi wê re wê weke wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê zindiyên ku wê bi pêvajoya pêşketinê wê pêşkevin û wê xwe bigûharin wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê werê hanîn li ser ziman.

Di têngîna zaninê de wê, piştî ku wê hin bi hin wê felsefe wê pêşkeve wê, bi tênginekê wê pêşkeve. Wê hin bi hin wê bi derkî ku ew li dînya derve vekirî bê. Di wê temenê de ku ew karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê weke wê bibînê.

Di wê nûqteyê de wê weke wê dîtina dînya derve wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dînya derve wê, weke bi hebûna wê ya fizikî re wê li hemberî nerina me wê dîtbarîya ku ew diafirênê wê ji wê bi dîtbari wê girtinê wê weke bi tênginek weke ya ku wê pêşî wê aristo wê bi têngîna bûjenê-darêjkê û hwd re wê werênê ser ziman re wê, di dîmenekê de weke ku wê bê dîtîna ku wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê di mijare dîtina dînya derve de wê çawa wê were dîtîna û an weke wê dîtina wê weke aliyekê wê yê epistemikî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di tênginek epistemikî de wê, di rengekê de wê li ser mijare zaninê re wê filosofên destpêka dema hemdem ên weke hume wê mijare zaninê wê bi ya têngîna ya bi zaninî ku em dizanin û ya ku em wê fêrdibin wê çawa wê ji hev cihê wê were dîtîna û wê kîjan wê li ser ya din wê xwediyê bandûrê bê wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê ya ku em wê fêrdibin em ji wê gavê diavêjin ku em wê weke wê fêr bibin wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Li vir wê dema ku em ji aliyê têngîna epistemikî ve wê li wê bihizirin wê dikarin wê pirsê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bikin. Wê zanin wê tenê wê weke tênginek ku ew wê bi xosisî wê tenê wê weke bi mirov re wê hebê bê û an wê bi cûreyên din ên zindiyan re wê hebê bê. Di wê nûqteyê de wê, di pêvajoyên fahmkirinê de wê, pêvajoyên zindiyan wê werina lêpîrsîn di demên hemdem de. Wê hewldanên fahmkirin û qapasiteya wan a fahmkirinê wê were xwestin ku ew werina fahmkirin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Weki din wê gelek zindiyên din wê bi awayekê

komplike ku ew xwediyê pêşketinekê na û an ew ji me cihê weke xwediyê awayekê organismi ê hesan in bi pêşketina xwe ya fizikî re.. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wan re wê ew hizirkirin wê hebê û an wê nebê? Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wan re wê were lê hizirkirin. Di hemû zindiyên de ku ew mirov bê û an ne mirov bê wê hêsta tirsê wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê lefleksên xwe parastinê wê pêşkevin. Di rengekê de wê, di şewayekê de wê heta nebatek weke gulekê wê bi derziyên ku ew li dora qûrmê xwe dide dîyarkirin re wê leflekse xwe parastinê wê weke ku ew wê bide dîyarkirin.

Wekî din wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ev wê were dîtîn ku wê di zindiyên din de jî weke dervî mirovan wê hîskirina êşê di encama birinekê û hwd de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke hinek rewşên ku wê bi rewşên weke bi rewşên potansiyali ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê li ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê mijare rewşa zindiyên wê ji wê aliyê ve wê karibê wê çerçoveyek zêde berfireh a bi minaqan bi xwe re wê karibin bidina dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê hîskirinên ku ew dibin wê demê wê dervî mirov wê bi zindiyên din re jî wê di rengekê de wê weke ku wê hebê û wê karibê bi zindiyên din re jî wê fahmbikê û wê kaeribê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mijare wê tîkiliya girtinê a di meji de wê, di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Minaq wê zindiyek wê weke heywanekê ku ew li deverekê wê dema ku ew rastî hêrîşekê were wê ji wê deverê wê bi ravê. An jî wê piştî wê cardin wê dema ku ew wê werê wê deverê wê hinek nişanekên wê hebin ku ew wê di mejiyê xwe de wê qaydbikê ku ew li wir rastî hêrîşê hatiya. An jî wê dema ku ew dihê wir wê, di rengekê de wê, ew wê, weke wê were bîra wê, di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê weke rewşên bi hizirkirinê ên ku wê bi mirov re wê li wê were lê hizirkirin jî bê.

Minaq pisikek û an heywanek din di derbarê dînyê de ew çi dizanê û an dibînê? Di wê nûqtayê de wê weke aliyên ku wê bi mijare di zindiyê de wê bûhûrîna ji hev li hev a zaninê wê bibê û an nebê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê bi tîgîna rakenditiyê ku wê ji mirov li mirov wê bûhûrînek wê bahsa wê were kirin wê ev wê di çerçoveya heywanan de wê çawa wê karibê were fahmkirin? Wê weke

aliyekê ku wê bi wê re wê were lêkolîn bê. Di mijare zanînê de wê, weke ku wê bi dûnya dervî xwe re ku ew ji wê heyidar bê û an di farqe rewşên hundurîya xwe de jî bê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Epistemolojiyê wê dikarê wê weke felsefeya zanînê jî wê bi navbikê. Di çerçoveya gotina felsefeya zanînê de ku em li wê bihizirin em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman. Weke têgînek temenî a felsefeyê felsefeya zanînê; pirskirina zanînê çi ye, çawa û bi çi awayî dihê bidestxistin; Ew rêzkariya felsefî ye ku wê lêkolîn dike ka girêdana di navbera mijar û bûjenên zanînê de çawa çêdibe. Felsefeya zanînê, ew a ku wê qadeke ramanê ye ku pirsan li ser nîrxê zanînê dike û di vê çerçoveyê de li bersivan digere. Felsefeya zanînê yek ji rêzkariyên sereke yên felsefeyê ye. Felsefeya zanînê têgîna zanînê ji xwe re kiriye mijar. Agahdarî mijarek e ku ji Serdema kevnera ve dihê lêpirsîn û ser axaftin. Tenê di Serdema hemdem de ev mijar weke pîrsgirêkeke felsefî dihate dîtin û hewl didan ku li ser wê were avakirin. Ji vê serdemê ve felsefeya zanînê weke şaxeke felsefeyê ku çavkanî, nîrx û sînoren zanînê dikole hebûna xwe bi berdewam daya diyarkirin.

Bidestxistina agahiyê, zanîn û fêrbûn mirov herî bingeşîn ên mirovan û taybetiyên herî bingeşîn in ku wan ji zindiyên din cuda dike. Van motîvasyonan ji dema derketina mirov ve di bingeş de bandûr li çalakiyên mirovan li her derê û her dem kiriye. Bi gotineke din, dîroka bidestxistina agahiyê, lewma jî ya zanînê, bi qasî dîroka mirovahiyê kevn e. Di serdemên ku felsefe yekem car derketiye de, mirov bala xwe daye ser objeya zanînê, weke mijar. Ev dihê wê maneyê ku di serdemên destpêkê yên felsefeyê de, mirov li şûna “mijara zanînê” bi “objeya ku mijara zanînê ye” eleqedar bûne.

Em dikarin bibêjin ku felsefe yekem car bi filosofê navdar Thales re di hawîrdora çandî ya Deryaya Navîn de li bajarê Miletusê, weke “felsefeya xwezayê” derketiye holê. Damezrênerê Dibistana Miletos Thales gotiye ku arkhe, ankû bûjena sereke ya her tiştî "av" e. Her wusa, Anaximander gotiye ku wê rêgeza her tiştî "apeiron a" û ew bêsînor û sermed e, Anaximenes jî gotiye "hewa" ye. Filosofên berê yên hellasi ên wek Heraklit, Parmenîdes, Demokrît û Anaksagoras û hwd di derbarê derfet, çavkanî, sînor û pîvanên zanînê de pirs, şik û nîqaşên pêşîn derxistine holê. Di encamê de mijara “zanînê” ket rojeva zanina felsefî de. Di wî demê de yanî di dema sofîstan de wê, filosofên wek Sokrat û filosofên mezin ên li pey wî yên weke Platon û Arîsto wê mijare zanînê û

çavkaniya wê bi awayekê hûrûkûr wê ji wê aliyê ve wê bikin ku ew ji xwe û felsefeya xwe re bikina mijar û li ser wê bisekin in.

Derketina li holê a felsefeya zanînê bi qasî li dora destpêka demên ku wê di wê de wê felsefe wê were kirin re wê, êdî wê bi awayekê şenber wê rengê pêşketina xwe wê bide dîyarkirin. Wê li ser hebûnê û bûjenê ku ew di dem û mekanê de wê weke ya heyî re wê bi wê re wê li wê bihizirin. Thales meraq kir ku hêmana bingehîn a ku xwezayê pêk dihîne çi ye û lê lêkolîn kir. Ji vê felsefeya ku di nava hewldana têgihîştina xwezayê û pêkhatina wê de derketiye holê, pêşî weke "felsefeya pêşî", piştê "felsefeya xwezayî" pêşket. Ev di rengekê de wê weke felsefeya dema presokratîkî jî wê ji wê re wê were gotin. Ev dihê wê wateyê ku filosofên pêşîn li ser hebûn û xwezayê rawestiyane û hewl dane xwezayê fahm bikin. Mijare zanin û çavkaniya wê bi gelemperî heya dawiya Serdema Navîn qada sereke ya lêkolînê bû. Piştî wê jî wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê çerçoveyê re wê li ser wê were sekin in. Di sedsala 17. de, bi keşfên dema Ronensansê û hwd re wê, tevgerên Reformasyonê û peydabûna wan re wê zanin û felsefe wê bikeve serdemek nû de. Di wê demê de wê, zanin wê, di bin nav û têngîn û gotina "epîstemolojîyê" de wê were hizirkirin û lêkolîn. Filosofên sereke destpê kirine û li kolîn kirina ku wê sînorê zanînê wê çi bê û mirov çi dizanê û heta kûderê dikarê zanibê. Lêpîrsînên li ser zanina razber û şenber û hwd wê di wê demê de wê bi awayekê ji hev cihê wê pêşkevin. Metafizîk, metamatîkê, mantiq û hwd wê bi gelek zanistên din re wê pêşkevin û wê çerçoveyek zanînê a epistemîkî wê ji wê demê û pê de wê bi xwe re wê werênina li holê.

Di wê demê de wê, minaq wê pîrsên weke "Mirov dikare çi bizanibe?", "Zanîn çi ye?", "Wateya zanîna tiştêkî çi ye?", "Gelo sînorên zanîna mirovan hene?" û hwd wê weke aliyên ku ew wê li wê werina lê hizirkirin. Di encamê de, felsefeya zanînê (epîstemolojî), ku lêkolîn dike ka zanîn çi ye, çawa û bi çi awayî dihê bidestxistin, çêbû. Epîstemolojî peyvek e ku ji peyvên têngîna hellasi a "episteme" bi wateya "zanîna rast, zanîna birêkûpêk, zanîna birhankirî" û an "logos" bi wateya ravekirina aqilî hatiye wergirtin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna logosê wê di wateya têngîhên rêgezî ên vacî û hwd re wê were ser ziman.

Di wê demê de wê tiştê ku ew dibê wê weke dervî me dibê wê çawa wê hebê û wê bibê wê di rengekê de wê bi têtîliya wê re wê li ser fahmkirin û derkkirin û zanina wê re wê ya ku ew ji wê were destxistin re wê li ser

wê were sekin in. Minaq wê dema ku wê haraklit wê, bahsa têtîna gûharinê wê bikê û wê bi gotinên weke 'mirov du caran xwe di heman çemê de naşoyê' ku wê werênê ser ziman wê dîmenekê epistemikî ê ku wê bi wê re wê weke li wê were lê hizirkirin jî wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew wê bi têtîna logosê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî her tişt wê dema ku ew dibê wê li gorî rêgezê giştî û bi wê re wê di ahengekê de ku wê bibê û ew wê logos bê.

Epistemoloji wê ji aliyekê wê ji aliyê têtîna têtetina bi fahmkirina felsefeyê re wê hilde li dest wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi mijare fahmkirina tiştê û têtîhiştina bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê weki din wê çî wê çî bê û wê bi çavkaniya wê re ku ew were fahmkirin û ew were hildan li dest re wê di rengekê de wê were li wê lê hizirkirin.

Di demên kevnera de wê sofist wê di şewayekê de wê ji aliyê felsefeya zaninê ve wê were dîtin ku ew wê, lêpîrsînêk kûr wê bi zaninê û têtîna û gotina zaninê re wê bikin. Wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirin û wê bixwezîna ku ew wê werênina ser ziman ku wê çawa wê zanin ji çavdêriya me dibê û çavkaniya wê zaninê wê bi rastî wê ew dîtin me bê û an na. Wê ji wê aliyê ve wê li wê bê lê hizirkirin. Di demên berî felsefeyê de wê epistemiyek mitolojikî wê hebê û wê çavkaniya wê bi wê re wê were ser ziman. Ew wê bi ya aliyên ku ew wê hem çavkaniyên derveyî û hem yên hundurîn wê bi hev re wê hilde li dest û Ew wê, di rengekê de wê, têtînek metafîzîkî û ontolojikî û heta teolojikî û hwd wê bi wê re wê weke ku wê di zikhev de wê bibê. Di demên felsefeyê de wê, ev wê ji hev wê werina cihê kirin. Wê zanin wê bi serê xwe wê bi çavkaniya dîtbariyên me yên di jîyanê de ku ew dibin re wê were hildan li dest. Di wê çerçoveyê de wê mijare zaninê û çavkaniya wê di rengekê de wê weke ku wê aristo wê di xabate xwe ya 'li ser gîyanî' û an 'li ser xewnê û şîyarîyê' ku wê werênê ser ziman re wê, çawa wê, bi têtîna bûjenî-darêjkî û hwd re wê bi têtîliya nava wê a fahmkirinê re wê were dîtin ku ew wê were hildan li dest û wê werênê ser ziman.

Lê pîrsînê li ser zaninê re wê, di wê temenê de wê, hin bi hin wê têtîyekê di rengê fahmkirinê û hwd de wê bidina çêkirin. Piştî wê re wê êdî wê, di nava rewşa fahmkirinê û hwd de wê bi têtîliya fahmkirinê a bi zaninê û çavdêriyên me yên bûjenê û an rewşên fizîkî û hwd ên derve re wê were ser ziman.

Di têtîna epistemikî de wê di serî de wê zanin wê bi serê xwe wê weke têtînekê wê bibê mijare fahmkirinê û wê çavkaniya wê bi wê re wê were

lêpîrsîn û wê raastîtîya wê were lê hizirkirin û lêpîrsîn. Epistemolojiya zaninê wê hinekê jî wê bi têngînên weke felsefeyê û hwd re wê li çavkaniya wê kûrbûnê û fahmkirina wê re wê hin bi hin wê weke aliyekê bi lêpîrsînê fahmkirinê re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê di demên serdema navîn de wê gotina xwûdê wê di wê temenê de wê bi teolojiya wê re wê were di wê de wê kûrbûn heta devera ku ew wê di wê de wê were û wê piştî wê ew çawa wê dibînê û dihênê ser ziman wê bi nerînek li ser wê û dervî wê re ku wê bi zaninê wê li wê were nerin re wê şêwayekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Ji aliyekê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê epistemoloji wê weke xabate felsefî a bi zaninê jî bê. Bi wê re wê lê bikolê ku wê zanin wê çê bê û wê çavkaniya wê çî bê.

Di nava têngîna epistemolojiyê de wê mijare zaninê wê bi salixkirina wê re wê weke çawa wê, were û bibê wê were ser ziman. Di bin têngîna wê de wê, şêwa û awayên zaninê wê çendî ku wê weke zanina derûniyê, civaknasiyê, dîrokê, û hwd wê bi gelek aliyên din wê bi awayên xwe yên epistemikî û hwd re wê hebin jî wê di rengekê çînîkirinê de wê hildina li dest wê, weke karibê di dîmenekê şaş de jî were dîtin. Ber ku ew wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, di çerçoveyek giştî û teybet de wê zaninê wê fahmbikê.

Di mijare zaninê de wê, bi awayê wê gelemperî û teybet wê karibê wê ji du aliyên ve wê hilde li dest. Aliyê gelemperî wê mijarên razber ên weke mantiqê, metafizikê, determinismê û hwd wê bi wan re wê karibê wê hilde li dest. Aliyê din ê teybet û an şenber re jî wê di çerçoveya aqilekê pîretikî ê jiyânî de wê, rewşên jiyânê wê bi bûyina wan û çawa bûyina wan wê weke wê di pêvajoyekê de wê, fahmkirina wê di awayekê de wê weke ji xwe re wê bikê mijar. Minaq wê dema ku em bi mijare felsefeyê re wê hilde li dest wê bi wê re wê felsefe wê çawa wê xwediyê nerînek li dûnya derve bê û wê çawa wê fahmbikê û an wê bi wê fahmkirin û derkkirina xwe wê bi wê re wê bigihijê li zaninê û hwd re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Niha em nîşan bidin ka ev raman çawa li qada felsefeyê dihê sepandin. Di bin-qadên felsefeyê de jî, weke di gelek rêzkariyên zanistî de, hewl dihê dayin ku perspektîfek cihêreng li cîhana ku ji bûjenan pêk dihê, were derxistin. Di vê wateyê de cîhana ku perspektîfên teorîk ên felsefeyê ber bi wê ve dimeşin cîhana konkrêt a ku em tê de mirov bêhnê distênê bê. Lêbelê, çawa ku fîzîknas dikare bi rengekî pir cûda li binêre û

li ser atom û molekulan biaxive, filozof jî dikare nêzikatiyek cûda li cîhana ezmûnî bigire.

Di cihane hundur de wê, çawa wê, nerinek wê bibê wê felsefevan wê li ser kifşkirinên xwe re wê werênê ser ziman. Minaq fizikvanek wê mijarên atomê û an qatên binatomê û hwd wê, bi wê re wê bi têkiliya nava wan re wê lêbikolê û wê bixwezê ku ew wê bi fahmkirina xwe re wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê çawa wê têkiliyek wê di nava wê de wê hebê wê bi xwezê ku ew wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Mirov wê bi derfet bê ku ew di nava jiyane xwe ya hesan de ew bibê xwediyê zaninê. Di nava rewşên ku ew dijîn de wê, çawa wê dijî wê dema ku ew tenê wê li şûn xwe meyizend ku ew çawa jiyankiriya û demek çawa bi çi pêşveçûnan jiyankiriya wê ew dîtî û fahmkirina ji wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li ser têgînên felsefeyê û rewşên jiyaniyê pêşxistina hişmendiyê wê zanina mirov wê bi hişmendî wê hin bi hin wê derxê li asta li ser ya ku ew bi wê heya re. BI zaninê wê hewirdora xwe wê bibînê û wê çawa wê pêşxistiya û jiyankiriya û hwd re wê bibê. Zanin wê di renekê de wê çawa wê weke ku ew heya ku wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê wê bi wê fahmkirina xwe re wê ya baş û nebaş wê di wê de wê bi têgînek şubjeyî û hwd re wê karibê wê ji hev cihê bikê. Minaq em kirinekê dikin em wê yan bi baş dibînin û yan jî wê weke ne baş dibînin. Wê li ser çi sedemê û zaninê û fahmkirinê wê ew wê weke baş û an weke ne baş wê were dîtî wê ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aliyekê wê yê din ê ku mirov wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê giring wê bi têgîna çavkaniya zaninê re wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê re wê, çi û çawa wê li wê were lê hizirkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Xwedîbûna zaninê ji bo me yek ji diyardeyên herî asayî ye, lê bi gelemperî em zêde li ser çavkaniyên zaninê nahizirin. Kêhatî ye ku em tam zelal bikin ka mebesta me bi vê yekê çi ye. Têgîna "çavkaniyê", dema ku bi hûrgilî were fahm kirin, mirov dikarê di nava jîyane civatî de weke "rêyên agahiyê" were fahm kirin. Di wateya "agahiyê" de, em bi awayên cûrbecûr agahdariyê digirin.

Mînaq derdora me ya nêz, kesên ku şahidê bûyeran bûne, Înternet û medya çavkaniyên ku em jê agahiyên digirin in. Lêbelê, ev pirs dikare bi perspektîfek berfirehtir, gerdûntir, bêtir "felsefe" were pirsîn. Ji vê perspektîfa berfireh, em dikarin pirsê "çavkaniyê" di çarçoveya kapasîteyên an jî şîyanên agahdariya mirovî de diyar bikin.

Di awayekê de wê dema ku em bahsa mirovê dikin em bi xosletên weke cihêkirinê ên weke yê bi hizirkirinê û bi sehên xwe ku re ew wê weke bi rêyên zaninê û hwd re wê xwediyê çarçoveyekê bê re wê ji jê were bahskirin. Mirov wê, di awayekê de wê weke zindiyekê ku ew dihizirê û wê di nava dordora ku ew di wê de dijî de wê, bi dîtînen xwe wê ya ku ew dibîne wê derkbikê. Wê bi wê re wê ew wê weke bi derkkirinê re wê nasbikê û wê, bi wê naskirinê re wê, weke bigihijê fahmkirina wê. Fahmkirin wê di encama girtinên me yê bi dîtîne û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bibin û wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di çarçoveya têgîna felsefeyê de wê dema ku em li zaninê û têgîna wê dinerin wê mijare zaninê û hebûnê wê bi hev re wê di ahengekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Mînaq wê tiştek wê karibê wê were salixkirin û fahmkirin. Bi wê re wê karibê were zanin. Di wê temenê de wê dema ku em wê bibêjin ku mirov wê weke zindiyekê dihizirê de wê demê em, mirov di qatagoriya zindiyan de wê weke dijî wê di hasibênin û wê weke xwediyê siyane ku ew dihizirê û an xwediyê xosleta hizirkirinê bê em bi mirov re wê dihênina ser ziman.

Zanin wê hinekê jî wê weke di fahmkirinê de wê weke bi hişkirinê û fahmkirinê wê hanîna li rewşek vekirî a bi fahmkirinê û ku ew dikare weke rewşek diyar û an weke diyardeyekê ku ew diyar dikare were fahmkirin wê werênê ser ziman bê. Di nava gotinên me yê zimanî de wê gotinên razber wê hebin û gotinên şenber wê hebin. Yan jî em dikarin gotin hem bi aliyekê şenber û hem bi aliyekê razber re wê salixbikin û wê bikin ku wê fahmbikin. Mînaq em dema ku em bahsa evîne bikin wê weke têgînek razber wê weke hêstîyariyek ku wê kesek wê li hemberê kesekê din wê ji dil bi hêskirinê û hwd re wê di xwe de wê bijî û wê bi wê re wê xwe li lê nêz wê hîsbikê û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku em ji aliyekê din ve jî bahsa têgîna weke navê pîsisikê, mirîşkekê û an şêrekê û hwd bikê wê weke cûreyek zindî ê heywanî ku ew weke ku me bi wê dîtina xwe ya wan heywanan re wê dîtî

û wê salixkkirî re wê di awayekê de wê weke ku wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê hebê.

Li vir wê aliyekê din wê bi wê re wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Gotin wê aliyê şenber wê bi dîtî û salixkirina bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Kesek ku wê hîz şerek û an pisikek di jiyane xwe de hîç nedîtî wê nikaribê wê dema ku ew navê wan bibihîzê ew wan bi wê re wê werênê ser ziman û an wê di mejiyê xwe de bi vejênê. Ya ku wê vejendinê wê di wê rengê de wê dide çêkirin wê hinekê jî wê ev aliyê azmûnkirina me bê. Wê demê wê weke aliyekê bi dîtî, bihîstinê û hwd re wê weke bi rêyên sehên me a azmûnkirinê wê weke aliyekê ku em di wê temenê de bi zanina xwe re wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna zaninê de wê weke ku wê were li ser wê hizirkirin wê mijare zaninê wê di nava filosofên dema kevnera de wê bi zêdeyî wê bibê mijare lêpirsînê. Sofistên wê demê wê hebûn û nebûna zaninê û an bi derfetbûn û bi derfetnebûna zaninê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê hebûna zaninê wê çî bê û wê çî nebê wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di mijare zaninê de wê çî wê weke zaninê re wê were herê kirin wê li ser wê were sekin in. Weki din wê weke aliyekê wê yê din jî wê, ya ku wê weke zaninê mirov wê bi dest dixê ew wê çî bê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê were li lê pirsîn Di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava jiyane me ya asayî de wê weyna hebûna zaninê wê çî bê wê bi wê re jî wê li wê were lê hizirkirin. Di nava kirinên me yê rojane de wê, tiştê ku em dibînin û em wê çawa wê, weke wê dikin û wê bi pêvajoya wê kirina wê û dîtî û salixkirina wê re wê di rengekê de wê, di sê awayan de wê karibê wê bibînin û wê bi çerçoveyek zaninî re wê werênê ser ziman. Minaq ya ku em di nava jiyânê de wê weke ku em fêrî wê dibin û an wê dikin wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya wê têngîna fêrbûnê de wê weke aliyekê wê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Descertes di lêpirsîn xwe yê felsefeyî de wê, bîhîstî ser ziman ku mirov, 'her tiştê pêşîde wê weke zaninê wê herê nekê' re wê, bi biryardayina wê re wê, karibê dest bikê re wê werênê ser ziman. Sedema wê ku wê berê, destcertes ku wê weke qatkên zaninê wê herê bikê weke hizirkirin ku wê, pirr ji qan wê weke şaş bê ew bikeve farqe wê de. Ev rewş wê, descertes wê bigihijênê wê têngîna ku wê bi têngîna ya ku wê bi pirrani girse wê

weke 'rast'î wê dibînê wê, dev ji wê berdê', û ew bi bi rêya aqil re ew ku ew bikeve nava dîtina rastiyan. Encamên ku wê felsefeya qartesyana wê weke bi felsefeyî wê bigihijiyê weke rastiyan wê karibê bi serê xwe were kirin mijare niqaşekê. Lê belê wê di çerçoveya dîroka felsefeyê de ku mirov wê hilde li dest wê têtetina descertes wê, aliyana rohnîkirî wê di xwe de wê bihawênê û ev ji yên ku ew bi felsefe û an mijare fahmkirina zanînê ve alaquadar bûna wê ji wan re wê ji hinek aliyana ve wê bina peyxam.

Descertes wê mijare zanînê wê bi têtîna gûmankirinê re wê di rengekê de wê hilde li dest. Wê di mijare zanîna kesin wê hebê û an wê nebê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi keve nava lêpîrsîna wê de. Di wê çerçoveyê de wê têtîna 'bi derfetbûna zanînê' wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Li ser wê temenê pêşketina zanînê re wê, dema ku wê dem wê were demên piştî wê di dema ronakbîriyê de wê zanîn wê ji xwe re wê pêvajoyek din a epistemîkî a civakî wê bidest jiyankirina wê bikê. Wê di ast û pîvan û dîmenê civakî de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ev wê ji aliyên civaknasî, dîrokî, civakî û derûnî û hwd ve wê ji gelek aliyên din re wê bi wê re wê were li ser sekin in. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê pêjna civakî wê derkeve li pêş wê 'fektorên civakî' wê weke têtînek fenomenî a civakî wê bi zanînê re wê êdî wê were li wê hizirkirin.

Bi taybetî di felsefeya sedsala 20. de cihê xwe ku girtiye, bi têtîna zanînê û diyarkirina têtîliya di navbera pêvajoyên wergirtina zanînê û civakîbûnê ve girêdayî ye wê aliyên wê yên bi hev re jiyankirinê û pîrgirêkên wê derkevina li pêş. Dahûr û niqaşên ku ew heta niha hatina pêşkêş kirin wê, pîrsan derxin holê ku bi rastîya têtîliya felsefî ya di navbera zanîn û civakê de çî ye. Helbet ev nîşaneyên pîrsan ne bêbingeh in. Di lêkolînên ku di warê epîstemolojiyê de di dîroka felsefeyê de hatine kirin de, hêmanên civakî bi gelemperî di niqaşan de nehatine xuyang kirin û lêkolînên li ser zanînê hema hema wekî însiyatîfên takekesî yên "îzole" hatine destnîşankirin. Helbet ev ne diyardeyek tenê bi qada epîstemolojiyê ve bi sînora e. Têtîna kevneşopî ya felsefeyê bi giranî bi keseyetperezîyê ve hatiye girêdan. Di wê nûqteyê de wê di çerçoveya gotina civakbûnê û an civakîyê de wê di wê demê de wê hin bi hin wê ji bilî wê aliyê keseyetparêziyê wê zêdetirî wê bi aliyên gelemperî ên civakî jî wê êdî wê mijarê wê weke ji aliyekê din ve wê bi epîstemolojîkî wê hilde li dest.

Di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê karibê ji aliyekê civakî ve wê hilde li dest wê di demên kevnera de jî wê hinek têtîngînên ku wê di nava bineterên nivîskî ên felsefeyî de wê werina ser ziman. Minaq têtîngînên weke yên 'hemwelatitîyê' û hwd ku wê di nava şîroveyên platon û hwd de wê werina ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê bi kirpênê.

Di Serdema Nû de, ku Descartes ji di nav de, pirraniya filozofan bi mijare hişê hişê mirov ve alaquadar dibûn wê li ser wê aliyê jî wê bi wê re wê bisekin in. Me li jor behsa nêzîkatiya Descartes a li ser felsefeyê kir. Di vê çerçoveyê de, dibe ku ji bo nîqaşa me bikêrhatî be ku em ji nêz ve binerin ka Descartes çawa perspektîfa xwe ya felsefî afirandîye. Berî her tiştî, divê em bibêjin ku Descartes armanc dike ku lêpîrsînek ku di bin bandûra dogmatîzmê, bandûra desthilatdariyê, perspektîfên alîgir, adetên kevnar û ramanên ku bê lêkolînê hatine pejirandin, pêk bîne. Bêguman, piraniya van hêmanên ku Descartes wekî "bandûrên neyînî yên li ser ramanê" didîtin, ji rêxistinên civakî an jî raman û rêgezên kesên din ên civakê derdikevin. Encamek xwezayî ya vê nêzîkbûnê ev e ku îdia dike ku hêmanên hawîrdorê li pêşiya gihîştina me ya zanîna pak astengek cidî derdixe. Dûre, filosof bi karhanîna kapasîteyên xwe yên aqilane, hêmanên ku ji hawîrdorê derdikevin dîyar dike û digihîje agahiyan.

Di wê çerçoveyê de wê têtîngînek ku wê bi çerçoveya têtîngîna civakbûnê wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê di nava têtîngînen felsefeyê de wê hin bi hin wê epistemolojiya wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, têtîngîna civakê wê bi gotinê wê weke kirdeyek bi wê hizirkirinê wê hin bi hin wê were pênasekirin û wê di wê çerçoveyê de wê di nava kes û civakê, û an civak û kesê û hwd de wê bi wê re wê li ser temenê şewayên têtîkiliyê ên bi hev re û encamên wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di demên piştî ronansê de wê di wê warê de wê were dîtin ku wê hizrên giring wê bi têtîngîna civakî wê hin bi hin wê xwe bidina dîyarkirin. Piştî ku wê felsefe wê ji nava hêtên dêrê wê xwe rizgarbikê û wê derkeve û pê de wê li derve wê rastî rastîyek civakî a bi dîmenekê pîrr pîrsgirêk ku ew bi zêdeyî were pênasekirin wê were û wê di wê temenê de wê êdî wê hin bi hin wê bi têtîkiliya wê mirov û an kes ve wê girêdayî wê êdî wê were hildan li dest û wê li ser wê were sekin in.

Di wê demê de wê têtîngînên weke pozîstîvîzmê û an mantiqê û hwd û pêşketina wan jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê di çerçoveya têtîngînek pozîstîvîst a zanîstî de wê bandûrê li wan fêrsên fahmkirinê ên bi têtîngîna

civakê ku wê werina ser ziman wê bikê. Di wê demê de wê mijare zanistên civakî wê weke aliyekê wê yê din wê di dewama wê de wê were dîtin ku wê pêşkeve û wê bi wê re wê ji aliyekê din ve wê êdî wê derkeve li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê têngîna ronakbiriye bê û an hemdemibûyinê û hwd bê wê bi wê re wê weke aliyên ku wê bi têngînî wê werina pêşxistin bin. Ev têngîn wê di wan de wê hinek fêrsên fahmkirinê ên epistemikî ku wê bi pêvajoyên jiyânî û rengê wê yê jiyankirinê û hwd re ku wê were lê hizirkirin û hwd re wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê êdî wê li wê were lê hizirkirin.

Filosofê ingilizî Alfred Whitehead îdia kir ku hemû Felsefeya Rojavayî têngînên li ser Platon in. Helbet ev îdiayek pir nakok û radîkal e. Di her rewşê de, divê neyê ji bîr kirin ku rêzkariya ku bi navê "felsefeyê" tê zanîn, mîrateyek berê ye û jêzemîna "epîstemolojiyê" bi hezaran sal berê hatî damezrandin. Guherîna ku îro diqewime, di warên bingehîn ên felsefeyê de, bi taybetî jî di mijarên civakîbûn û dîrokî de, pêşxistina hişmendiyeke nû ye. Çawa ku em hinekê di destpêkê de wê hanî ser ziman bi nîqaş kirin, di van sed salên dawîn de epîstemolojî jî bi pêşketinên û gûharinên wê re bûya.

Epîstemolojî, bi guherînên girîng ên ku tê de derbas dibe, di ronahiya problematikên ku li serdema Kevnare de hatine destnîşan kirin tevdiqere. Pirsêke girîng a ku di vê nuqteyê de dikare were bîra me ev e: Ger nêrîna teorîkî ya qadeke wekî epîstemolojiyê di ber guherîneke girîng re derbas bibe û pirsgirêkên kevneşopî û awayên kevneşopî yên kirina felsefeyê bi yên nû werin guhertin, çima divê em xerc bikin. Dem li ser pirsgirêkên ku berê hatine danîn û belkî îro dest bi windakirina derbasdariya xwe kirine, bi rastî feydeya fêrbûna awayên kirina kevneşopî çi ye? Hin pirsgirêkên ku epîstemologên dema kevnara an Serdema Nûjen li ser wan dihizirin, dibe ku îro balkêş bimînin. Ji aliyê din ve, eleqeya beşeke diyar (belkî jî beşeke girîng) ji mijarên kevneşopî yên felsefeyê bi me û cîhana ku em tê de dijîn pir bi guman e. Ev rewş dibe sedem ku di derbarê lêkolîna nêzîk a dîroka felsefeyê û balkişandina li ser pirsgirêkên kevnar ên felsefî de hin pirs derkevin holê. Di vê îtirazê de ramanek heye ku divê bi ciddî were girtin. Ji ber ku bersiva pirsê nîqaşeke kûr hewce dike û nîqaşa li ser mijarê îro jî didome, li şûna ku em bersiveke dogmatîk û teqez bidin vê pirsê, em ê balê bikişînin ser girîngiya mijarê û dahûra xwe bidomînin. Xaleke ku em dikarin di vê çerçoveyê de bi kurtasî diyar bikin ev e ku mijare ku em ji van nîqaşan fêr bibin tine ye, ji wê yekê ku

nîqaşên di metnên kevnar de berjewendîyên serdemek din nîşan didin, nayê derxistin. Her çend mijarên ku ji aliyê ramanwerên mezin ên dîroka felsefeyê ve hatine lêkolînkirin û heta zimanê ku hatiye bikarhanîn dem bi dem xerîb û dûr xuya bike jî, ev rastiyek e ku piraniya van mijaran ji bo pirsgirêkên felsefî yê îroyîn nişanekên girîng hildigirin. Mînaq, hizra ku têgîn û hevsengiyên ku Platon bi kar haniye, ku em ê di beşa pêş de li ser wan biaxivin û nîqaş bikin, wêneyek metafîzîkî ya pir ecêb diafirînin, pir caran ji hêla kesên ku yekem car bi danûstandinên Platon re rû bi rû dimînin tê dîtin. Lêbelê, yê ku ji dil hewl didin ku fahm bikin ka teoriya Platon çî ye û çima ew girîng e, bi gelemperî dest pê dikin ku fahm bikin ku van nivîsan peyamên rexneyî yê felsefî û bi taybetî jî epîstemolojîk hene ku îro derbasdar in. Em dikarin di derbarê Descartes û fîlozofên Serdema Nû yê li pey wî de ramanên bi vî rengî bibêjin. Ji ber vê yekê, nêzîkatîyek ku di vî warî de bikêrhatî dibe ev e ku mirov helwestek ku hin fîlosof jê re dibêjin "sempatiya hîpotetîk" e. Sempatiya hîpotetîk tê wateya pêşxistina helwêstê ku di gotinên ramanwerêkî mezin de ku em berhema wî dixwînin belkî çend xalên girîng hebin û nivîskar hewl bide ku ramanek girîng ragihîne û şansek bide wî ku ew bi wê di wê çerçoveya ku ew dihizirê de bigihênê têgînek û an fahmkirinek nû (çav: Scott, Julie F. (2002). "The Nature of Social Research and Social Knowledge". In Marsh, Ian (ed.). Theory and Practice in Sociology. Routledge.).

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê dema ku em bahsa mijare dîroka felsefeyê bi mijarê re wê bikin wê di rengekê de wê weke têgîna 'derxistina encamê' li gorî dema ku ew di wê de heya jî wê weke aliyekê wê yê din ku em dikarin wê bi hinek kirpendinên teybet wê di wê warê de bikin. Mînaq wê hume wê di kirpendinên xwe yê ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman de wê ya bi kevneşopîya hizirkirinê ku wê çawa wê weke xwe di dewama xwe de wê weke ku wê bi têgîna sedemê û hwd re wê bide hizirkirin û hwd re wê, werênê ser ziman bê. Di wê warê de wê di rengekê de wê têgîna epistemolojîyê wê bi zaninê wê hinekê jî wê weke têgînek ku em dikarin wê bi têgihek nû a hizirkirinê a kifşkar re wê di dîmenekê de wê bi hizirin û wê werênina ser ziman. Yanî wê weke ku wê hume wê werênê ser ziman ku em bibêjin ku em keviyekê biavêjina hewa em ne li bendê bin ku ew kevir wê bi şûn ve wê were û wê bikeve. Di wê têgînê de wê têgihek epistemîkî a ku mirov wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya fahmkirinên nûjen û an ên dema nû de wê li wê bihizirê wê di rengekê de wê weke ku wê hebê. Wê jî wê dikarê wê

di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna hizirkirinê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yî giring ku wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare felsefeyê de wê, di rengekê de wê bi epistemolojîkî ku mirov wê li wê bihizirê wê dîroka felsefeyê wê mejuyek zêde dewlemend a bi hizirkirinên ku ew di wê de bûna wê karibê wê dênê li pêşîya me. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya têngînek epistemîkî de wê xwandina wê bikê jî wê weke aliyekê din ê ku mirov wê karibê wê di çerçoveya wê mijarê de wê ji aliyekê din ve wê hilde li dest bê. Li vir wê hildana li dest û di wê çerçoveyê de wê li berçav re derbaskirin wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê di çerçoveya fahmkirinên di çerçoveya têngîhek zanînê a epistemîkî de ku wê karibê wê bi wê re wê bikê bê.

Pirsgirêka ku gelek caran di lêkolîn û dahûrênên di warên cuda yên felsefeyê de derdikeve pêş, bi têngînên "rest" û "normatîvbûnê" ve girêdayî ye. Em kêrhatî dibînin ku em bi kurtî li ser van her du têgehên rawestî berî ku em bikevin nav nîqaşên epistemolojîk ên ku em ê di beşên paşîn ên di çerçoveya mijarê de cih bigirin. "Rest", di darêjka xwe ya herî gelemperî de, têgeha "rêgez an qaîdeya birêkûpêk" vedibêje. Rêbazên rewistî mînaqên herî naskirî yên pêşniyarên normatîf in. Hevoka "dizîkirin xelet e" bi gotinek bi giraniya normatîf re têkildar e. Yek rêyek ku mirov fonksiyon û girîngiya daxuyaniyên normatîf baş fahm bike ev e ku mirov van gotinan bi gotinên normative re bide ber hev. Hevokên raveker, neraveker an jî vegotinî ne, ankû tenê rewşek an diyardeyek radigihînin, dikarin di nav bêjeyên ne normatîf de werin hesibandin (çav: Scott, Schwitzgebel, Eric (2011). "Belief". In Bernecker, Sven; Pritchard, Duncan (eds.). *The Routledge Companion to Epistemology*. Routledge.).

Meseleya rest û normatîyê di qada epistemolojîyê de xwedî cihekî girîng e, lê di heman demê de xwediyê aliyên nakokbar e. Çawa zanîna mirovî ye (ankû, pîvana raveker) yek ji qadên sereke yên eleqedar e di epistemolojîyê de. Lêbelê, piraniya fîlosofên ku zanîne dixwînin jî dê bibêjin ku epistemolojî xebatek normatîf e. Ev tê wê wateyê ku mînaqên zanîne yên "baş" an "rast" - ankû divê baweriyên me yên li ser dinyayê çawa bin - di nav mijar an fikarên epistemolojîyê de ne. Weke ku me li jor jî behs kir, di têngîna zanîne de hanîna "rastkirin" tê wê maneyê ku zanîn li gorî pîvanek diyar dibe. Baweriyên ku bi sedeman tene piştgirî kirin ji baweriyên bê piştgirî an bi birhanên qels çêtir û bijartir in. Lêbelê diyar e ku; "Baştir" û "bêtir tercîhkirin" îfadeyên nirxandin an normatîf in (çav: Scott, Schwitzgebel, Eric (2011). "Belief". In Bernecker, Sven;

Pritchard, Duncan (eds.). *The Routledge Companion to Epistemology*. Routledge.).

Di çerçoveya têtîna zaninê de wê weke ku wê were ser ziman wê mijare têtîna derpêşî û bi wê re wê gihiştina zaninê wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Derpêş wê di rengekê de wê dîmenekê lêpîrsînêr ê epistemikî wê li ser derhanînên ji hev ên bi fahmkirinê wê weke ku wê di xwe de wê bihawênê. Di wê nûqtayê de wê di mijare gotinê de wê rast û wê 'weke wê' fahmkirina wê bikê wê di rengekê de wê weke aliyên ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq wê di felsefeyê de wê gotina 'rastiyê' wê weke gotinek giring bê û wê di wê çerçoveyê de wê çî wê weke rast bê û wê weke rast wê hebê wê di rengekê de wê bi têtîhek felsefeyî wê were dîtin ku wê li ser wê were lê hizirkirin. Di zimanê de wê gotina rast wê hem di wateyên rast û hem di wateya ne rast de wê hebê. Ev wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê bi têtînek normatîf û ravaker jî wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di rengekê de wê di wê temenê de wê mijare têtîna rastîtiya normatîf de wê, minaq wê dema ku em bêjin birayê te gelekî hewceyê alikariyê bû û alikarî nedayê wê weke aliyekê ku wê di wê nûqtayê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Eger em mînaqên bikarhanîna rewîstî ya "mafê" bidin, di îfadeyên wekî "kesê rast" û "kesê ne raast" de aliyê normatîf jî heye. Nimûneyek ji karhanîna normatîf a "şaş" ya hevokê ye. "Gelek xelet bû ku hûn alîkariya birayê xwe nekin dema ku ew hewce bû." Di bikarhanîna rewîstî de, berevajiyê "rast" têtîgehên wekî "bêbawer" û "mafê redkirinê" û hwd in. Ji aliyê din ve, diyar e ku "rast" û "ne rast" karhanîna cûda hene. Ev karhanîn xwe di çerçoveyên raveker de nîşan dide. Dema ku em bi îdîa an darazên me mirovan re rû bi rû ne, em dibêjin "Tiştê ku hûn dibêjin xelet e", "Ev rast e" û em li hemberê wê tiştê dibin wê bibêjin wê bi wê re wê karibê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di têtîna epistemikî de wê weke têtîhek giring wê ya 'zanebûnê', 'lê bi zanebûnê', 'fahmkirinê', 'lê têtîgihiştinê û hwd re wê bi gelek wateyên weke wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, dema ku em wê di wê nûqtayê de wê dihênina ser ziman wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê têtîna ya dihê zanin û ya nayê zanin û an ya hati fahmkirin û ya ne hati fahmkirin û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê, têtînen weke yê 'pêbaweriyê' jî wê di hinek awayan de wê bi awayekê fahmkirinê de wê, were bikarhanîn. Di wê nûqtayê de wê di demên hemdem de û wê di demên berê de wê gotina 'baweriyê' wê çendî wê di awayekê weke bi wateya pêbawerîya bi baweriyek olî û hwd de wê were bikarhanîn de jî lê wê ji wê cihê wê di renekê de wê bi hinek wateyên ku wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Minaq augustinius wê demaku wê gotina 'baweriyê' wê hilde li dest wê li ser temenekê zanînê û rastîyê ku mirov wê di farq û şîyariya wê de bê û an di renekê de wê weke li wê têbigihê û wê fahmbikê de wê di renekê de wê werênê er ziman. Wê bi wê re wê, ya ku em wê weke rast dibînin bi felsefeyî wê ji wê di renekê de wê aliyekê wê weke ku em bi wê bawer dikin jî wê di renekê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Minaq wê dema ku mirov wê, dibêjê ez wê dizanim, ez rast dibînim û an ez wê, weke rastiya xwe dibînim wê di renekê de wê di şewayekê de wê morfoloji û kirdeya van gotinan û yê wek wan de wê têgihêk ku wê di wê rengê de wê li wê were têgihîştin wê di wê de wê karibê wê di awayekê de wê were lê hizirkirin.

Wê dema ku ez wê dibêjim ez bi wê bawer nakim ku ew rast bê wê demê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke têtînek wê didewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê di kirdeya gotinê de wê weke kirpendinek wê li ser gotina baweriyê re wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were kirin. Minaq wê gotinên weke 'ez bawer dikim' wê di renekê de wê di wateya gotinên weke 'ez zanim' de jî wê, di renekê de wê karibin werina fahmkirin. Ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. "Scheme of Intellectual and Ethical Development" ku wê lêkolîna William Perry weke lêkolînek giring ku wê karibê di wê warê de di derbarê pêbaweriyên epîstemolojîk de hizrekê bide me bê. Li vir em divê ku ew wê bibêjin ku wê 'pêbawerî' û 'bi serê xwe tenê 'bawerî' wê têgihîştin û fahmkirin û fahmkirin wê bidina mirov. Ew li ser ya aliyê pêbaweriyê bi wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Di vê wateyê de mirov dikare bibêje ku ev model bingeha hemû modelên ku di derbarê pêbaweriyên epîstemolojîk ên mezinan de derdikevin holê ye. Perry di lêkolîna xwe de guherîna ramanên xwendekaran ên derbarê xwezaya zanînê û awayên bidestxistina zanînê di demek weke ya bi çar salan de lêkolîn kir. Bi pêvajoyê re wê, pêbaweriyên epîstemolojîk ji "ramana ku zanîn teqez e, sade ye, bi hêsanî

dihê fahmkirin e û xwediyê temeneke ku ji beşên negirêdayî pêk dihê, diguhere û hwd re wê werênê ser ziman. Di encama xebata xwe de, Perry modelek pêşveçûnê ya neh-qonaxê afirand. Ev model; “Dualîteya bingehîn, cihêrengiya mantiqî ya bingehîn û cihêrengiya duyemîn; ew ji bi qonaxên "pirhejmariya têkildar, nîsbetiya têkildar, berpirsiyariya pêşbîniyê û berpirsiyariya destpêkê, rêberiya ramanê, pêşxistina berpirsiyariyê û hwd ku ew dihê wê werênê ser ziman(çav: Perry, William J. (2015). My Journey at the Nuclear Brink. Stanford University Press).

Di têngîna epistemya wê têngîna baweriyê de wê, ya ku wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê derkeve li pêş wê di wê nûqteyê de wê di wê têngîna de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi wê re wê derkeve li pêş bê. Epistemeya wê ya têngîna baweriyê de wê ji kifşkirina baweriyê zêdetirî wê bi têngînekê wê çawa wê, wê ya ku em wê weke dizanin û wê fahmdikin û bi wê bawer dikin ku ew rast a wê li ser gotina zanînê re wê, ji wê aliyê ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê, weke aliyekê wê yê giring wê ya ku ez dibêjim 'weke ez dizanim' û an 'ya weke tu dizanê' û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê werênê hanîn li ser ziman. Di wê de wê ya ku ew wê weke wê dizanê wê, çi bê û wê çawa wê were zanin bê. Wê li ser bihîstinekê bê û ku ew wê bi wê weke 'êmin bibê' ku ew rast a? An jî wê di rengekê de wê weke têngînek ku wê li ser temenekê wê bi wê re wê, bi birhanî bê? Di wê nûqteyê de wê ya ku em wê bi wê re wê, li wê dihizirin wê di têngîna 'ez wusa dizanim' û an 'ez wusa dizanim ku ew rast a' wê di wê de wê weke aliyên wê yên ku ew wê bi wê re wê derkevina li pêş bin.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, têngîna wê, ji wê êminbûn ku ew rast bê û an bawerkirina ku ew rast a wê, di wê temenê de wê, têngînen weke ku wê ji aliyekê ve wê, karibim hem bi birhanî bi temen bin û hem jî bê birhanî bê temen bin. Di wê temenê de wê di wê nûqteyê de wê têngîna bi gotina 'ez dizanim ku ew rast a' wê, di wê nûqteyê de wê dema ku ew bisipêrê tişteke wê weke ku ew wê bi birhan wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were ser ziman bê. Di têngînen weke yên bi birhanî de wê, dema ku wê di rengekê de wê tişteke wê weke bi çavdêrî wê bi wê re wê

bikê wê di awayekê de wê bi piştrastiya wê re wê were ser ziman. Ez duhu çim dibistanê ku ez dibêjim wê demê ez berê çûbûm dibistanê wê karibê were fahmkirin. Di wê têtîne de wê, dema ku ez çûbim û ew diyar bê wê demê ev wê weke têtînek bi birhan ku wê di rengekê de wê were ser ziman. Lê ji aliyekê din ve wê bibêjê ku 'ew çû dibistanê' ku mirov wê bibêjê wê demê yan me û yan jî kesekê din wê li dibistanê dît ku ew çû ya. Li dibistanê ew dîtina. Di wê nûqteyê de wê ew dîtina wê ya li dibistanê wê weke birhana wê ya ku ew wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Lê wê dema ku ew kes çûbê dibistanê û ti kesekê ne dîtibê û nizanibê ku ew çûbê dibistanê wê demê ew wê, weke idiyekê wê di rengekê de wê di şewayekê de jî wê di zanine mirov de wê karibê bimênê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê bahsa têtînen weke bi hêncetkirina epistemikî jî wê werênê ser ziman. Bi gotinek hesan wê dema ku em bahsa têtîna hêncetkirina epistemikî wê bikê wê demê wê karibê wê di rengekê de wê di wê awayê de wê werênê ser ziman ku 'ezê dûhû çûbam kar lê ez nexweş bûm.' Di wê nûqteyê de wê têtîna nexweşiyê a di hevokê de wê weke di rengekê de wê ji gotina neçûna kar re wê weke hêncetekê wê di xwe de wê di rengekê de wê biafirênê. Hêncet wê di rengekê de wê weke têtînek ku mirov wê dikarê wê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare dîtina wê re wê, di rengekê de wê, di hizirê de wê bê dîtin. Wê di wê temenê de wê, karibê wê bi têtîna hênceta epistemikî wê jî wê bibêjê 'dûhê ber ku ez gelek karê min hebû ez zûrtir çûm kar' re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê hênceta ji têtîna 'zûtir' çuyinê re wê ya ku ew wê were dîtin ber ku wê 'gelek karê min hebû' wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare felsefeyê de wê têtîna zaninê wê dema ku em wê hildina li dest wê di demên destpêkê ên felsefeyê de jî wê were dîtin ku wê mereqa mirov wê di rengekê de wê li çavkaniya zanina mirov wê hebê ku ew wê çawa wê hebê. Di demên presokratikî de wê bi zêdeyê wê li ser kok û an çavkaniya zaninê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û ev wê bi hizirkirinên felsefeyî wê piştre wê were dîtin ku wê têtînek hebûnê wê bi xwe re wê, bi felsefeya wê re wê hin bi hin wê werênê li holê ku mirov wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê ya ku ew heya û ya ku ew nin a' û hwd wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê ji hev wê were cihê kirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare

hizirkirinên me yên bi mijare hebûnê re wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Di felsefeyê de wê ya ku ew wê, weke heya bi fizîkî û hwd re wê di destpêkê de wê bê weke çavkani. Di wê de wê ew wê çawa wê hebê wê, bi wê re wê bibê meraqa hizirkirina mirov. Di dewama wê de wê ew çawa heya û koka wê ji kû dihê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê di têngîna xwezayê tiştê de ku wê were lê hizirkirin wê di rengekê de wê bi wê têngîna xwezayê wê çendî ku wê mijare wê ya hebûnî a weke wê ku wê bi fêrsek fahmkirinê wê werênê ser ziman wê weki din wê têngihên weke bi çavkani ya wê û an koka wê û hwd re jî wê bi hinek fêrsên fahmkirinê wê bi morfolojîkî wê bi wê re wê were li lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê êdî wê li wê were lê hizirkirin ku ew tişt ew çawa heya wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Haraklit wê bi têngînek hebûnî a bi pêvajoya wê ya hebûnî re wê werênê ser ziman. Filosofên pluralist ên weke demokrit, empedokles û hwd wê di rengekê de wê mijare hebûnê wê di çerçoveya têngîna hevqirtinekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Demokrit wê hevqirtiniyê bi têngîna 'atomê' re wê dihênê ser zima. Empedokles wê bi têngîna 'logoyan' re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoya hebûnê û afirîna wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Haraklit wê rêgeza logosê' ku wê di wateyên weke vacê, rêgezê û rasyonaliyê û hwd de wê şîrovebikê wê di rengekê de wê werênê ser ziman û wê weke çavkaniya bûyinê wê werênê ser ziman. Wê weki din wê weke rêgezê ku wê di çerçoveya ahenge wê bûyinê û hebûnê de ku wê weke bi wê re wê di ahengekê de wê bibê re wê di awayekê de wê bi wê re wê di mijare hebûnê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

B têngîna epistemolojiyê re ku mirov wê li wê bihizirê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê wer lê hizirkirin ku mirov wê, çawa wê, ji derve wê di rengekê de wê weke bi têngînek çavdêrî wê, di wê nûqtayê de wê ji aliyekê ve jî wê li wê binerê û wê kifşbikê û wê fahmbikê. Ev jî wê weke hinek aliyên wê yên ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê were li lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, mijare zaninê wê, di şêwayekê de wê, di têngîna astê de jî wê dikarê di dewama wê de wê bi aliyekê wê yê din jî wê werênê

ser ziman. Minaq wê dema ku em bahsa radaya fahmkirina xwe bikin ku em bibêjin 'ne di wê astê ya ku em gerdûnê bi wê re wê bigihin' wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê, bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê li wê bihizirê bê. Augustinius wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê û wê bi têngîna radayê re wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman ku em çendî bi demê re pêde diçin em zanebûna me zêdetir dibê û em bi wê re zêdetirî bi aqil têdigihijin û rewşên ku em berê tê ne digihijina û an zanine me têrê ne dikir ku em têbigihijin em tê digihijin. Li vir wê wateya têrê nekirina zaninê wê çi bê? Wê dema ku em di fahmkirina xwe de bin wê asta fahmkirinê a ku em bi wê re wê li wê têbigihijin wê werênê ser ziman. Lê ev gotin wê weke gotinek dîtbar bê. Di wê nûqtayê de wê karibê wê di dîmenekê cihê de wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Em dema ku em cismekê wê dinerin em bi awa û darêjka wê re wê li wê dinerin. Yan jî bi xosletên weke hişk û an nerm re wê dibînin. Wekî din bi aliyên ên weke xosletên weke bi rengîn re wê dibînin a sipî, sor û an reş bê. Ev wê weke hinek xosletêna asta pêşî ên ku em bi têngîna wê bûjenê re wê li wê bihizirin. Lê li aliyekê wê yê din jî wê xosletên asta duyem wê ji aliyekê ve wê bi zêhnî bin û wê li ser têngîna wate lêkirin û di wê de bi wê re wê kifşkirinên me wê di renekê de wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê ev ali wê weke aliyekê ku wê di renekê de wê, bi pêvajoyek azmûnî a bi hizirkirinê re jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dema ku em bahsa xosletê asta duyem wê bikin wê weke minaq bi têngînek darazî re wê di renekê de wê bi wê re wê bi aqilek şubjeyî wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê bi ya têngîna asoyê û hwd re ku wê li wê bihizirê bê. Minaq wê di wê temenê de wê, bi xosletên ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê werina tefkirkirin. Minaq em di wê nûqtayê de em li fezeyê wê li deverên ji me dûr wê çawa wê hebê û wê rewşên çawa wê karibin werina kifşkirin ku mirov xwe bigihênê wan wê weke aliyekê din ê weke di mejyê me de wê bi pirs bin. Di wê nûqtayê de wê ev wê weke aliyekê bi rewşa fezeyê re wê li wê were lê hizirkirin bin.

Tabî aliyekê wê yê din wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare gûharinê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Gûharin wê ne tenê wê bi hebûna zindiyên dijin re bi tenê wê hebê. Di hebûnên ne

zindî de jî wê hebê. Wê weke xosletekê ku wê bi temenê ya heyina heyi re ku wê hebê di hebûnê de.

Tiştên ku em li hewidora xwe dibînin wê, di demên berê de wê nebin. Di demên pasarojekê dûr de wê dîsa wê nebin. Ew bûjen wê hemû wê bi pêvajoyek gûharinê re wê hin bi hin wê darêjk wê bi gûharênin û wê tûna bibin. Li ser wan rewşên xwezayî wê weke pêwîst bê ku mirov hinekê li ser wê bisekinê. Di gerdûna ku em dorpêçkirina ji gûharina di wê de dibê wê, nebê ku mirov ji wê dûr û bêpar bê. Wê tiştêkê pêdendî wê nebê. An jî wê di pêvajoyek wê weke ku wê di wê de wê, bersiva wê pirsê ku mirov li wê bigerihê ku wê di her tiştê de wê gûharin wê hebê wê, di demên berê de wê di demên cûr bi cûr de wê bersivên cihê wê ji wê re wê werina dayin. Di demên felsefeya platon de wê bi têngîna ideayê wê li heyinek mayinda wê, were lê hizirkirin weke bi ideayî. Bi wê re wê, di nava wê gerdûna ku em di wê de dijîn wê, hemû bûjenên ku ew dibin û di gûharin û piştê wê weke ji holê wê herin wê weke bi rêgezêkê wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di têngîna logosê de wê ya ku wê haraklit wê li wê bihizirê jî wê ji aliyekê ve wê ev bê. Di felsefeya xwe ya gûharinê de wê, weke ti tişt weke xwe nemayinê re wê, tiştêk mayinda wê nebê re wê weke encama wê hizirkirinê wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Platon jî wê di rengekê de wê bi wê fêrsê wê li têngînên xwe yên ideayî wê bihizirê. Di temenê hemû gûharînan de wê, 'fektorek nagûharê' ku wê weke hebê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bê xwestin ku ew were tefkirkirin. An jî ew gûharin wê armanca wê çî bê û wê li gorî çî wê bibê û wê di awayekê de ku mirov wê fahmbikê wê çî wê di çavkaniya wê de wê hebê wê bi wê rengê wê di awayekê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di demên berî demên prehomêrikî de wê minaq wê di nava mitolojîyê de wê gûharinên bi danûstandinên yazdanên mitolojîkî û an rewşên wan ên giyanî û gûharina bi wan re wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê were şîrovekirin. Lê ew sazûmana xwûdayî ku wê weke xwe bimênê

Di vê xalê de, werin em têngînên "giştîkirin" û "dana ravekirinên giştî" ku em bi filosofan û hewldanên wan ve girêdidin, bi mînaqên dîrokî rast bikin. Filosofên pêşîn, yên ku hewl dan diyar bikin ka di guherînê de çî neguhêr e, nêrînên cihêreng li ser çî hêmana bingehîn an rêgeza bingehîn a li pişt tiştên heyî ne, derxistin pêş. Thales îdia dikir ku "av" çavkaniya her tiştî ye û Anaximenes jî digot ku "hewa" hêmana herî bingehîn e. Ev

hizir bi Empedokles re gavek pêş de çû, yê ku îdîa kir ku çar hêman di binê bûjenan û guhertinê de ne: ax, av, hewa û agir. "Atomîstan", bi serokatiya leuccipus û Demokrit, îdîa kirin ku blokên temenî yên tiştên xuyayî atomên nedîtbar in û ku her çêbûn û guherînek di cîhana me de encama hevgerîna û veqetandina atoman e hanîn ser ziman. Ev teorîk ne zehmet e ku mirov bibîne ka çi însiyatîfa hevpar bi wê heye. Ya yekem, hemî ramanwerên pêşîn ên dema Kevnar, yên ku me li jor mînaqên wan dan, hewl dan ku bigihîjin rêgezên gelemperî yên ku dê diyardeyên cîhanê rave bikin. Di wateyek de, wan armanc kir ku hejmareke mezin ji diyardeyan bi karhanîna hejmareke hindik rêgez an hêmanên raveker ên bingehîn rave bikin. Ya duyemîn jî, van ramanweran bi gelemperî serxwezayî an jî diyar dikan. Bê ku serî li hêmanên mîtolojîk bidin, bijartin ku têgînên bi cîhana mirovan ve girêdayî bikar bînin. Bi kurtasî, ew li ser logos bûn, ne bi hêmanên mîtolojîkî-helbestî yên çanda ji dema berê bi wê hizirin. Sedema bingehîn a ku ramanên van ramanweran hem di destpêka zanistê û hem jî ya felsefeyê de bûn wê ev ba.

Di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê li ser ya dihê dîtin û rêgeza ya dihê dîtin wê bisekin in û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di rengê de wê werênina ser ziman. Bi wê re wan xwest ku wê bûyin û gûharinên di cihane fizikî de ku wê dibê wê di awayekê de wê ji wê re fahmkirinek temenî wê werênin û wê bidina fahmkirin.

Di nava jiyane de wê, pêvajoyên pêşketinê ên bi fahmkirinê û aqil û an zaninê re wê li ser wê re wê bihizirin. Ew cihane fizikî wê ji aliyekê ve wê hin bi hin wê, weke çavkaniya zaninê me jî wê di rengê de wê were dîtin. Tenê ku mirov li niqaşên li ser hizrên vegûhar ên haraklit re ku wê were kirin û hizirvanên ku wê platon di danûstandinên xwe de wan bi kirpênê bi navê wan re weke Cratylus û hwd re wê, di wê warê de wê hizrên xwe wê di rengê de wê were dîtin ku wê werênina ser ziman.

Ji wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê êdî wê di dewama wê de wê were lê hizirkirin. Wê rastî çi ya û di nava jiyane de wê, rastiyên hesan ku mirov wan fahmbikê û werênê ser ziman wê çi bin wê di rengê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Weki din wê weke ku em ji navaroka danûstandinên platon ên li ser sofistana re wê dibînin wê niqaşkirinên li ser zaninê û bi derfetbûn û an bi derfetnebûna zaninê jî wê bi wê re wê di rengê de wê were dîtin ku wê were niqaşkirin. Çavkaniya zaninê wê, weke ku wê bi hizrên Cratylus re wê were dîtin wê hebûna heyî wê were dîtin. Mînaq wê dema ku ew dayinî wê di gûharinê de bê û wê bi wê û an ji wê tiştêkê wê li şûn

mayinda nemênê wê demê mirov nikaribê bahsa zaninekê jî ku ew wê bi wê li şûn bimênê wê bikê re wê werênê ser ziman. Ev têtî wê di xwe de wê, bi ahenge heyina heyî re wê, di renekê de wê, li zaninê wê weke ku wê bihizirê û ku ew nebê wê zanin jî wê nebê. Ev wê weke aliyekê ku wê weke encamekê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bigihijiyê de bê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê pirsgerêka hebûnê û an pirsgerêka heyina heyî wê di wê nûqteyê de wê çawa wê were fahmkirin wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê bi pêvajoya bûyinê re wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê li wê were lê hizirkirin. Zerdestî jî wê di *avêsta* de wê, bi têtîna bûyinê û pêşketina wê bûyinê bi heyina hebûnê re wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Taybetmendiya hevpar a filosofên pêşîn ên serdema kevnar eleqeya taybetî ya ku wan nîşanî pirsgerêka têtîhîştina rêzika xwezayê didin bû. Guhertineke girîng a ku bi Sokrat re hat ew e ku mijarên hebûna rewîstî û şêwaza jiyanê ya mirovî di felsefeyê de derketine pêş. Ji bo Platonê ku li pey Sokrat û Arîsto ku ew şagirtê wî bûye jî mijarên rewîstê û ramiyarî xwedî girîngiyeke mezin in. Ji aliyê din ve, xeta Sokrat-Platon-Arîstot dê li ser mijareke bingehîn a ku beriya Sokrat derketiye holê bi awayekê lêkolînî hizirkirina û hizrên xwe bi felsefeya wê demê re hanîna ser ziman. û me li jor bi kurtî lê lêkolîn kir, li ser hilberandina ramanan û pêşdebirina nîqaşan. Di wê çerçoveyê de wê ji wê aliyê ve wê dema ku em li têtîna felsefeya van hersê filosofên dawîn ku me navê wan hanî ser ziman ku em bi wê re dihizirin wê dibînin ku wê bi felsefeyê wê di dîmenekê epistemikî a felsefeyî de wê çerçoveyek fahmkirinê a hizrî jî wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê were pêşxistin.

Platon wê bi têtîna ideayan wê ji ya giştîyan bi ber ya hesan ve wê di renekê de wê şêwayekê hizirkirinê wê pêşbixê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê di nava wê çerçoveya wê de wê li wê bihizirê. Wê di nava dualiteya giyanê û laş de wê mijare wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê di giyanê de wê bi fêrsên ku ew dihizirê ên weke xoslet û funksiyonên wê çina wê bi wê re wê bixwezê ku ew di nava wê şêwayê hizirkirina xwe de wê werênê ser ziman. Di rêgeza xwe bixwe kirina tevgerê a giyanî de wê, mijare hizirkirina xwe wê li ser têtîna giyanê wê werênê ser ziman. Ev wê ji aliyekê ve wê ji aristo re jî wê bibê peyxam. Piştî wê aristo wê hinekê wê ji wê gavê biavêjê û wê bi têtîna bûjenê-darêjkê re wê di renekê de wê di dewama wê de wê bihizirê û wê di wê

çerçoveyê de wê bigihijê şîroveyekê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê bi zimanek zêlal wê dikarê wê ji aliyê aristo ve wê werênê ser ziman ku ew wê pirsgirêka hebûnê wê ji wê aliyê ve wê bi epistemeyek teybet a ku wê ne dûrî ya hemdem wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê bi wê re wê hilde li dest. Fêrsên fahmkirinê ên ji hebûnê-darêjkê wê bixwezê ku ew wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, mijare hebûnê wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê were dîtî ew wê ji xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bikê mijare fahmkirinê.

Aristo wê têngîna 'bîrkininê' wê weke ku em di xabate wî ya li ser giyanê û an li ser xewê û rewşa şîyariyê ku wê werênê ser ziman de wê di rengekê de wê, li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di gotina bîrkininê de wê, bi awayekê felsefeyî wê têngihek xêwî a ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê were dîtî ku ew wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê di kirdeya gotina bîrkininê de wê ji aliyekê ve wê tênginek xêwî jî wê were dîtî ku ew wê werênê ser ziman. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Platon wê gotinên weke 'idea' û 'darêjkê' wê di awayekê de wê were dîtî ku ew wê bi karbênê. Aristo jî wê gotinên bûjenê û darêjkê wê bi hev re wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê bikarbênê. Têngîna darêjkê a ku wê, platon wê dihênê ser ziman wê, di şewayekê de wê weke tênginek ideayî a ku mirov wê di wê de wê bi kifşkirinên ku wê bikê re wê, di rengekê de wê were li ser ziman bibê bê. Minaq tênginên weke 'ideaya başiyê', 'ideaya mirov', 'ideaya haspê' û hwd. Platon ku wê li têngîna ideayê wê bihizirê wê di nava ya 'xwemal' û 'kopîya' de wê li wê bihizirê. Minaq wê gelek hasp wê hebin. Lê wê haspek xwemal ku wê hemû wê ji wê destpê bikin û wê werin wê karibê weke haspê xwemal bahsa wê bikê. Ew bi wê têngîna kopîya re wê ya ji wê di biriqê re wê li wê bihizirê re wê li wê bihizirê û wê hizra xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew ideaya xwemal wê weke ya nûqtaya weke xwe dimênê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê ev tênginên ideayî wê bi rewşa wan heyinên weke mirov, haspê û hwd re wê di temenekê zindî de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di ideaya platon de wê, ev derfeta teybet a hizirkirinê bi wê rengê ideaya wî û hizirkirina wê re wê xwe bide

dîyarkirin. Minaq wê di têtîna başîyê de ku em bihizirin wê di wê de wê razber bê û wê di wê nûqteyê de wê li ser kirinên jiyanî wê bi awayekê bêhijmar ên bi minaqî wê karibê di wê çerçoveya wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê tefkirbikê û wê bêtê ser ziman. Wê ji wê aliyê ve wê ew rûyê ideayê ê wî wê weke ne di rûyekê statik û an bi awayekê ku ew wê li wê dihizirê bê. Ev jî wê di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê ji razberkirina bi gotinê û an kifşkirinên bi razber ên di gotinê de ku wê werina kirin wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were. Di felsefeya piştî sokrat de wê ev xoslet wê derkeve li pêş. Yanî wê bi awayekê teorizekirin û an razberîtî wê weke xosletekê hizirkirinê û di wê de wê bi wê re wê bi hizirkirinê wê bi çerçoveya wê ya hizirkirinê re wê were lê hizirkirin. Di pirsgirêka hebûnê a ku wê aristo wê di xabatên wî yên ku me di du paragraf li jor bahsa wan kir de wê di wê temenê û dîmenê de wê di renekê de wê bi pirsgirêka mijare hebûnê ve wê girêdayî wê were dîtî ku ew wê hilde li dest û wê bi wê re wê dîmenekê hizirkirinê û fahmkirinê wê pêşbixê û wê bide dîyarkirin.

Di epistemolojiya demên piştê de jî wê were dîtî ku wê, di mijare kûrbûna di wê têtîna razber a bi pirsgirêka hebûnê re ku wê were lê hizirkirin re wê, pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê di renekê de wê xwe bidina diyarkirin. Têgihên rasyonali, mantiqî û hwd wê, li ser wê çerçoveyê de wê, weke aliyên ku ew wê bi wê re wê were li lê hizirkirin bin. Piştî ronansê wê têtînek nû a epistemikî wê di awayekê de wê were dîtî ku wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveya epistemikî de wê felsefeya hemdem wê pêşkeve û ev episteme wê weke epistemeya felsefeya dema hemdem a zanina wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Lêpîrsînên hume ên li ser têtîna sedemê, kant li ser têtîna apriori, leibniz bi manqitek metafîzîkî û hwd wê di wê çerçoveyê de wê pêşkeve. Xosletên têtîhên mantiqî ên van demên piştê wê ji yên demên berî xwe wê di renekê de wê cihê bin. Minaq wê dema ku em li çerçoveya hizirkirina mantiqî a Boethius ku em dinêrin wê di wê çerçoveyê de wê ev cihêbûn wê bi têtîha mantiqê û gûharinên wê ên di demê de wê di renekê de wê were dîtî. Boethius wê şîroveyên xwe wê li ser têtîhên aristo re wê di renekê de wê pêşbixê. Lê ew wê di rewşek teybet û epistemeyek teybet de wê were dîtî ku ew wê bi wê re wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di mijare epistemolojiyê de wê weke ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, bi pêvajoyên wê yên demdirêj ên fêrbûn û pêşketina bi zanin û aqil re wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, di demên kevnera de ku em bahsa têtînek epistemikî bi wê re wê bikin wê bi çavdêrî û salixkirina zaninê û pêvajoyên wê bi fahmkirina li ser temenekê şenber û an bûjenî û fizikî û hwd re wê were dîtîn. Di wê temenê de wê pêşketina têtînen mantiqê, rasyonalmê, têtîna hebûnê a felsefî û hwd wê, karibê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê epistemolojiya demên felsefeyê ên kevnera wê di rengekê de wê destpêkek li pêvajoyên epistemikî ên serdema navîn û piştê ên demên hemdem jî wê di nava xwe de wê pêşbixê.

Di wê de wê, di rengekê de wê, şîroveyên ser temenê kifşkirinên xweza û jiyanê bi têtîhen felsefî wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê were pêşxistin. Piştî wê di demên serdema navîn de wê dîmenekê onolojikî û metafizikî ê di zikhev de wê pêşkeve. Wê bi wê re wê dîmenekê epistemikî ê li ser şîroveyê û hwd re wê, di rengekê de wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê di wê de wê kûrbûn wê bibê. Weke ku em di epistemolojiya demên kevnera de wê dibînin wê rewşên weke yên lêpîrsîn û gûmankirinê wê di wê de wê newina dîtîn. Lê bi têtînek mantiqî û metafizikî wê li ser dîmenekê epistemikî wê, bi têtîhen pîroz û baweriyê û hwd re wê, pêşkeve.

Epistemolojiya serdema navîn wê di rengekê de wê dikarê wê jî sê aliyan ve wê bi hev re wê pêşkevin wê dikarê wê fahmbikê. Yekê wê weke ya bi têtînen weke yên lênepîrsinê û bi temenê şîroveyên li ser têtînek hebûnî a sermed re wê, di wê de wê li wê were lê hizirkirin. Wê, di wê de wê hebûn û metafizik wê di zikhev de wê di rengekê de wê dîmenê wê yê pêşî wê biafirênê. Dîmenê duyem wê bi pêşketina têtînen zanyarî ên weke li ser têtîhen weke matematik, astronomiyê û hwd re ku wê pêşkeve û wê, filosofên fizikê ên weke kopernik û hwd ku wê ew wê pêşbixin wê temenê aqilekê fizikî û hwd wê bi têtînekê wê pêşbixin wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman. Dîmenê din ê sêyem wê bi aqilê weke yê mantiqê û hwd re wê bi wê re wê, di çerçoveya têtîliya wê bi mijarên weke mantiqê û hwd re ku wê di wê de wê pêşkeve û wê werênê ser ziman.

Di demên piştî serdema navîn de wê, weke demek nû a têtîna epistemolojikî wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê têtîhen weke yên zanyarî wê bi wan re wê pêşkeve. Wê di rengekê de wê li ser temenê zaninê û an zanistê û fêrkirina li gorî wê û weke wê dana jiyankirinê û

hwd re wê di rengekê de wê, were dîtin. Pêvajoyên şîroveyê ên bi aqilê epistemikî û hwd re wê ji têgihên filosofên weke spinoza û descartes û hwd re wê pêşkeve. Wê bi aqilê rasyonali, mantiqê, pozitiv û zanistên weke dîrokê, civaknasiyê, derûniyê û hwd re wê, di rengekê de wê bi çerçoveyek civakî wê pêşkeve bê. Epistemolojiya hemdem wê bi temenekê bi hev re pêşketina civak û zaninê di ahengekê de a bi hev re wê di dîmenekê de wê were dîtin. Minaq wê epistemolojiya civaknasî wê di rengekê de wê çawa wê, bi têkiliyên mirov re wê were fahmkirin û wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê û pêşketinê ên ji aliyê encamên wê yên li ser mirov û bi aqil û hwd re wê lêbipirsê û wê werênê ser ziman. Bi heman rengê wê dikarê wê bo derûniyê, dîrokê û hwd jî wê werênê ser ziman. Weki din wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, epistemolojiyek zanistî wê di wê temenê de wê pêşkeve. Filosofên firansî ên weke "foucault û hwd wê, têgînek epistemolojîki a rexneyî û an lêpîrsîner wê di wê temenê de wê li ser temenekê dîrokî a bi pêvajoyên fahmkirinê ên felsefeyê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Minaq wê ji aliyê têgîmna hemdem ve wê çawa wê civakê wê li gorî pergalek zaninê wê were fêrkirin û wê weke wê bê dayin jiyankirin û hwd re wê ji aliyekê din ve wê di wê temenê de wê nêzî mijarê wê bibê.

Wê dema ku em bi nerinek dîrokî wê li wê binerîn wê dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê, di demên serdema navîn a skolestikî de wê, metnên pîroz wê ji aliyekê ve wê werina şîrovekirin û wê li gorî wan wê jiyankirinê wê di rengekê de wê çawa wê were kirin wê di dîmenekê de wê were dîyarkirin. Ya ku wê, hinekê wê, bêhnekê li mirov û aqilê mirov wê bide girtin wê dîsa epistemolojiya felsefî a demên kevnera ku wê, bi têgihên felsefî wê di rengekê de wê were ser ziman bê. Şîroveyên felsefî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê çawa wê hizirkirinê û hwd a mirov wê bi wê re wê li gorî wê, di demên serdema navîn de wê, were rengdayin kirin. Di awayekê de wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê bi têgînek teolojîkî wê were lê hizirkirin. Teoloji, metafîzîk û hwd wê di wê çerçoveyê de wê bi aqilekê xwûdayî û an pîroz wê ya ku wê reng wê bide epistemolojiya serdema navîn.

Di demên kevnera de wê aqilê rasyonel û hizirkirina rasyonel û hwd wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Nivîsandinên wek ebi pirtûkî ên dîrokê û hwd re

wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê bi pêşketin û fahmkirina wan re wê dîmenekê din ê aqilzanî wê biafirê. Aqil û lêpîrsînên bi aqilî wê di rengekê de wê, li hemberî ya epistemolojiya serdema navîn a lînepîrsin wê ya serdema hemdem wê ji demên ronansansê û pê de wê di dîmenekê raperînî de wê li hemberî wê di awayekê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Di wê de wê aqil wê derkeve dervî dêrê û wê di nava jiyane û şûkê de wê bicih bibê. Wê di rengekê de wê tîkiliyên mirovan wê bi aqilî wê were lê pîrsin. Maf û azadiya mirov wê di rengekê de wê were lêpîrsîn. Ev wê weke tîgîh û gotinên ku wê hin bi hin wê ji temen ve wê reng wê bidina epistemolojiya demên hemdem.

Di epistemolojiya demên hemdem de wê hin bi hin wê mirov û civaketi wê di wê de wê derkeve li pêş û wê fîrs û morfolojiyên nû ên fahmkirinê wê di rengekê de wê pêşkevin. Di şewayekê de wê, lêpîrsînên li ser wîne, azadiyê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê karibê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Hizrên hobbés ên li ser temenê tîgîne zanistî a pozitivist a civakî ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Epistemolojiya hemdem wê xwe ne sipêrê tîgînen weke yê zêhnî ên weke ên baweriyê û hwd. Wê xwe bi spirêrê zaninê û zanyaritiya zanistî.

Pîrsgirêkên bi fahmkirina zanistî re ku wê bi aqilê wê û fahmkirina civakê re wê derkevina li holê wê ji aliyê civakî ve wê, di rengekê de wê, Foucault wê ji aliyê tîgîna 'sazûmanê' û an 'pergalê' ve wê di rengekê de wê hilde li dest. Wê di rexneyên xwe yê li wê de wê çawa wê, weke ya demên serdema navîn wê di dîmenekê lînepîrsinêr wê bixwezê di nava pergalekê de wê bide jiyankirin wê li ser wê temenê wê weke afirandina mirovê xwe a pergalê û hwd re wê, di wê temenê de wê bikê mijare rexnellgirtinê.

Weki din wê gotinên ku wê di çerçoveya epistemolojiya hemdem de wê derkevina li pêş wê gotinên weke emprîsîsmê û rasyonelîsmê û hwd bin. Wê di wê çerçoveyê de wê, tîgînen metafîzîkî û hwd ku wê di demên ronansansê de wê bi felsefeyî wê derkevina li pêş wê ji xwe re wê bikina mijar.

Têgehên bîngehîn ên epîstemolojiya sedsala 17an û 18an destnîşan bike û bi hûrgulî bide nasîn, ji ber ku ew bi metafîzîka nûjen ve girêdayî ne û ramana pêşîn a piştî demên ronansansê wê li ser wan bisekinê. Hem rasyonelîst û hem jî empirîst hemfikir in ku bi kêmanî hin bîngehên

zanîna mirovî hene ku mayînde û pêşbixin. Ji ber sadebûna ravekirinê, ev mijar di serî de bi têngîn, biwêj û nimûneyên felsefî têne lêkolîn kirin.

Felsefe wekî lêkolînek tenê teorîkî, rexneyî an maqûl nas dikin temsîl bike. Encamên mantiq, zanist û huner, û sepanên din ên rêbaza felsefî birhanên xwezaya tevlihev a zanîna mirovî peyda dikin û di her lêkolînek ciddî ya epîstemolojiyê de têne xuyang kirin. Fahmkirina epîstemolojiya nûjen bêî pejirandina girîngiya nîqaşên li ser hebûna ramanên cewherî yê ku ji hêla Locke ve hatine pêşkêş kirin û ji hêla Leibniz ve bi tundî hatine rexne kirin weke ne bi derfet e.

Di dewama wê de wê were dîtîn ku wê li ser temenê zaninê ku wê çavkaniya wê çi wê li ser mijarên zêhnî û hwd re wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê mijare zaninê û çavkaniya wê di wê temenê de wê, direngêkê de wê bibê mijarek nîqaşên felsefeyê ên epistemolojiya hemdem.

Di awayekê de wê li ser mijare têngîna azmûnê wê nîqaşên li ser têngînên rasyonalmê û emprismê û hwd re wê werina kirin wê di wê warê de wê, hin bi hin wê pêşkevin û wê di demên piştî jî wê bi têngînu pêşketinên zanyarî re wê encamên xwe wê bidîna domandin. Wekî din wê zanist û fizik wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê pêşkeve. Zanistên fizikî wê derkevina li pêş. Wê di wê warê de wê encamên girîng ên bi fahmkirina mirov re wê bi xwe re wê werênin. Ji wê aliyê ve wê çerçoveya epistemolojiya hemdem wê ji aliyekê ve wê, bi fahmkirinê re wê xwediyê asoyekê berfireh a bi fahmkirinê ku wê bi xwe re wê temenê wê bi mejuya felsefeyî û hwd re wê werênê ser ziman jî bê.

Di mijare têngîna rasyonalmê û emprismê wê di rengêkê de wê weke rêyên cihê ên ku ew bi wê re wê li mijare zaninê wê werina li lê hizirkirin. Minaq wê rasyonalmê wê aqilmeşandinê û bi wê re wê gihiştina encamê wê di rengêkê de wê bi wê re wê, li ser wê bisekinê. Wê çendî ku wê têngîna azmûnê wê rednekê jî wê di rengêkê de wê di çerçoveya têngînek giştî û gelemperî a aqilmeşandinê de wê weke herê bikê. Di wê temenê de wê, çavkaniya zaninê wê weke sehên me wê werênê ser ziman û wê li ser wan re wê di rengêkê de wê, bisekinê. Wekî din wê emprismê wê di awayekê de wê mijare zaninê û çavkaniya wê bi awayekê wê bi azmûnê û ceribandîna wê weke çawa wê bigihijiyê de wê li ser temenekê û çerçoveyekê wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di awayekê de wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke ku me li jor me hinekê bahsa hizrên hume kir wê di wê temenê de wê, di rengêkê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê di wê

çerçoveyê de wê werênê ser ziman Hume wê ji aliyekê ve wê hem rasyonalityek bê û ji aliyekê din ve jî wê weke empristek bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê demê de ku wê weke empristekî wê navê wî derkeve li pêş wê Locke bê. Locke wê bi têngîna 'tabula rasa' re wê di rengekê de wê bi têngîha 'xêwa vala' re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Wateya wê têngînê wê çi bê? Wateya wê di rengekê de wê ew bê ku wê çawa wê, xêw wê vala bê, wê dema ku mirov dihê li dînyê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê ku ew wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi hizrê xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Mijare xêwa vala wê di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê felsefeyî ê bi niqaşkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê beremberê têngîna rasyonalityekê wê were hanîn li ser ziman. Wê were gotin ku wê dema ku mirov wê were dînyê wê bi xêwa vala wê were dînyê. Wê piştî wê li dînyê wê bi jiyankirin û azmûnên xwe wê xêwa xwe wê tişî bikê. Wê di wê de wê bigirê. Di awa û rengekê de din jî wê ew jî wê were gotin ku wê ji bûyinê wê zanin wê bi mirov re wê hebê û an nebê bê. Di têngîna empristekî de wê weke ku wê Locke wê werênê ser ziman wê nebê. Lê bi têngîn û intibayek ku wê weke bi têngîha rasyonalityekê re wê were li lê hizirkirin wê di rengekê de wê ew bê ku wê were gotin ku wê ji bûyinê wê weke zanin wê bi mirov re wê hebin wê di rengekê de wê were hanîn li ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê têngîna ji bûyinê wê hebûna zaninê wê çawa wê dikarê wê fahmbikê? Wê dikarê wê di çerçoveya têngînek ontolojîkî a metafîzîkî de wê fahmbikê? Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê mijare metafîzîkê jî wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê di têngînek weke ya metafîzîkê de wê têngîhên pozitivist ên demên hemdem wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê li ser temenê redkirina wê re wê di awayekê de wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Frege, Russell û heta Wittgenstein û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê hizrên xwe yê bi felsefeyê wê werênina ser ziman û wê bi wê re wê bixwezin ku ew bihizirin.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna mantiqê û an pozitîvîtyekê wê ji aliyê ve wê bi hev re wê fahmkirina wan

wê di renekê de wê bi morfolojikî wê hinek fahmkirinên ku em dikarin bi wê ji wan bigihjin wê hebin. Mantîq wê di renekê de wê di şewayekê de wê weke ku wê, di nava epistemolojiya hizirkirinê a serdema navîn de wê were dîtin wê di dîmenekê sermed û hetaheta de wê di renekê de wê karibê bi wê re were lê hizirkirin û wê li ser hebûna metafizîk a ku wê bi sermedî wê li wê were lê hziirkirin wê bi wê re wê di renekê de wê bi tênginek hizirkirinê wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê mantiqê serdema navîn wê bi têngihên wê re wê di renekê de wê, di çerçoveya wê têngîna metafîzîkê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di çerçoveya hizirkirinê bi têngîna pozîtîvîzmê de ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin de wê, mantiqê wê çawa wê ji wê têngîna sermed a metafîzîkî wê dûrbîkê û wê di şenberîya jiyanê a dema ku mirov wê di wê de wê, bihizirê re wê bi sînor wê bikê wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê, were li lê hizirkirin. Di têngîna pozîtîvîzmê de wê têngihên ku wê werina li ser ziman wê, di şewayekê de wê bi ya dema nûha re wê bi morfolojikî wê fêrsên fahmkirinê wê di xwe de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke di xwe de wê di renekê de wê hîlbijêrê û di renekê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, wateyên têngîna pozîtîvîzmê wê hinekê wê cihê bin. Wê dema ku wê, bi têngîna mantiqê re wê werina yekkirin wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê weke demîkirina wê ya di wê demê de bê. Pozîtîvîzm an jî diyaretî wê, weke têngînek bi ramanê ye ku ji hêla Auguste Comte ve dihê pêşxistin bê, Û ev têngîna dibêjê ku zanîna rast tenê zanîna zanistî ye, ku zanîna rast tenê bi ceribandîna lê were lê gihiştin û ev zanîna bi xwe wek têngînek ampîrîkî ya. Pozîtîvîzm di sedsala 19. de di çerçoveya têngîliyên civakî de bi armanca zanistên civakî xwe dispêre qaîdeyên ku hin rastiyan dihewîne, mîna zanistên fîzîkî û ji nîqaşên felsefî wek dîr dikeve, di çerçoveya têngîliyên civakî de ava bûye. Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pozîtîvîzm wê di renekê de wê weke têngînek demî ku wê li ser têngîna ya ku ew dihê fahmkirin û dikarê were fahmkirin wê weke xwediyê têngînek fahmkirinê bê.

Pozîtîvîzm nêrînek e ku lêkolîna zanistî ya ciddî divê bi têngîliyên di navbera rastiyan de were sînordar kirin ku sedemên dawîn ji çavkaniyek derveyî nagerin lê ji çavdêriya rasterast re vekirî ne. Pozîtîvîzm jî navê nêrîna dadî ye ku jê re pozîtîvîzma dadî dihê gotin ew amaje dike ku pergalekê dadî dikarin bi awayekî serbixwe, berevajî zagonên xwezayê, bi rêyên xwe bixwe bîn pênasê kirin. Pozîtîvîzma zagonî carinan dihê

wateya ku zagon bê naveroka wan bêne şopandin. Carlos Nîno van her du têgihîştinan ji hev veqetand û têgihîştina yekem "metodolojîk" û ya duyemîn "bîrdozîk" bi nav kir û destnîşan kir ku tenê ya yekem ji hêla felsefî ve dikare were parastin. Di felsefeyê de, nêrîna ku zanîna ku ji hêla rastiyan ve hatî piştgirî kirin an li ser daneyên ku bi rastiyan ve girêdayî ye, yekane zanîna zexm e. Bi awayekî giştî, pozîtîvîzm teqez dike ku zanîna zanistî, di wateya herî berfireh de, zanîna zexm e li ser diyardeyên ku dikarin bibin mijara ceribandîne bê.

Pozitivism wê li ser temenekê zanînen civakî wê û hwd re wê, di awayekê de wê pêşkeve û wê di demên ronakbiriyê û hwd de wê di wê rengê de wê derkeve li pêş. Lê piştî wê di warê felsefeyê, têgînên dadî û nivîsandînen dîrokî û hwd de jî wê di rengekê de wê pêşxistinên wê bibin û wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirina têgîna mantiqê de wê weke ku me li jor wê bi wê re wê hanî ser ziman wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê xwe di dewama wê de wê bi wê re di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mantiqê û şenber û ku ew bi diyardeyên ku ew dikarin werina bi birhankirin û piştrastkirin û weke ji têgihên metafîzîkî dîr û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê idiaya mantiqê pozitivist wê di wê rengê de wê, li ser temenekê şenber û bi rewşên fahmkirinê ên ji jîyanê ên ji rêzê û hwd re ku ew were fahmkirin û ew were ser ziman. Di epistemolojiya serdema hemdem de wê jî wê aliyê ve wê bi wê têgînê wê karibê wê tiştêkê din wê bi wê re wê kifşbikê. Ew jî wê di wê temenê de wê karibê wê were kifşkirin û ew wê were ser ziman ku wê, aqil û an zanin wê çawa wê, ji temenekê şenber wê xwe biafirênê û wê bi pîrsgirêkên jîyanî ve wê alaquadar bibê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Bi gotinek din wê ji hebûna razber dîrkeve û bi ber hebûna şenber ve ew xwediyê çerçoveyek hizirkirinê bê. Di wê nûqtayê de wê vê çerçoveya hizirkirinê wê dema ku wê bi felsefeyî wê bahsa wê were kirin wê hizrên Witgenstein wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û ew wê çawa wê mantiqê ji ya nayê fahmkirin û nikaribê were fahmkirin wê dîr wê bi ya şenber û dikarê were fahmkirin re wê bikê ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê felsefeyekê pêşbixê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Pozitivism wê di ronakbiriyê de wê pêşkeve. Lê wê di encama berheviyek hişmendî a bi dîrokê re ku wê bibê wê bibê û wê bi pêvajoyên hizirkirinê ên demên kevn ên bi hezaran salan ku wê têrî û tîrîtiyek wê

biafirê re wê bi wê re wê di rengekê de wê weke formulasyonê li ser wê re ku wê di dema hemdem de wê bê kirin wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di encama pêşvceçûnên civakî de wê di rengekê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Weki din wê di karibê wê werênê ser ziman ku wê pşketina demên ronakbiriye ên civakî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê hinekê wê bi wê ve jî wê girêdayî bê. Di wê demê de wê, hişmendiya civakî a giştî û di nava wê de wê hebûna kes û pêşketina wê bi wê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş. Di nava civakê de wê bi pêşketina civakî re wê ket wê bi nîrxên xwe yê civakî re wê hin bi hin wê pêşkeve. Wê kes wê bigihijê keseyetiya xwe. Wê xwe di rengekê de wê bi serê xwe wê bixwezê wê bibînê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê civakbûn wê weke kirdeyekê wê pêşkeve û wê di nava wê de wê kes wê bidest xwe salixkirinê wê bikê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê din de jî wê piştî ronasansê wê demên roformasyonê wê ji aliyekê din ve wê encamên wê bibin. Wê di wê demê de wê, hizra baaweriyê wê li şûn ya hizrî û an aqil wê bikeve. Wê di wê temenê de wê li şûn wê ku ew wê di sopênê re wê di rengekê de wê bibê û wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibê. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di demên faodaliyê de wê, civakên ku ew diafirin û wê weke yê girêdayî kesna weke axa û hwd bin wê hin bi hin wê çerm wê bi gûharênê. Wê di wê temenê de wê ev kes wê bi serdestiya xwe ku wê weke bi tifaqekê weke bi dêrê re wê bikin wê dawî li wê were. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê din de wê bi wê re wê bibê.

Civakbûn wê di wê temenê de wê, di nava wê pêvajoya pêşketina wê de wê, rêveberiyek nû wê ji xwe re wê weke ku wê bixwezê. Di wê de ku wê weke xwe hebê û serbest bê, azad û xwedî maf bê û hwd re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê têngîna wekhevîyê ku wê herkesek wê weke hev wê mirov bê û wê xwediyê maf û azadiya xwe bê wê di wê temenê de wê

bi wê re wê pêşkeve. Pêşveçûnên bi zaninê re wê di wê demê de wê zêdetirî wê bi aqil wê werina rêvebirin. Wê di wê demê de wê fêrbûna nivîsandina pirtûkan û têgînên cihê ên weke bi çandî, wêjeyî, dîrokî û hwd ku wê li rex felsefeyê û hwd wê pêşkevin. Di wê demê de wê pêşketinên ku ew dibin wê mijare aqil û bi aqil dîtî û fahmkirinê wê derxina li pêş. Di wê temenê de wê hizra civakî a di temenê wekhevîyekî de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê têgînên pozitivist ên ramyari wê pêşkevin. Wê felsefe wê bi têgînek pozitivist wê di awayekê de wê pêşkeve û wê di awayekê din de jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê ramyariya pozitivist û civaknasiyî wê derkeve li pêş. Wê dema ku wê kes wê xwe bibîne û nasbikê wê bi wê re wê êdî wê, di rengekê de wê bi mafê xwe re wê bi wê re wê bidest tefkirkirinê wê bikê. Wê hizrên ramyari ku wê di wê warê de wê, têgînên ramyarî ên weke hevîyê wê li berçav wê bikin ku ew bigirin wê hin bi hin wê, pêşkevin. Minaq têgîhên weke marksîzmê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi bal kişandina li ser girseyên weke kedkar û hwd re wê, di rengekê de wê were dîtî. Di wê temenê de wê encamên wê di rengekê de wê li ser têgînên aborî û berhevîya di dest a weke ya semyanê û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê warê de wê bi hişmendî wê derkeve li pêş. Girseyên nezan wê di awayekê de wê hin bi hin wê bi zane bibin û wê li xwe û mafên xwe wê xwedî derkevin. Wê li keda xwe wê xwedî derkevin. Ev wê weke encama wê pêşveçûna bi kes a bi keseyetiyê ku wê bibê jî bê.

Têgîhên weke yên pozitîvîzmê wê di wê demê de wê di rengekê de wê hin bi hin wê di encama ronansê û hizrên wê yên pêşî ên çandî û piştî wê bi felsefeyî ku wê bi şaxên cihê wê pêşkevin wê bibê. Di dema şoreşa firansa de wê çend ji wan kesên ku wê bi zanebûna xwe wê hinekê wê li ser wê re wê hizrên xwe bi zanina wê re wê werênina ser ziman wê filosofên demê ên weke Locke, Bodin, Grotius, Voltaire, Rousseau, Montesquieu û hwd bin. Di wê demê de wê ev wê bi nivîs û hizrên xwe

wê balê bikişênina li ser bi zanebûna mirov. Wê li ser wê re wê di renekê de wê çerçoveyek berfireh a hişmendiyê wê temenê wê biavêjin. Li ser wê temenê wê, di renekê de wê temenê pêvajoya bi ber şoreşa firansa ve ku wê herê û wê di dewama wê de wê binetera li ser mafê mirov li hemberî key ku wê di wê de wê doza mafê wekheviyê wê were kirin wê temenê wê were avêtin. Di wê temenê de wê ev pêşketin wê di renekê de wê bi xwe re wê, renekê din ê epistemolojikî wê bi zaninê wê ji ya demên kevn wê biafirênê.

Epistemolojiya civakî wê bi wê re wê pêşkeve. Di renekê de wê di aslê xwe de wê epistemolojiya civakî wê piştî wê ku ew temenê wê pêşket wê li gorî wê sazûmanek civakî, pergalek bi rêveberî, ramyariyek ku ew wê di temenê wê wekheviyê de wê were kirin û wê di wê de wê bahsa serbesti, wekhevi û maf û azadiya mirov wê bikê wê di renekê de wê were kirin. Di wê temenê de wê ev pêvajo wê hinek aliyên wê yên din jî wê hebin. Wê, di serî de wê bi epistemolojiya dîrok û felsefeyê û zanistên demê re wê di renekê de wê pêşkeve. Hizrên piştî wê ku wê werina ser ziman wê weke comte wê li ser têngîna civakî wê bi têngînek pozitivist wê binivîsê, û piştî wê, durkheim wê li ser civaknasiyê wê di wê ahengê û xate de wê hizrên xwe wê bi têngînek civakî wê werênê ser ziman û freud wê wê mijare derûniyê wê li ser wê çerçoveyê wê bi pêşketina hundurê kes û bi serê xwe bûnê û hwd re wê, werênê ser ziman. Filosofên weke thomas more wê, bi têngîna 'utopia' re wê, di renekê de wê, dîmenekê hizrî ji ya klasik û skolastikî wê li ser têngînek zanin û felsefeyê re wê werênê ser ziman. Ev ali wê weke aliyên giring ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di renekê din de wê werênê ser ziman bê. Emile durkheim wê mijare civaknasiyê wê di çerçoveya têngîna civakî de wê bi têngînek hevgirtî a giştîtîya wê re wê di renekê de wê weke ku wê hilde li dest. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqilê felsefeyê wê bi têngînek zanyarî û encamên wê re wê ji nûve wê li ser temenekê bi hebûna aqilê jiyânî û hwd re wê bikeve nava hewldana salixkirinê û pêvajoyek fahmkirinê a jinûve. Di wê temenê de wê dervî têngînen baweriyê wê bi xwe re wê fahmkirina mirov wê were çî wateyê wê êdî wê bi wê re wê li wateya wê were lêgerin. Mirovê demê û pêşketina wê, û civaketiya demê û civaknasiya û hwd wê hinekê jî wê nişanaka wê pêşketinê bin.

Minaq wê dema ku em li felsefeya ronasansê binerin wê di serî de wê mijare çavkaniyên demên berî xwe wê li ser pêvajoyên wan ên pêşketinê re wê were dîtin ku wê bi hizir û hizirkirinên wan re wê li lê bipirsê. Di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din re wê, li ser wê lêpîrsînê re wê, hin bi hin wê di demên hemdem û pêşketina wan de wê bi aqil re wê çavkaniyên xwe yên hizirkirinê wê dervî wan wê kifşbikê. Ya ku wê dema ronasansê û felsefeya wê, bikê destpêka demek nû jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê ev bê.

Wê çavkaniyên felsefeyê wê ji çavkaniya bineterên nivîskî ên pîroz wê were dîrkin. Wê di wê çerçoveyê de wê, piştî wê dînyayek ku wê dervî wê were kifşkirin wê êdî wê were kifşkirin. Di çerçoveya kifşkirinê bi xwezayê, fîzîkê, û zagonên fîzîkî û an kifşkirinê li ser fezeyê û hwd re wê di renekê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê weke aliyekê wê ku mirov wê were li ser wê hizirkirin.

Ev kifşkirin wê weke kifşkirinê wê weke aliyekê ku wê, di renekê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê xwediyê aliyekê wê giring bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare çavkaniyên hizirkî wê li ser temenekê bi kifşkirinê xwezayê re wê bibin.

Di awayekê de wê, dema ku wê, ji çavkaniya binter û an metnên pîroz wê were dîrketin wê di renekê de wê, bi xwezayî wê êdî wê li ser temenekê pozîtiv û fîzîkî û dînya derve wê, êdî wê, heya aqilê mirov wê herê ser wê û wê bi rêya sehên me wê bi dest kifşkirina wan wê êdî wê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê weke ji hundurê li derve wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê heya mirov û aqilê mirov wê bibê. Di wê rewşê de wê felsefeya ronasansê wê di wê temenê de wê, weke pêşî wê bi xwezayî wê kifşkirina wê bikê. Wê weke ku wê çawa ku wê di demên kevnera de wê di renekê de wê bi felsefeyê bi demên pêşî ên presokratîkî wê bi xwezayê wê bidest hizirkirinê wê bikê. Wê ya demên ronasansê jî wê bi têngînek çandî ku wê di wê rengê de wê weynekê wê bileyizê bi kifşkirinê felsefeyî û hwd re wê, derkeve li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê, epistemolojiya dema nû wê di wê rengê de wê bi aqilê şenber û pîretîkên aqilî ên jiyânî ku wê werina kifşkirin re wê hin bi hin wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, dervî wê dema ku wê were derkevin wê êdî wê qadên weke yên hizirkirinê ên weke yên derûniyê, civaknasiyê, dîrokê, huquqê, ramiyariyê û hwd wê di renekê de wê bi

gelek qadên din ên weke wan re wê, di awayekê de wê werina kifşkirin û wê di wan de wê hizirkirin wê bibê. Dervî huquqa xwûdê wê huquqa mirov wê pêşkeve. Dervî aqilê mirov wê aqilê mirov wê pêşkeve û wê derkeve li pêş û wê serwer bibê. Di rengekê de wê weke ku wê çawa ku wê kifşkirinekê wê were gotin ku wê xwûdê w ji nava jiyane wê derkeve li azmana wê bi wê rengê wê bi aqilê xwe re wê di demên ronansansê de jî wê dîmenek wê bibê.

Dem wê êdî wê weke dema mirov û pêşketina mirov bê. Wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Locke û hume wê dema ku wê lêpîrsînekê wê li ser têngînek empirîkî wê di wê demê de wê bikin û wê, dîmenekê rasyonali ku wê di wê çerçoveyê de wê, bi nerinek li jiyane wê descertes û hwd wê pêşbixê wê di wê rengê de wê weke aliyekê ku em dikarin weke encamekê fahmbikin bin. Têgihên weke pozitivîsmê wê di dewama wê de wê êdî wê bi tememî wê bi aqilê jiyani û yê ne jiyani ê weke yê metafîzîkî, teolojîkî û hwd re wê cihêbûnekê wê di nava xwe de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Aliyekê din wê weke encama felsefeya ronansansê wê gihiştina hev a mirov û aqilê felsefeyê ê demê re wê, rê li pêşveçûnên weke humanîsmê wê vekê û wê humanîsm wê di wate û fahmkirina xwe de wê yekser wê weke têngînek ku wê bi mirov û aqil mirov re wê, bi awayekê şubjektîv û objektîv û hwd re wê pêşkeve bê. Di wê çerçoveyê de wê wateyek wê ya ku em di çerçoveya têngîna ronansansê a felsefeyî de ji wê gotinê derhênin jî wê bi hebûna mirov û fahmkirina wê re bê.

Di awayekê de wê bi felsefeya sedemê re wê, hume wê têgihên xwe wê di rengekê de wê weke ku mirov wê ji wê aliyê ve jî bixwezênê wê werênê ser ziman. Jean stuart mill wê di têngîhên xwe yê mantiqê ku ew bi dîmenekê pozitîvist wê werênê ser ziman wê li ser çerçoveyek bi wê rengê wê weke bi çerçoveyek lêpîrsînê re wê, werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke di nava têngînek apriorî û an aposteriorî û hwd de wê bi pêvajoyên hizirkirinên ên weke şenber û an razber, fizîk û an metafîzîk û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin û ev mijar wê pêşî wê weke bi mijarên fahmkirinê re wê bîn xwestin ku ew bîn gihandin li rewşek fahmkirinê a bi aqil û fahmkirina wê re.

Di cihane hemdem de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng ku mirov wê bi têngîna hume, comte, mill û hwd re wê bibînê wê di rewşek şenberî de

wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê lêpîrsînên epistemikî ên di demên piştî ronansansê de wê li ser temenekê fahmkirinê wê weke ku wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên hemdem de wê, di serî de wê hizra felsefeyê wê di renekê de wê weke bi têtîngînên weke rasyonalismê, emprissismê û heta têtîngînên weke mantiqê û hwd ku wê leibniz û heta kant wê di şêwayekê de wê li ser wê bisekin in re wê di renekê de wê were dîtînin ku wê bibê.

Di wê nûqtîyê de wê di epistemeya demên hemdem de wê, zanin wê li ya şenber wê li wê bihizirê. Di têtîngînên descertes ên ku ew bi têtîngîna xwe ya rasyonel re wê li wê werênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê bi pîrsên ku ew wê weke di mejiyê xwe de wê bi pîrsê ku wê çawa wê karibê wê mirov wê bigihijê zanîna zelal re wê di renekê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê dema ku wê kant wê navê 'li ser rexneya aqilê saf' wê hizra xwe wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê fêrsek fahmkirinê wê weke ku wê bi wê gotinê re wê di renekê de wê di mejiyê xwe de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di epistemeya demên hemdem de wê bi wê re wê di renekê de wê were lê hizirkirin ku wê çawa wê zanin wê bi ya şenber re wê were lê hizirkirin. Niqaşên ku wê weke russell û frege û heta Witgenstein û hwd wê bi têtîngîna mantiqê û hwd re wê bikin û yên ku wê di renekê de wê li ser têtîngînên weke ji ya metafîzîkê û hwd wê were dûrketin ku wê werina kîrin di çerçoveya têtîngîna mantiqê pozîtiv û hwd de wê di wê çerçoveyê de wê, fêrsek û morfolojîyek fahmkirinê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di renekê de wê werke ku wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê li ser temenê hizirkirinê û fahmkirinê bi ya şenber re wê bi demê re wê dîmenekê fahmkirinê wê were dîtînin ku wê derkeve li pêş. Aqil wê bikeve nava jîyanê û wê bi pîrsgîrêkên jîyanê ên hesanî û hwd re wê alaquadar bibê. Weki din wê aliyên din ên weke ramyariyê, civaknasiyê, derûniyê, mantiqê, fizîkê, biolojîyê û hwd wê bi awayekê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê. Mijare fahmkirinê a di jîyanê de wê bi zanîna re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê were dîtînin ku wê derkeve li pêş. Wê di nava fahmkirinê de wê çî tişt wê çawa wê were fahmkirin û an wê

çawa wê were dîtin wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Di mijare zaninê de wê təkiliya hebûna bûjenî û biriqîna wê weke ji wê ku mirov wê fahmbikê weke bi têgînek darêjkî û hwd wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Aliyên din ên weke têgîna sedemê û hwd wê weke ku wê, hume wê werênê ser ziman wê çawa wê dervî têgînek pêwîstîniyê wê derfeta fahmkirina wê hebê wê di rengê de ku wê li wê lê bipirsê wê bi wê re rengê wê dîmenekê wê yê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin.

Di epistemolojiya demên hemdem de wê têgîhên fizikê, biolojiyê, pozitivîsmê, rasyonaliyê û an empirîyê û hwd wê weke aliyên giring ku wê bi nerînek nû û têgînek demî wê li ser çerçoveyek zanînê wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê rengê de wê dema ku wê bi fêrsa ji ya têgîna razberî û metafizikiya wê dîrkeve wê bi wê re wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Mijarên fahmkirinê ên weke bi zaninê re wê, di wê temenê de wê di çerçoveya bi wê û zanina wê re gihîştina li zelaliyekê û hwd re wê, di wê temenê de wê were li wê lê hizirkirin. Gotina zelaliyê wê di wê rengê de wê, bi têgînek saf û sade ku wê çawa wê bi wê were gihîştin li têgînek zanistî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengê û awayekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê.

Ji wê aliyê ve wê, zelalkirina di fahmkirinê de ku wê di nava zaninê de wê were li wê lê hizirkirin wê di wê têgîna wê û reng kirpendina wê de wê hinek fêrsên bi fahmkirinê ên ku mirov li wan bihizirê wê were dîtin ku ew wê hebin. Minaq wê têgînen weke yên bi wê re wê têgîna sadebûnê di zaninê de ku wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê zaninek sade û saf wê hebê û an wê bi derfet bê ku mirov wê li wê bigihijê wê di wê temenê de wê di rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Aliyekê wê yê din jî wê zanina me wê bi azmûnên me û pêvajoyên me yên fahmkirinê ên bi fîzîkî û bûjenî û hwd re wê weke ya ku em li wê digihijin bê û an wê weke dervî wê têgîna azmûnê wê bi derfet bê ku mirov wê karibê kirpendinekê bi têgînek zanînê bikê û hwd re wê were li wê hizirkirin. Kant wê di têgîna 'apriorî' de wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew hinek lêpîrsînan wê bikê û wê werênê ser ziman. Weki din wê têgînen bi aqilê sentetîkî û hwd re wê beremberê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ku ew wê di dewama wê de wê li wê were lê hizirkirin bê.

Têgîna îdeayê wê locke û Hume wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev wê di nava felsefeya kevnera de wê filosofên weke platon wê werênina ser ziman. Di demên piştre de jî wê bi têgînek ideayî a ontolojikî û metafîzîkî wê di serdema navîn de wê li wê were lê hizirkirin. Di demên ronansê de wê filosofên weke locke û hume wê mijare wê têgîna ideayê wê de wê, bikina mijare lêpîrsînê û wê li ser temenekê epistemolojikî wê bixwezînin ku ew wê hildina li dest. Di wê temenê de wê mijare têgîna ideayê a demê wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têgînek hizirkirinê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Li gorî hume wê, sehên me wê bi bûjenên dervî me re wê bi bandûr bibin û wê di zêhnê me de wê, derkkirin û çavdêriyekê wê biafirênin. Têgînek weke hêstekê û an xwestekê wê weke ku em li ser bûjenekê dihizirin wê di dîmenekê de wê weke ideayekê ku em bi wê derkkirinê re xwediyê wê na bin. Bi wê yekê hume wê çavdêriyên me wê weke zindî û bi hêz û ideayên me jî wê bi wê re wê, weke ideayên me yên sergirtî û an weke zêde ne ne dîyar û ne bi hêz wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî hume wê hizra mirov wê çendî ku wê weke di dîmenekê de wê weke bêsînor wê were dîtin jî lê wê dema ku mirov bi nerînek bi hey li wê dînerê wê mirov dibînê ku ew di nava hinek sînoran de wê weke ku ew hati girtin û weke hapsbûya wê, dibînê. Zêhn wê di dewama wê de wê bi azmûnên ku ew bi rêya sehan ew digirê û bi wê re ku ew wê, di şopênê û hwd re wê bi sînorê wê bê. Di wê nûqteyê de wê mijare azmûnê wê di awayekê de wê weke rengekê ku ew weke sînorê wê hizirkirina me wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirênê wê, di reng û dîmenekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, hume wê mijare çavdêriyê û çavkaniyê wê di wê nûqteyê de wê bi têgîna azmûnê re wê were dîtin ku ew wê, bi wê rengê wê weke aliyekê bi sînoriya hizirkirin û zanina me re bi sînor wê li wê bihizirê.

Bi wê temen û bîngeha epîstemolojîya Hume nêrînên wî yên li ser “têgîhiştinê” ye, ku ew ji bo îfadekirina hemû rewşên me yên zanînê û dîmenekê fahmkirinê ê zanînê weke ya bi derûnî bi kar dihêne. Çi em hestên xwe bikar bînin, çi jî hêla hestên xwe ve têne motîvêkirin, an jî hizir û ramana xwe bi kar dihînin, her tiştê ku ji hişê xwe re tê pêşkêş kirin jê re "têgîhiştin" tê gotin. Lêbelê, têgîhiştina me li gorî cûdahiya asta hêz û zelalbûna wan, wekî "lêkolîn" û "hizir" li du duyan têne dabeş kirin. “(...) hemû têgîhiştinên aliyê zanina weke ya di rengê derûnî de wê, li gorî hêz an jî zindîtiya wan bikin du kom. Em dikarin wan li çînan

dabeş bikin. Ji yê kêmîr hêzdar û zelal bi gelemperî hizir an raman dihêne gotin. (...) Mebesta min ji têgîna impression, hemî têgihîştinên me yê zindîtir in; bi gotineke din, ew têgihîştinên dema ku em dibihîzin, dibînin, daxwaz dikin an dixwazin in. Nêrîn ji ramanan dihêne cûda kirin in, ku têgihîştinên kêmîr zelal in û (...) dema ku em li ser hest û tevgeran dihizire, haya me jê tune(çav: hume, davis (1748) An Enquiry Concerning Human Understanding, p, 190.199).”

Hume wê di dewama wê de wê li ser mijare dîtbariyê û şêwayê fahmkirinê wê di çerçoveya têgînek epistemikî de wê di çerçoveya hizrên xwe de wê di wê rengê de wê, di nava hizrên xwe de wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew hizrên xwe dihênê ser ziman wê mijare ideayê û têkiliyên wê yê bi zêhnê me re wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê di dewama wê de wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Hemî seh, azwer û hestên me yê ku bi hêz û şiddetek mezin di hişê me de ne, bi bandûran re têkildar in, û wêneyên wan ên qels di hizir û ramanê de bi ramanên me re têkildar in. Mînaqî, hîskirina birînek heyî bandprek e, lê bîrhanîna wê birîne ramanek e. Dema ku mirov tişteki dihizire, xeyal dike an dihîne bîra wî, ew naveroka çalakiya xwe ya hizrî/derûnî an jî operasyonên xwe dihesibîne, ji aliyê din ve dema ku ew tişteke dibîne an dibihîze, naveroka çalakiya wî pêk tîne. Lêbelê, li gorî Hume, di hin rewşan de wekî xew, taya bilind, dînbûn an şokek derûnî ya giran, derfet e ku raman bi qasî çavdêrîyan hêz û zelaliyê bi dest bixin û berevajî vê yekê jî, çavdêriyan ewqas gêj û bê can bibin, ku ew ji ramanan nayên cuda kirin. Ji xeynî van çend rewşên îstîsnayî, bandûr û raman bi giranî dişibin hev, lê ji hêla hêz û zelaliyê ve bi tevahî cûda ne. Hume dîsa têgihîştinên me dike di dubeş wek ya "hêsan" û

ya "tevlîhev". Ji ber vê yekê, bi cudahiya di navbera têgihîştina "hêsan" û "tevlîhev" de ku hem li ser çavdêrîyan û hem jî li ser hizran dihêne sepanin, çar cureyên têgihîştinê derdikevin holê: Tesîsên sade, nerînên tevlîhev, nerînên hêsan, nerînên tevlîhev. Li gorî vê yekê, "têgihîştinên hêsan" an "tehsîs û nerînên sade" û an zelal wê bi têgihîştinên ku cudabûn an dabeşbûnê herê nakin, û "têgihîştinên tevlîhev" an "nerîn û nerînên tevlîhev" têgihîştinên ku dikarin li beşan bêne dabeş kirin an dabeşkirinê herê bikin. Mînaq, hizra jî ya sêvê ne hêsan e, ji ber ku di vê sêvê de reng, bêhn û tamedek bi hev re heye. Lêbelê, hêsan e ku mirov bala xwe bide ku ev xoslet ne wek hev in û bi kêmanî ji hev dihêne cuda kirin. Hume di warê hêz û zelalbûna wan de têgihîştinê li ser "dîtinên

weke bi çavdêrî" û "îdeayan" û ji hêla ku destûr didin dabeşkirin an ji hev veqetandinê "hêsan" û "tevlihev" dabeş dike û paşê dest bi lêkolînek berfireh li ser taybetmendî û têkiliyên wan dike re wê di rengekê de wê li ser wê di dewama wê de wê hizra xwe bîne ser ziman. Li gorî vê yekê, bandûr û hizir, ji bilî asta hêz û zelaliya xwe, wekhevîyên mezin nîşan didin û bi tevahî hevdû numîner dikin. Di vê çerçoveyê de, hizir û dîtîna weke hevdû derdikevina li holê. Lêbelê, li gorî Hume, gava ku xuyabûna wan a yekem û dabeşkirina wan li ser sadebûnê û tevlihev were girtin, dê were dîtîna ku gelek nerînên tevlihev ne xwediyê têgehek tevlihev a têkildar in û gelek çavdêrîyên tevlihev tam di nerînên tevlihev de nayên bi wê rengê dîtîna. Mînaq, dema ku mirovek ku bajarekî ku peyarêkên wê wek zêr û dîwarên wê yê qet nedîtibe, karibe bajarekî weha xeyal bike, mirovek ku rastî Parîsê dîtîye, yanî nerînên wî hene. ya wê, dikare hemû kolan û xaniyên wê bibîne. Ne bi derfet e ku mirov hizrekê bi tevahî, bi pîvanên xwe yê tam û rastîna numîner bike. Di vê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, hume di xabate xwe ya bi navê 'an, enquiry concerning human understanding' de wê, bi wê rengê wê, di rengekê de wê li ser têgîna xwe ya epistemîkî re wê weke bi hizra xwe ya bi îdeayê re wê werênê ser ziman(çav: hume, davis (1748) An Enquiry Concerning Human Understanding, p, 190.199).

Di wê çerçoveya xwe ya nerînî de wê çerçoveyek epistemîkî wê li ser mijare dîtbariya bi dîtîna û nerîna mirov a li ser tiştê û an ya ku mirov wê di mejiyê xwe de wê weke ku me dîtî re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengekê de wê, dikare wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ji aliyekê din ve jî wê bi fêrsên xwe yê fahmkirinê re wê ya ku mirov wê digirê û xêw dikê di mejiyê xwe de wê weke wê dîtîna wê di serê xwe de ku em ne di nava wê rewşa dîtîna a wê rewşê de jî bin wê weke di rengê bîrhanîna de wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Hume di wê nûqtayê de wê mijare girtinê a bi xêwî û di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de wê mijare azmûnê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê di şewayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, mijare dîtîna wê di nava ya girtinên me û wê weke hizirkirinê wê weke bi dîtînekê dîtîna û hwd re wê çawa wê bi mirov re wê bibîna wê di wê nûqtayê de wê li ser fêrsa xwe ya

fahmkirinê a ideayê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê aliyê bi wê hizirkirinê wê, di wê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê hesan û an komplike bê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê û ji wê bigihijê hizrên cihê wê di dewama wê de wê bi mijare fahmkirina wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em di dewama wê de wê li wê dihizirin wê weke aliyekê wê yê din wê di nava hizra hesan û nerina wê ya hesan de wê çawa wê weke şibînek wê hebê wê weke aliyekê wê yê ku wê hume wê di wê çerçoveya têtîna xwe ya heyî de wê çawa ew hebê wê dixwezê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve ku em bi awayekê sereka hizra hume wê, bi berheviyekê wê werênina ser ziman emê karibin wê di wê rengê de wê di rengekê de wê, bi sereka bikin û wê karibin wê di çerçoveya têtînek epistemikî a di çerçoveya wê nûqtaya mijarê de wê fahmbikin û wê werênina er ziman.

Hizir û ramanên tevlihev, her ramanek sade xwedan dîmenek hêsan e ku dişibihe wê, û her ramanek hêsan xwediyê hizrek hêsan e. Mînaq, ramana sor ku di tariyê de çêdibe û di ronahiya rojê de xuyangiya sor bi tevahî dişibin hev; di navbera wan de tenê di warê hêz û zindîtiyê de ferq heye. Hume îdia dike ku ev rewş ewqas rast û derbasdar e ku nikare tu îstisnayan herê bike. Ji ber vê yekê, ji ber ku hemî nerîn û ramanên hêsan bi tevahî dişibin hev, ji bilî asta hêz û zelaliya xwe, û ji ber ku hemî nerîn û ramanên tevlihev ji yên sade pêk tînin, mirov dikare wekî rêgezêk giştî herê bike ku ev du cureyên têtîhiştinê tam bi hevdu re têtîkildar in. Di vê rewşê de, çend pirs hene ku hewce ne ku werin bersivandin: Ma nerînen hêsan an ramanên hêsan pêşî di hişê xwe de çêdibin, li gorî vê yekê, gelo nihêrînen sade numinêra ramanên sade ne an jî ramanên hêsan numinêra nerînen hêsan in. , û di dawiyê de, cewhera pêwendiya pêwendiyê di navbera hev de çi ye? Li gorî Hume, ev pirsên ewqas girîng in ku ji bo avakirina pergala wî hewce ne(çav: hume, davis (1748) An Enquiry Concerning Human Understanding, p, 190.199)

Li vir epistemolojiya wî ji aliyekê ve wê ew wê dîmenê hizirkirinê wê bi têtîhek hemdem re wê bide diyarkirin û di wê nûqtayê de wê, armanca me ya bi wê ya ku em serî li wê hizra wî didin jî wê bi wê re wê ew bê. Mînaq wê dema ku ew wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, mijare fahmkirinê wê bi heyina derve û dîtbariya wê re wwê çawa wê di rengek de wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê, di rengekê de wê di nava sadebûn, hişknebûn û zelaliya fahmkirinê ku ew li wê digirihê jî wê di

wê nûqteyê de wê bi awayekê epistemikî a felsefî wê dîmenekê fahmkirinê wê di wê warê de wê weke ku wê bixwe re wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê hizrê felsefî a demên hemdem wê bi wê dîmenê wê, rengdana wê û şewayê wê yê fahmkirinê wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Hume di xabate xwe ya bi navê 'lêkolînek li ser xwe ya mrov de wê, di beşa wê ya pêşî de wê, 'li ser fêrsa fahmkirinê' wê hildana li dest ku mirov wê dinerê wê şewayê formulekirina mijarê a li ser rewşên fahmkirinê re wê, bi bersivên zelal wê çawa wê bixwezê werênê ser ziman wê ji nerina me ne ravê. Weke ku em li deverê wê hanî ser ziman wê di rengê weke 'hemî ramanên hêsan, di xuyabûna xwe ya yekem de, ji nihêrînên hêsan têne peyda kirin. Ya ku ew li hev dikin û ku ew bi tevahî nîminêr dikin ev rewşa weke ya bi wê ku ew dihê kopîkirina wê bê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dîmenekê din ê hizrî wê, di rengê de wê, bi vê hizra hume re wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê çawa wê di rengê de wê hizrek wê weke bi dîmenê xwe bixwe re wê di hevwekiyekê de wê hebê û wê weke wê bê. Di wê nûqteyê de wê, tiştê wê karibê ne weke xwe bixwe bê? Wê dema ku em wê pirsê wê li ser wê bikin wê di wê nûqteyê de wê di nava wê dîtina wê û wê nerina wê ya weke wê ji wê dihê ku mirov wê binerê wê di wê çerçoveya wê ya fahmkirinê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, di têgînek ideayî/darêjkî de wê weke ku wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê hizra hume a bi felsefeyî wê di wê nûqteyê de wê karibê wê hinekê din ji wê nûqteyê ku mirov gav biavêjê wê hinekê din wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê karibê bibê.

Li vir wê dema ku em têgîna zaninê wê wêrênina ser ziman wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare zaninê wê bi awayekê giring wê di çerçoveya zanina zelal ku wê çawa wê bi derfet bê ku mirov li wê bihizirê wê bi wê re wê derkeve li pêş bê. Di dewama wê de wê weke têgînek epistemikî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê wê weke ku me li jor wê li çend deveran wê hanî ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê di demên kevnera de wê di şewayekê de wê weke bi sofistên re wê weke aliyekê ku wê were lêpîrsîn bê. Platon jî wê li ser wan re wê, di rengê de wê, were dîtin ku wê derkeve li pêş bê. Di wê demê de wê sofist ku wê weke kesna xwe dana zaninê û ne ji bo berjewendiyekê wê dikin û tenê wê bo ku ew bigihijina têgîna rastteqniyê wê, dikin û bi zaninê ve

alaqadar dibin wê di mijare zaninê de wê lêpîrsînêk pîrr ali wê bikin. Di wê nûqtayê de wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê wê, di wê nûqtayê de wê, di wê demê de wê çavkaniyên xwezayî wê di rengê de wê bi wê re wê, werina kifşkirin û wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê di nava têtîliya şubje û objeyê û rêzina wan ku wê bi wê kijan wê pêşî wê were û hwd re wê di awayekê de wê, bi şewayî wê were lê pîrsîn. Di awayekê de wê di nava têtîna zanina felsefeyê a demên kevnera de wê têtîna rêgeza navendî weke di têtînek mayinda de wê weke hanina ser ziman wê çawa wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman? Têtînên weke 'apeiron', 'nous', 'toz', 'yek' û an 'tek', 'logos' û hwd wê, di wê temenê de wê weke têtînên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Ev wê weke aliyekê ku wê, pêwîst bê wê wre fahmkirin û wê bi têtînek metafîzîkî û hwd re wê bi wê re wê were lê hizirkirin re wê di rengê de wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê filosofên demên kevnera wê bikin ku ew wê rêyek navendî di nava têtîna filosofên weke parmenides a venegûhar û ya haraklit a weke vegûhar de ku wê bikin ku ew wê bibînin û ew di awayekê de wê, di ahengekê de wê, di levkirinekê de wê bikin ku wê şrovebikin jî wê di wê temenê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê çerçoveya fahmkirinê ve girêdayî wê hebê bê. Di wê nûqtayê de wê di wê nûqtayê de wê piştî platon wê bi felsefeya xwe re wê felsefeya aristo wê di wê nûqtayê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê dikarê, di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê felsefeya aristo wê li ser têtînek xwezayî a weke bûjenê-darêjkê re ku wê di wê de wê bikeve fahmkirina rêwîtyek metafîzîkî a bi têtîna hebûnê re wê were dîtîn. Di wê nûqtayê de wê lêpîrsînên li ser têtîn û pîrsgirêka fahmkirinê hebûnê a aristo wê ji wê aliyê ve wê karibê bi awayekê watedar were dîtîn û were fahmkirin. Di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê wê, wê, di wê demê de wê felsefeya aristo û platon wê ji aliyekê din ve jî wê di wê nûqtayê de wê ji hizirkirinên demên piştî wê ji aliyekê ve wê bibê bîngê û temen. Wê têtîliya têtîna hebûnê û fêrsên fahmkirinê ên metafîzîkî bi hev re wê fahmkirina wê jî wê di wê nûqtayê de wê, di hebûnê de wê hewldanên lêgerînek fahmkirinek metafîzîkî û di wê temenê û çerçoveyê de wê salixkirina wê ku wê bi xwe re wê werênê wê êdî wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê, lêpîrsîna hebûnê û di wêê de wê têngîna zanina metafîzîkê wê bi hevdû re wê têkiliya wê di felsefeya aristo de wê di şêwayekê weke ya hemdem de wê, bibê. Wê di wê rengê de wê di demên piştre wê, di demên serdema navîn de wê ontolojiya hebûna metafîzîk wê were pêşxistin û wê li wê were lê hizirkirin. Di renekê de wê, ji wê aliyê ve wê, di nava felsefeya aristo û ya serdema navîn de ku wê çendî wê ji wê re wê bibê temenekê fahmkirinê jî wê cihêbûnek wê hebê. Aristo wê ji aliyê fêrsa fahmkirinê metafîzîka hebûnê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman û ev wê di renekê de wê ne dûrî têngîna platon bê ku wê çendî wê di şîrovekirinê de wê ji hev dûmenekê cihê wê bide dîyarkirin jî. Lê di serdema navîn de wê bi wê re wê, hewldanên gihiştina hebûna metafîzîkî ku wê bi wê re wê gotina hebûnê wê li pêşîya wê were danin wê êdî wê di renekê de wê têngîna metafîzîkê wê li ya hebûnê wê weke were depelendin. Di wê nûqteyê de wê êdî wê ji wê gihiştinên fêrsên fahmkirinê ên weke bi destpêkek fahmkirinê ên weke bi epistemolojiya teolojiyên weke ya bi xwûdê û hwd re.

Di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê, di nava fêrsên salixkirina hebûnê a aristo de wê zêde wê di wê temenê de wê, nikaribê bi tememî wê di renekê de wê şîrovebikê. Wê cihêbûnek wê di nava şîroveya wî ya hebûnê de wê hebê. Ew wê mijare hebûnê wê di wê têngîna metafîzîkê de ku ew wê li wê dihizirê jî wê di renekê de wê weke ku wê memosteyî wê platon wê bikê ew wê bixwezê wê têngînek mayinda û an ya herheyî ku ew wê di renekê de wê kifşbikê. Ber vê yekê ew wê, metafîzîkê wê ne bi fêrsek ontolojikî wê hilde li dest. Ew wê bi fêrsek epistemikî wê di renekê de wê hilde li dest. Ya ku wê rengê şîroveya wî ya demên piştre ku wê pêşkeve li ser temenekê felsefeyî wê weke ku wê cihê bikê jî wê di wê nûqteyê de wê di rastiyê de wê weke ku wê ev bê.

Wê di wê nûqteyê de wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina hebûnê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev rengê şîroveya hebûnê bi têngînek epistemikî a metafîzîkî wê di nava rengê hizirkirina şîroveya hebûnê û an bi pîrsgirêka hewldana fahmkirina hebûnê a zerdeştî de jî wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, zaninê wê bi wê re wê derxê li pêş.

Di wê rengê metafîzîkê ê hizirkirinê de wê zanin wê di renekê de wê di wê de wê di pêvajoyek fahmkirinê de wê çawa wê bibê wê di renekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê

û wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina mijare hebûnê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di demên serdema navîn de wê, di rengekê de wê bi felsefeya hinek filosofên demê re wê ev rewş wê hewl were dayin ku ew wê were fahmkirin. Thomasê aqineyî wê yek ji wan bê ku wê mijare wê di nava têtînek zaninê a şenber û ya razber de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê aliyekê entellektuelî ê fahmkirinê wê bi wê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wê mijare hebûnê wê ji aliyê bûyinê û hebûnê a bi fahmkirina razber ve wê şîrovebikê. Wekî din berî wî Suhrewerdî wê di rengekê de wê li ser rengekê wê rengê kevneşopîya dualiteya zerdeştî û manitîyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê lêpîrsînekê wê di wê çerçoveyê de wê bi mijare hebûnê re wê bikê. Ew hebûnê di gotina zaninê û fahmkirinê de wê weke têtînek rohnî wê salixdikê û di wê rohnîyê de wê weke vaji ya tariyê ku wê werênê ser ziman wê bi pêvajoyên salixkirinê zaninê û pîvan û an radayên wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li gorî wî pêvajoyên weke ya pêşî bi aqilê pîretikî, ya duyem weke bi aqilê razber ku ew wê weke 'têra xwe heyî' û dikarê bihizirê û biafirênê bê û weke pêvajoya sêyem aqilê ser hemûyan re wê weke aqilê xwûdayî ku ew wê di têtînek kirdeyî a hebûnî de wê dixwezê wê şîrovebikê. Ev rengê şîroveya wî ya li ser têtîna kirdeyê a hebûnê re ku ew dikê wê piştî wê di derbarê felsefeya wî de wê bê sedema rexnegirtinê weke ew 'hebûna xwûdê red dikê' û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, êdî wê bi wê re wê were ceza kirin.

Di wê nûqtayê de wê piştê wê demê jî wê mijare hebûnê wê, di wê temenê de wê bi têtîliya wê ya bi hebûnê re wê, di wê demê de lê wê di rengekê de wê di aqilê rasyonali ê ku wê pêşkeve de wê, piştî wê were lêpîrsîn. Filosofên weke Bacon wê bi felsefeya xwe ya xwezayî wê bixwezê ku ew şîroveyek xwezayî ew pêşbixê û hin bi hin ew têtînek hebûnî ku ew wê metafîzîkê wê derxê dervî wê ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê piştî wê, lêpîrsînê descertes û heta yê filosofên emprist ên weke Locke û hume û hwd wê di wê rengê de wê were dîtî ku ew pêvajoya bi hewldana fahmkirina hebûnê wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê hume wê li ser mijare têtîna pêwîstîyê û an determinîsmê û hwd re wê di mijare şîroveyên xwe yê bi sedemê û hwd re wê bixwezê ku ew

wê di rengêkê de wê fahmbikê û wê di rengêkkê de wê şîroveya wê, pêşbixê.

Ji wê aliyê ve wê ji nava têtîna zanina demê hewldana dûrkirina têtîna metafîzîkê û rengê hizirkirina wê bi xwe re wê di pêşketinên demê de wê encamên pozîtiv jî wê bi xwe re wê di rengêkê de wê werênê. Di serî de wê, encamên ku wê derkevin li holê wê di warê hizirkirinên bi zanin û zanistên demê ku wê pêşkevin û wê li ser temenekê şenber wê berê nerîn û hişê aqil wê li jiyane wê bikeve bê. Di wê temenê de wê di rengêkê de wê, bi wê re wê pêşkeve. Li ser wê temenê wê êdî wê bi kifşkirinên di jiyane de wê bi rengên nû ên hizirkirinê û hwd re wê di şewayekê de wê weke ku wê pêşveçûnên nû wê bibin. Rengên zaninê ên weke li ser esasê zanina civakê, û têtînen ku wê di nava wê de wê, derkevina li pêş ên weke têtînen civaknasiyê, derûniyê dîrokê, dadê, ramiyariyê û hwd wê li ser wê temenê wê di dîmen û temenekê pozîtivî de wê bi epistemolojîkî wê dest bi pêşketina xwe wê êdî wê bikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê di kirdeya gotina aqilê zelal û an zanina zelal ku wê filosofên weke descartes û yê wê demê weke locke, hume û hwd wê werênina ser ziman wê, di şewayekê û fêrsekê de wê bi têtîliya wê ya bi jiyane û fahmkirina wê re wê weke lêpîrsînekê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengêkê de wê, hewldanên bi têtîna jiyane heyî re şîrovekirina aqilê pîretîkî bi filosofên weke spinoza re ku wê, di rengêkê de wê fêrsek bi wê rengê a fahmkirinê wê di xwe de wê bihawênê. Di awayekê de wê, ji ya razber bi ber ya şenber ve wê herikinek di fahmkirinê de wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê bibê û wê di awayekê de wê xwe di şewayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di rengêkê û awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên wê re wê di rengêkê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Mijare aqil wê di demên serdema navîn de wê bi têtînen weke li ser esasê zanina fizîkê, metamatîkê û an jî astronomî û mantiqê ku wê bibê wê di awayekê de wê hin bi hin wê, di rengêkê de wê, bi ber şenberbûnek jiyane ve wê herê. Di awayekê de wê mantiq û metafîzîk wê di wê demê de wê weke ku wê zawacek têtîni wê di nava xwe de wê çêbikin û wê di wê çerçoveyê de wê, bi fêrsên fahmkirinê ên li ser hev re wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di rengêkê de wê, di her awayê de wê, aqilê mirov wê bi ber têtîna hebûnê ve wê herê û wê, mijare hebûnê û

hewldanên fahmkirina wê di wê rengê de wê her ku wê herê wê di renekê de wê pêde çûyînek wê weke ku wê bibê.

Di aslê xwe de wê dema ku em ji aliyê pêvajoyên fahmkirinê ên serdema navên dinerin wê ji aliyekê ve wê di dîmenekê wê weke pêwîst de jî wê xwe di renekê de wê weke bide dîyarkirin. Ev aliyên ku wê di wê de wê pêşkevin wê di renekê de wê ne tenê wê weke encama hinek têngînên weke yên bi baweriyê û aqilê wê û hwd bin. Ji wê zêdetirî wê di renekê de wê bi awayên zêhnî wê pêwîstîya kûrbûna bi zêhnî û salixkirinên wê re wê di renekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di demên piştî wê de wê hildana li dest a mijare zêhnê jî wê di renekê de wê çawa wê di renekê de wê weke ku wê derkeve dervî wê, çerçoveyê û li ser temenekê epistemikî li şûna dîmenê têngîna têngînek metafizikî a ontolojikî ku wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, ev aliyên hizirkirinê wê di xwe de wê bi demê re wê di mijare fahmkirinê de wê di gotinên me yên fahmkirinê de wê bi demê re wê weke ku wê xêwa xwe wê bi zaninê wê bi afirênin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê zaninên ku ew pêşdikevin piştî ronansê wê di renekê de wê weke biolojiyê, metamatikê, mantiqê, dîrokê, civaknasiyê, derûniyê û gelek zaninên din ên di wê rengê de ku wê bi demê re wê pêşkevin jî wê di şewayekê de wê ev pêvajoyên hizirkirinê û pêşkevinê wê bîrbûn û xêwa bi hizirkirinê a weke bi zêhnî û hwd ku wê bi pêvajoyên kûrbûnê wê bibê wê di şewayekê de wê weke ku wê di wê de wê, di temenê wê de wê xwe bide dîyarkirin. Di demên serdema navên de wê di nava ya objektiv û şubjektiv de wê təkiliya fahmkirinê wê bi wê yekê wê ji temen ve wê were lêpîrsîn. Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê, hizir wê encama têngînek bûjenî û fîzîkî a ku ew heya bê û an wê dervî wê weke têngînekê ku ew dibê û heya wê karibê wê fahmbikê wê li wê were lêpîrsîn.

Ev lêpîrsîn wê bi demê re wê bi xwe re wê encamên dîrokî wê weke ku wê were dîtin wê werênê li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê encamên dîrokî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, dema ku wê aqilê şubjeyî wê di demên li dora ronansê û piştî wê bi salixkirina wê ya bi têtînek bûjenî û hwd re wê hanîna wê ya wê ya li ser ziman ku wê bi wê li ber xwe bide jî wê hinekê wê weke ku wê bi wê aliyê ve wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê girêdayî bê. Minaq wê, di wê nûqteyê de wê di demên ronakbiriye de têtînen weke yên bi felsefeyê ên weke bûjen pêşîya hizrê dihê û an hizir pêşîya wê dihê wê di wê temenê de wê karibê wê weke encama wê hizirkirina şubjeyî ku wê di xwe de wê bi wê razberîya hizirkirina xwe wê di xwe de wê têriyekê wê bibînê ve wê girêdayî bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên niqaşên weke bi têtîna 'metalyalismê' û idealismê' û hwd de ku wê pêşkevin û wê werina salixkirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi encamên wê yên hizirkirinê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Mijare aqil wê di wê temenê de wê lêpîrsînên apriori ên weke ku ew wê dervî azmûnê wê bi derfet bê ku wê karibê bi fêrsekê li wê bigihijê û wê bibînê ku ew heya wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew pêvajoya hizirkirinê a ronansê wê di epistemeya wê de wê, di renekê de wê bi şaxên cihê wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê were bi wê lê hizirkirin û wê hizirkirinên cihê wê di wê temenê de wê pêşkeve. Pêşketina aqilê pozitivismê bê û an realismê bê û hwd wê di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê weke aliyna wan ên ku mirov wê karibê wê di renekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di têtînen weke empirismê de bê, pozitivismê de bê, realismê bê û an rasyonalemê bê û hwd de bê wê di wê temenê de wê di wan de wê hinek têtîn û fêrsên fahmkirinê bi ya ku ew di jîyanê de bi bûjenî û an fîzîkî heya û di wê temenê de wê li ser wê temenê ya heya û ku ew dikarê were fahmkirin û were têtîhiştin û wê bi derfet bê ku ew li wê were têtîhiştin û hwd re wê, di wê de wê bi hinek fêrsên fahmkirinê ev şaxên zanînê û rengênw an wê werina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê , di mijare têtînen weke derûniyê û civaknasiyê de wê objeya wan wê di hizirkirin û kirina di jîyanê a ku ew mirov wê bi awayekê wê bi awayên cihê wê dikê û pêkdihênê bê. Ew wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê di wê demê de wê bi wê çerçoveya hizirkirinê û pêvajoyên wê re wê piştî

ronasansê wê pêşketina têgihên weke van zanistên civakî û xwezayî û hwd wê, di wê rengê de wê karibê wê bi wê re wê hinekê din di dewama wê de wê li ser wê bisekinê. Ber ku ew wê ne tenê wê weke hinek pêşketinên bi demê re dibin wê her wusa wê weke hinek encamên wê pêvajoya hizirkirinê a bi demê û tevkarîya wê ya bi demê re ku wê bibê û wê pêşkeve bi xêwî û hwd re jî bê.

Di aslê xwe de wê dema ku wê piştî ronansansê wê bahsa wê were kirin wê ji aliyekê ve wê bahsa pêşketina zanistên xwezayî û civakî û hwd wê bi wê re wê wer kirin. Zanist û çand wê ji wê demê û pê de wê bi temenekê zêhnî û hişmendî wê di zikhev de wê pêşkeve û wê her pêşketinên ku ew bi zêhnî dibin wê bi hişmendî wê xwe barî regekekê pêşketinê weke qadek zanistî wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, ji gelek aliyan ve wê destpêkirina dîroka zanistê ji demên ronansansê û pê de wê ne rathatinek bê. Wê di wê çerçoveyê de wê çerçove û temenekê wê ye fahmkirinê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê dema ku wê bahsa pêşketinên zanistî wê were kirin û qadên ku wê bi wê re wê hin bi hin wê di destpêkê de wê pêşkevin wê qadên weke yên bi tendûrûstê bê, biolojiyê, ardnigariyê, dîrokê, fizikê, astronomiyê, metamatikê, civaknasiyê, derûniyê, ramiyariyê, aboriyê, çandê, awadaniyê û an têgîna zanista avakariyê û hwd wê çend ji wan têgînên bi zanyarî ku wê di wê çerçoveyê de wê ji wan û pêşketina wan wê were kirin bin.

Ronansans wê di regekekê de wê weke demek reformasyon û restorasyonê wê di regekekê de wê di fahmkirinê de wê were pênasakirin. Li ser wan têgînan re wê dema ku mirov li wê bihizirê wê di regekekê de wê minaq wê rewşên weke yên reformasyonê wê di warê zanina dêrê û hwd de ku wê bibê û wê di regekekê de wê, hin bi hin wê zanin û zanistên civakî û xwezayî wê bi wê re wê derkevina li pêş. Wê di wê temenê de wê di regekekê de wê pêşveçûnên civakî wê di regekekê de wê bi wê re wê di regekekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê karibê wê were li wê hizirkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê ye din bê ku mirov wê karibê wê di regekekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Lê di serî de wê demaku em bahsa têgîna dema ronansansê bikin wê bi wê re wê derkevina felsefe-aqil li hemberê têgihên teolojikî-metafizîkî û hwd bê. Di wê warê de wê kifşkirin û jinûve kifşkirinên hizrî, zêhnî û hişmendî wê di wê çerçoveyê de wê were kirin. Di wê warê de wê rewşên jiyânî wê werina kifşkirin. Wê têgênên bi şîrovevî ên weke di warê çandî de ên weke

berhemên wêjeyî wê bi devkî û nivîskî wê werina kirin. Li kurdistanê 'ey dilberê' a feqiyê teyran û 'mem û zîna' ahmedê xanê bê û an li deverên weke ingilistanê berhemên weke 'hemlet' ên William Shakespeare bê û an jî li deverên weke spanya berhemên weke 'Don Quijote' ku wê ji aliyê Miguel de Cervantes û hwd ve wê were nivîsandin wê di wê warê de wê çend ji wan berhemên ku wê hin bi hin wê werina nivîsandin û wê weke nerinek di çerçoveya rexnegiriyê a li rewşek jiyane û an çandî û kevneşopîyî bê û hwd wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de wê bi demê re wê berhemên bi wê rengê wê zêdetirî wê bibin. Ev jî wê ji aliyekê ve wê di mijare hizirkirinê de wê weke ji navaroka wê pêvajoya hizirkirina felsefeyê û hwd ku wê heveynê xwe girtî û pêşketî wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Lê mijare zanina demê wê di rengekê de wê, bi zêdeyî wê êdî wê bi dîmenên weke empirîkî, realistî, rasyonalistî û hwd re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Ev wê were çi wateyê? Ev wê were wê wateyê ku wê zanin û jiyane mirov wê hin bi hin wê bi hev re wê hevnasînê wê bikin û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Di çerçoveya pêşketina dîroka zanistê û an pêşveçûna zanistê de wê dema ku em di dewama wê de wê li wê bihizirin wê gelek aliyên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê hebin. Minaq wê ji aliyê teknikî ve wê gelek aliyên ku wê bibin. Di warê civakî û û rewşên zayendî û çînî û hwd ên weke bi pêşketina cbeşên civakî û hanîna wan ya li ser ziman wê bi serê xwe wê têtetinek felsefeyî wê weke lêkolînek bi serê xwe wê weke bixwezê. Di wê çerçoveyê de wê, ber ku wê pêşketinên zêde berfireh û mazin wê hebin. Di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa têtîna teknikê wê bikin wê were dîtin ku wê ji destpêka demên mirovbûnê û demên ku mirov wê bidest bikarhanîna destên xwe dikê û pêşxistina amûren dide kirin û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Piştî wê ev wê gav bi gav wê hem bi zêhnê wê, xûyên wê û zanina wê re wê bi demê re wê pêşkeve û wê ji demê li demê wê bi sentezbûnên wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Bi wê yekê wê ji demê li demê wê pêşveçûnên mazintir wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku em dîroka wê bi teknikî wê werênina ser ziman wê ji destpêkê çêkirina mirov a çakûtekê û heta demên me yên hemdem a pêşketina têtîna 'jîra çêker' û amûrên wê yên weke bi nivîsandin, xwandin û dîtinê û hwd re ku wê bibin wê karibê weke pêvajoyek teybet wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wê bi teknikê wê zanistên weke biolojikî û hwd bi yê weke yê vejenê ên fizikî û yê weke yê designê û hwd wê di rengekê de wê karibê rengekê de wê bi wê re wê bi pêketina wê bi aqilekê kinetikî û encamên wê re wê karibê wê fahmbikê. Di warê têgînên teknikî de wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Teknikî wê bi awayekê sê dîmenî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Dîmene pêşî wê li ser pêvajoyek pêşketinê a weke ya bi dîrokê re wê pêşketina wê bê. Dîmenê duyem wê bi pêvajoyên afirandina amûrên teknikî û pêvajoya wan ya gûharandinê û an peresendinê û hwd bê. Aliyê sêyem wê pêvajoya fêrbûnê û bikarhanîna wê û fêrbûnên ji aliyekê din ve ên li ser wê bikarhanînê ku wê di jiyane me de wê li wê bikê rewşek motovekirî û hwd de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Weki din wê jî wê dikarê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare teknikê wê di wê çerçoveyê de wê di nava wê de wê pêvajo cûreyên pêşketinê ên dem bi dem ku wê bi wê re wê bibin û an wê di qadên cihê ên weke bi fizikî wê di qada fizike melykulê de bê, di qada atomê de bê, di qada genetikê û aliyên din ên bilolojikî û hwd de bê wê bi gelek aliyên din re jî wê pêşkeve.

Ev wê bi serê xwe wê weke pêvajo û qadek teybet a pirr dîmenî û pêngavî wê di dîroka mirov de wê xwe bi pêşketina mirov a zêhnî, hişmendî û aqilî re wê di ahengekê de wê pêşkeve.

Têkiliya pêşketinên me yê bi teknikî û aqilê mirov wê di ahengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê biwê re wê bide dîyarkirin. Wekî din wê teknik û beşên din ên zanyarî ên weke tentuduristê wê di zikhev de wê derbas bibin û wê çendî wê temenekê bikarhanînê wê ji hev re wê biafirênin wê di pêşxistina hev û kifşkirinên di hev de jî wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji aliyê têgîna tendurustê û kifşkirinên wê re wê têknikên weke mikroskopê û hwd wê bibin û wê qatkên herî piçûk ku wê bi çavên rût wê newina dîtin wê werina dîtin. Ji aliyê din ve jî wê ew dîtin wê piştî ku wê bibin wê ji aliyê din ê teknikî ve jî wê karibin bibina temen fêrsên fahmkirinê ên pêşxistinê ên weke teknikên bi biolojikî û hwd ku wê di awayekê din de wê pêşkevin û hwd re.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê ev qadên zanyarî wê, bi zanistî wê

pêşkevin û wê di roja me de wê 'şerên zanistî' ku wê pêşkevin wê li ser temenekê wê weke bi pêşbazîyê û hwd ku wê bi wê re wê bi hev re wê bikin wê di rengekê de wê bibê. Di wê kirdeya gotina pêşbazîyê zanistî' a bi hev re de wê têngîna serwerîya li ser ya hev û an li hev a bi teknikê û hwd wê di wê reng de wê hebê. Yanî wê mirov wê çawa wê li ser hev wê bi wê serwerîyek hegomenikî wê di rengekê de wê avabikê wê di wê temenê de wê têngîna zanistê û encamên wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bikarbênê. Aliyê ku wê zanistê û encamên wê ji mirov wê weke beyenî bikê jî wê ji aliyekê ve wê xwe di wê warê de wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin.

Di wê warê de wê şerên zanistî wê weke aliyê wê yê din bê ku wê weke 'rastiyek demên hemdem' wê xwe di rengekê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Minaq mirov wê bombayên atomê ku wê biwê qira hev wê werênin wê biafirênê û an wê di awayekê din de jî wê di rengekê de wê, balafirên şer wê çebikê ku wê çawa wê bi wê hev bombabaran bikê.

Di wê çerçoveyê de wê 'şerê teknikî' ê bi mirovan re wê di rengekê de wê zêdetirî wê di demên hemdem de wê bi awayekê sofistîkî wê gav bi gav pêşkeve û wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji aliyê din ê epistemîkî ve u em mijarê wê bi sînor bihêlin û di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman wê li ser pêvajoyên hînbûnê, û pêşxistinê ên bi zaninê û ragihaninê û fahmkirinê û hwd re wê bi wê re wê çawa wê bibê wê karibê wê di rengekê de wê bibê. Hinekê pêşxistinên ku ew dibin wê weke li ser fahmkirinê û hwd re wê bi lêkolînên erkolojîkî û hwd ku wê werina kirin û bi wê re wê kifşkirinên ku ew dihên kirin re wê hertimî wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê pêşkeve. Erkolojî wê di wê nûqteyê de wê dikarê wê ji du aliyên ve wê fahmbikê. Yekê wê bi demên bûhûrî re wê, fêrbûnê û wê di wê temenê de wê, bi awayên cihê û cihê û dûbare û dûbare wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di aliyê din de jî wê di nava pêvajoya dijî de wê pêvajoya fêrbûnê li ser ya ku ew dibê û pêşketîya û heya re ku wê dibê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê bênavber li ser ya heyî re wê di rengekê de wê bi pêvajoyên jiyânê û pêşketina bi wê ên bi aqil û hwd re wê hertimî wê di dîmenekê de wê hebê re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê pêvajoyên teknikê û epistemolojiyê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Epîstemolojiya teknikî û an weke di roja me de dihê bi gotin kirin 'dijîtalî' rêzkariyek zanistî ya nûjen e ku bi gihîştina zanyariyên zanistî û amûrên dijîtal re pêş dikeve. Wergirtina belavkirina şert û mercên têkildarî tenduristiyê û diyarkerên tenduristiyê di nav bandûra wê ya taybetî de bi rêya platformên serhêl û karhanîna vê agahiyê ji bo baştirkirina tenduristiyê û pêşîgirtina nexweşiyê û hwd re wê were dîtin. Ev nêzikatiya nû li ser vê ramanê ye ku agahdariya têkildarî tenduristiya gelemperî rasterast ji hêla gel ve bi karhanîna karûbarên serhêl têne hilberandin, bêî tevlêbûna wan di pergala lênihêrîna tenduristiyê de. Têketinên lêgerîna malperê, odayên chatê, torên civakî, blog û medyaya nûçeyan a serhêl; Ev yek ji amûrên serhêl e. Hin daneyên nexweşiyên infeksiyonî û kronîk dikarin bi van çavkaniyên daneyê ve werin tesbît kirin û ji bo gelek mebestên epîstemolojîkî yên wekî nirxandina tevger û helwestên tenduristiyê û kifşkirina zû ya derketinên nexweşiyê werin bikar hanîn. Lêkolîn encamên zêde peyda dike ku ew dikare bibe amûrek pêbawer ji bo pêşbînîkirina gelek nexweşî û dermankirinê li gorî epîstemolojiya nexweşiya rastîn li çaralîyê cîhanê. Di çarçoveya vê lêkolînê de, armanc ew e ku encamên lêkolînên ku di vî warî de hatine kirin bi têgîna epîstemolojiya dijîtal, serîlêdanên wê, derfet û kêşeyên wê pêşkêş bikin. Ji ber vê yekê, hewl hat dayîn ku bingehek ji bo derfet û texmîn û kêşeyên ku ev qada nû pêşkêşî temenê tenduristiyê, û kesên wê pêşdixin bi lêkolînan wê bikê.

Têgeha epîstemolojiya a dijîtal qadek nû ye ku bi pêşkeftinên wekî bi lez zêdekirina daneyan û hebûna komputerê di van çend salên dawî de derketiye holê. Her çend ew heman armancên wekî epîstemolojiya kevneşopî heye, ew balê dikişîne ser çavkaniyên daneya elektronîkî yên ku bi derketina teknolojiya agahdariyê derketine. Ew li ser daneyên ku ji xebatkarên epîstemolojîk, ofîsên bijîjkî, û ji derveyên li qadê hatine berhev kirin. Lê di van salên dawî de, di encama teknolojiyê û

bikarhanîna amûrên elektronîk de, çavkaniyên daneyan ên nû derketine holê ku daneyên dîjîtal rasterast ji mirovan dihên komkirin. Ev yek bûye sedema du encamên sereke. Naha hemî cûreyên ragihandinê dîjîtal in û hejmara bikarhênerên cîhazên ku pêwendiya dîjîtal çalak dikin û bi lez zêde dibe. Di encama van pêşketinan de, nîşanên nexweşiyê û vebijarkên dermankirinê, û her weha tevgerên bi epîstemolojîyê yên wekî raportkirina nexweşiyên, di darêjkek gihîştî ya elektronîkî de dest bi hilanîn kirin. Hemî van daneyan ji bo epîstemolojîyê potansiyela bêhempa a bi pêşketina mirov a di warê têgînên zanînan weke yên nexweşiyê û hwd de wê bi dîroka fahmkirin û pêşketina mirov re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

Ev wê ji aliyê têgîna qada tendurustê û hwd de wê di awayekê de wê weke ku wê bibê. Lê di qadên din de jî wê di wê rengê de wê bi têgîna 'berhevkirina dahê' ku wê were bi navkirin wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê pêşkeve. Berhevkirina dahetê wê di wê nûqtayê de wê weke têgîn û gotinek ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê li ser pêvajoyên bi wê pêvajoya teknîkî û hwd re wê jiyankirinê û encamên wê yên bi azmûnî ku ew werina berhevkirin û an werina qaydkirin wê di kirdeya xwe ya bi fahmkirinê de wê bi fahmkirinekê wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ev wê didewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin kuwê berheviya daneyê di zanînan de wê di her qadê de wê bi epîstemîkî wê temenekê pêşketinê û fahmkirinê a li demên wê yên paşarojê jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê nûqtayê de wê di şêwayekê de wê, ev wê weke temenekê zanyarî ê azmûnkirinê û an cerbî û hwd jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê bi wê re wê biafirênê.

Ji wê aliyê ve wê bi têgîna berhevkirina dahetê ku wê weke xûyek û têgînek zanînan a demên hemdem a epîstemîkî jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Zanînan demên hemdem wê di wê rengê de wê di têgînekê de wê bi wê re wê pêşkeve. Di gotinên weke berheviyên daneyê de wê têgînan xêwî a

epistemikî wê di rengekê de wê bi kirdeyî wê weke ku wê di xwe de wê biafirênê û wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, di wê nûqteyê de wê di her qadên fahmkirinê û pêşketinê ên bi zaninê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Weke ku me bi têngîna epistemoloji û ya qada weke ya tendurustê û hwd re wê hanî ser ziman wê bi têngîna berheviya danayan û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê bi awayekê wê di pêşveçûnên qadên din de jî wê weke aliyekê ku wê di rengekê de wê bibê û wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê dîsa wê bi awayên cihê ên weke xêwkirinê ên teknîkî û hwd wê, di dewama wê de wê were dîtîna ku ew wê werina bikarhanîn û wê di rengekê de wê were dîtîna ku ew wê were bikarhanîn. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Teknik û epistemoloji wê li ser wê temenê wê ne tenê wê weke encama hev wê di rengekê de wê dîmenekê pêşketinê wê biafirênin wê, her wusa wê di şêwayekê de wê pêşxistina hev de jî wê di wê temen de wê weke aliyekê giring ê bi pêşveçûnên bi hev re wê bidina dîyarkirin.

Di warê zanistên hemdem de wê di wê warê de wê pêwîstîya di çerçoveya fahmkirina wan de wê têketinek giring û fahmker wê weke ku wê pêwîst bê. Heta ku wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku ev wê bi serê xwe wê weke mijarekê û an lêkolînekê wê di wê temenê de ew wê were hanîn li ser ziman. Di wê nûqteyê de wê nivîsandina wê û salixkirina wê hem yek bi yek a zanistan û hem jî bi giştî di pêvajoya pêşketinên wan de wê dem bi dem wê bi pêvajoya hizirkirinê a giştî û an gelemperî re wê fahmkirina wan wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên zaninê û têngîna zanistê wê di wê nûqteyê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di destpêkê de wê li ser wê bisekinê bê. Di wê warê de wê di awayekê de wê ji felsefeyê bûhûrîna li gotina zanistê û wê di wê temenê de wê pêşketina têngîna zanistê û epistemolojiya wê di wê warê de wê weke aliyekê wê yê giring ê pêwîst bê ku ew were fahmkirin.

Zaninên zanistî wê di wê warê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi têngîna zanistî ku wê li ser esas û rêgezên weke ceribandînê û azmûnkirinê û hwd re wê bimeşê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di mantiqê ceribandînê de wê, di rengekê de wê

weke aliyekê wê yê giring wê weke ku ew di nava jiyânê de û an di fezeyê de ew hebê û an wê karibê were fahmkirin wê weke fêrs û morfolojiya fahmkirinê wê di destpêkê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê warê de wê, di awayekê de wê dema ku wê bahsa zanistê wê di demên hemdem de wê were kirin wê zanistên weke metamatikê, fizikê û an saxên wê yên weke kuantumê û hwd wê werina fahmkirin. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê ev wê weke zaninên ku wê di rengekê de wê li ser temenekê fizikî wê di şewayekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Geometri jî wê çendî ku wê di rengekê de wê weke têngînek ku wê li ser ya navberîyê wê li wê bihizirê jî wê di wê temenê de wê di têngîna xwe ya fizikî de wê, xwediyê çerçoveyek salixkirinê a ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê ev zanistên ku me li jor wan hanî ser ziman wê bi wê re wê di pêşxistinên teknikî de wê encamên wê di rengekê de wê dîrokî bin. Wê bi demê re wê ev di nava hev de wê derbas bibin û wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê xwediyê şewayekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare teknikê û zanistê de wê bi gelemperî wê karibê di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman ku ew wê weke aliyekê din ê ku wê di navaroka wê de wê gelek hûrgilên giring ku ew di wan de wê hertimî wê were kûrbûn û wê pêşketinên nû wê bi wan û di wan de wê werina kirin re wê bibin. Di wê warê de wê têknîk wê di dewama wê de wê bi têngîna teknolojiyê re wê di awayekê de wê weke encama wê bi awayekê wê bibê. Wê di wê de wê, aqilekê jirî ê ku wê bi teknikî û hişmendî wê were salixkirin bi awayekê çêkerî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijara epistemolojiya zanistî û teknikî de wê pêşketinên teknikî û teknolojikî wê di wê warê de wê karibê ji aliyekê ve wê bi çêkerîya wan a kinetikî û hwd re wê fahmbikê û werênê ser ziman bê. Wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di mijare teknikê û zanistê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê weke aliyekê ku wê di rewşa zaninê û rengê

bi karhanîna wê ya bi awayên çêkiri û an xûyî, kirinî û hwd re wê, dîmenên nû ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê fahmbikê ku wê di wê nûqteyê de wê, di warê de derxistinên naqşayên zêhnî û an hişmendî û hwd wê di wê warê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman bê ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Zanin wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê di dîmenekê de wê objeyên xwe wê biafirênê û wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin di awayekê darêjkî û dîmenkirinîya wê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê mijare têgîna salixkirinên bi zaninê re wê dikarê wê di ddewama wê de wê werênê ser ziman ku wê teknik û zanin wê di rengekê de wê weke bi pêvajoyek çêkerî a hev afirandinê re wê di şewayekê de wê xwe bide dîyarkirin bê.

Lêpîrsînên li ser aqil re wê di rengekê de wê di nava wê de wê hertimî wê weke aliyekê wê yê ku wê aqil wê karibê were pîvan wê hertimî wê li wê were lê hizirkirin. An jî wê di rengekê de wê mijare hizirkirî wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hizirkirin wê di rengekê de wê di mijarên pîvanê de wê aliyekê wê yê ku ew wê bi teknikî wê bibê wê bi awayekê wê karibê wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê were lê hizirkirin. Lê hizir û an aqil wê weke gotinek û an têgînek ku mirov wê nikaribê wê bi aliyekê wê bi tenê wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê hertimî wê ji aliyên cihê ve wê bi azmûnî, û hwd re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Hizirkirin wê weke xosletekê bi zindiyên ku ew dikarin bi hizirin re wê bi hemûyan re wê bibê bê. Ev wê weke xosletekê bi aqil re pêşdikeve bê. Wê di nava felsefeyê re wê weke şewayekê wê yê bi hizirkirinê ê weke aqılmeşandinê û hwd wê xwe bide dîyarkirin. Sokrat wê bi têgînên weke “danûstandinê” ên diyalektikî ku ew bi wê hev ve wê girêdanê wê di aqil de wê bide kirin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bihizirê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi

wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em dibêjin mirovê bîaqil wê weke kesê ku ew dikarê bîaqilî bibê û an bi aqil bihizirê û bigihijê encaman wê di rengekê de wê were ser ziman. Yan jî wê di rengekê de wê bi azmûnên xwe re wê bibê xwediyê fêrsek fahmkirinê.

Aqil amûra têgihîştinê ye. Dema ku aqil bibe wek alay, wê kesek hebe ku wê bikar bîne. Yan jî weke têgînek bi alavi hizirkirina bi aqil wê demê wê, bi funksiyonên wê jî wê bi wê re wê, di dewama wê de wê li ser wê re wê were lê hizirkirin. Weke ku em çavan jî bo dîtinê, ziman jî bo tamkirinê bi kar bîne, divê ew kesê ku aqil jî bo têgihîştinê bikar bîne. Aqilbûn wê di temenê wê de wê weke aliyên wê yên giring wê hebin. Wê mînaq wê di gotina aqil de wê gotina bîrkinê, fahmkirinê, lê têgihîştinê, û hwd wê hebin. Di wê nûqtayê de wê ev wê weke gotinên ku em dikarin bi morfolojikî wê ji gelek aliyên din ve wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê ji aliyekê ve wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê aqil wê di awayekê din de wê bi gotiniya wê re wê weke xwediyê têgînek aqilî a weke ku ew di wê de berhevî heya wê bi morfolojikî û fahmkirina wê re wê karibê wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê di dîmenekê morfolojikî ê aqilî ê weke bi xêwî û hwd re wê di rengekê de wê çerçoveyek fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di wê nûqtayê de wê fahmbikê. Wê weke ku em di teknikê û beşên wê yên ku ew wê weke bi wê re wê dihên çêkirin û hev temem dikin de wê her hûrgil wê weke têgînek çêkerî a jirî a ku mirov wê karibê wê ji wê aliyê ve jî wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve jî wê mijare têgîna teknikê û zanistê wê di dewama wê de wê hinekê jî din wê weke ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê û wê hinekê din wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Li vir mirov dikarê di destpêkê de pîrsekê bikê û bi pîrsê dîroka zanist û

teknolojî çawa pêşketîya? Bersiva herî kurt a pirsê dikare wekî çîroka çêbûn û pêşketina zanist û teknolojiyê were pênase kirin. Armanca dîroka zanist û teknolojiyê; Armanc ew e ku şert û mercên derketin, belavbûn û bikarhanîna zanîn û teknîkên objektîf lêkolîn bikin, her weha afirandina bi perspektîfek berfireh e. Dîroka zanist û teknolojiyê ne bi rêzkirina encamên ku di şaxên cûrbecûr ên zanistê de hatine bidestxistin, lê bi ravekirina van encaman di çarçoveya şert û mercên ku girêdayî wan de ne, hewl dide ku bigihîje armanca xwe. Erka wê ne katalogkirina rastî û vedîtinan e, lê şopandin û derxistina li holê û fahmkirina pêşketina têgeh, teorî, teknîk û têgihîştina zanistî ye.

Zanist û teknolojiya nûjen bêşik berhema herî girîng e ku hiş û wîna mirov di şaristaniyê de kiriye. Lêbelê, lêkolînên akademîk ên li ser çêbûn û pêşketina vê hilberê tenê di van 80 salên dawî de hatine destpêkirin, û ev lêkolîn bi lez têne kirin. Her çend dîroka zanist û teknolojiyê rêzkariyek nû ye jî, qada wê pir berfireh e. Wekî ku pir caran dihê hizirîn, zanist ne piştî Ronasansê û ne jî di cîhana rojavayî de yekem car dernakeve holê. Zanist û Teknolojî weke pêşketinek hevpar e mirovatîyê ye; Koka wê ji jiyana civakên yê seretayî vedigere. Dema ku ji perspektîfek berfireh were temaşe kirin, çar qonaxên wê dikarin di pêşveçûna dirêj û dûr ên zanist û teknolojiyê de werin dîtin. Ev in: qonaxa berhevkirina agahdariya ampîrîkî ya ku bi şaristaniyên Misir û Mesopotamyayê re hevdem e; û qonaxa ku pergalên rasyonel ên di dema felsefeyê a kevnera de li berbahre reş li hellasê Kevnar ên ji bo ravekirina gerdûnê hatine pêşxistin re ew dikarê were fahmkirin; Qonaxa duyem jî wê di nave xwe de destketiyên zanist û teknolojiya demên kevnera heta demên serdema navîn û ronansansê wê xwediyê xatek û mejuyek bi pêşketina xwe re bê. Teknik wê ji aliyekê ve jî wê weke têgihek ku wê li hemberî dogmayan wê pêşkeve jî bê. Qonaxa sêyem jî wê piştî ronansansê wê bi pêşveçûnên hizirî û hişmendî ve di ahengekê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Ev qonax wê di dewama wê de wê ya çarem ku wê di demên hemdem de wê bi awayekê her ku wê pêde wê herê wê sofistiketir wê bibê û wê pêşkeve û wê reng û awayên wê yê nû ên din wê bi wê re wê pêşkevin wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê qonaxê de wê zanistên weke yê metamatîkê, mantiqê, fizîkê û hwd wê bi hinek zanistên din ên weke zanistêna atomî, melykulî û genetîkî û hwd re wê di dewama wê de wê bi pêşketinên xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina domandin. Ev wê, weke pêvajoyek û xatek pêşketinê ku wê di wê de wê di zikhevde wê derbas bibê wê bi

gelek aliyên wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Di warê dîroka teknikê û zanistê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên destpêkê ên şariştaniyê de jî wê were dîtin ku wê, têngînek teknikî wê weke alav û an amûrên destî û hwd wê were dîtin ku wê werina pêşxistin. Di wê warê de wê di warê çekan û çekirina wan de bê û an têngînên weke bi xwarinê û hwd re bê wê were dîtin ku wê awayên cûr bi cûr wê werina kifşkirin. Di wê warê de wê aqilê mirov wê di rengê de wê tiştê ku ew kifşdikê wê bi wê re wê bi teknikê wê weke jî wê derhanîna darêjkekê weke amûr û an alavekê wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê şariştani wê jî aliyê têngîna teknikê ve wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê bi xosletên wê yên bi wê rengê ên weke çêkeriyên wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê were nerîn. Ev çêkerî wê jî aliyekê ve wê weke nîşanaka pîvana pêşketina aqilê wê jî wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin. Di wê nûqtayê de wê were dîtin ku em pêşxistineknbi teknikî û bikarhanîna wê di rengê de wê şîwayekê pîvanî ê hişê mirov jî wê bi xwe re wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê pêvajoyên hizirkirinê ên bi amûr û alavên çêkeriyê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê bi funksiyonên wê re wê di rengê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Mînaq kevçiyek kêrî çi dihê? Gêsnek wê kêrî çi were. Sênîyek wê kêrî çi were? Pênûsek wê kêrî çi were? Wê bi wê re wê gelek tiştên ku wê werina li holê wê bi funksiyonên wan re wê di rengê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Di mijare têngîna teknikî de wê jî aliyê aqil ve wê dema ku em wê fahmbikin wê weke têkiliyek wê ya aqilê çêkerî wê beremberê aqilê xwezayî wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di pêvajoyên hizirkirina teknikî de wê bi demê re wê bi wê re wê were dîtin ku wê mejiyê teknikî û an hişmendiya wê di rengê de wê bi wê re wê biafirê. Ew jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Wê di wê nûqtayê de wê piştî wê, tiştê wê weke piçûk û an mazin, giran û an sivik, sipî û an reş, û hwd wê bi xosletên bi wê rengê û hwd re jî wê di rengê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ev wê, di rengê de

wê di nava xwezayê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Mijare xosletên tiştê ku mirov wê li wê bihizirê wê aliyekê wê yê hem bi aqilî wê biafirênê û hem jî wê aliyekê wê yê bi heyina wê re wê di rengekê de wê dîmenên hizirkirinê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê di çerçoveya têgîna aristo a darêjkî de ku mirov wê morfolojiyekê li wê têgînê bikê wê karibê ev wê bi wê re were bilêvkin. Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê heyinek bûjenî û darêjkî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê ku wê di wê rengê de wê hume wê mijare têgîna rengê û heyina wê ya darêjkê wê ji aliyekê din ve wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê mijare aqilê teknikî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê weke têkiliya nava funksiyonê û amûrê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê her tişt wê bi xosletên ku ew dibin re wê weke fêrsna fahmkirinê ên teknikî jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê kûrbûn. Minaq wê heyinek wê ji gelek beşan wê pêkwere. Ev beş her yekê wê di rengekê de wê weke karibin bi serê xwe di rengekê de ew bi wê re werina lê hizirkirin. Minaq wê, dema ku em bahsa laşê mirovekê bikin wê ew xwediyê çav, dest, ling, zik, û uzwên hundurîn û derve û hwd wê bê. Di wê temenê de wê her uzv wê bi serê xwe wê weke xwediyê hinek funksiyonên xwe yên ku ew bi wan dibê bê. Rayên laş wê di wan re wê xwûn wê herikina wê bibê. Zik wê weke di wê de wê xwarin û hwd wê berhev bibê û wê bi serifênê. Meji wê bo hizirkirinê bê. Dest wê bo rahiştinê bê. Ling wê bo meşînê bê û hwd wê weke aliyên têgîna tiştê û funksiyona wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Tişt wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê were kifşkin. Her funksiyon wê tenê wê dema ku ew darêjka wê hat kirin wê karibê êdî piştî wê tenê bi wê alav û an amûra ku ew ji wê hat girtin bi tenê bi wê were lê hizirkirin? Di wê nûqtayê de wê ew funksiyon wê derfeta wê hebê ku ew karibê amûrên din di awayên din de ew bi wê rengê ji wê gav

were avêtin û werina pêşxistin. Yan jî wê amûrek wê piştî ku ew hat pêşxistin û pê de wê tenê wê bi funksiyonekê wê nebê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di wê rengê de wê bi awayekê pirrali wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê di hev re wê kifşkirina bi funksiyonê û tiştê bi hev re wê weke aliyekê wê yê din ê bi wê rengê ê di wê re wê bi wê rengê ê kûrbûna bi awayekê kifşkirinê ê di wê re ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin jî bê.

Di nava tiştê û funksiyonên wê de gihiştina fahmkirinekê û hişmendiya wê weke aliyekê din ê fahmkirinê jî wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. Di wê rewşê de wê ev têngîna funksiyonê û heyina tiştê wê bi xosletên wê re wê di rengekê de wê, li ser têngînek darêjkî re wê weke li wê bihizirê. Di awayekê de wê dema ku wê, tişt wê hebê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin ka ew funksiyon bi xwezayî di wê de ya û an weke di wê de wê weke rewşek ku ew pêşdikeve û an dihê pêşxistin bê.

Di rengekê de wê, di nava têkiliya têngîna funksiyonê û tiştê de wê, ji wê aliyê ve wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi fahmkirinê wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê biafirênê. Di mijare teknikê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Têkilî û fonksiyonên di jiyana rast de pêwendiya di navbera her du aliyan de dide me. Di jiyana xwe ya rojane de, em rastî gelek şêwe û girêdanên ku taybetmendiya têkiliyan dikin, mîna têkiliya bav û kur, bira û xwişkê. Di matematîkê de em rastî gelek têkiliyên di navbera hejmaran de tîn, wek mînaq hejmar x ji y kêmtir e, rêza l bi rêza m re hevrast e. Têkiliyek û fonksiyonek hêmanên komekê bi hêmanên komek din re neqşe dike. Fonksiyon ji bilî cûreyên taybetî yên têkiliyan ne tiştêk din in ku lihevhatina tam a di navbera hejmarek û yekî din de vedibêjin. Di vê gotarê de, em ê lêkolîn bikin ka mirov çawa wê hêmanan ji du koman ve girêdide û dûv re têkiliyek di navbera wan de, cûrbecûr têkilî û fonksiyonan, û cûdahiya di navbera têkilî û fonksiyonê de diyar dike.

Weki din wê ji aliyê cihane xwezayî ve jî wê bi têngînên weke yên giranî û an rêjayê û an miqdarê û hwd re wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Cîhana xwezayî bi têkiliyên di navbera miqdarên cihêreng de tije ye. Dema ku em van têkiliyan dibînin, em dipirsin, "Heke ez hejmarekeyekê dizanim, ez dikarim ya din diyar bikim?" Tiştêkî xwezayî ye ku em bipirsin. Ev ramana miqdarkê têtetinê an guhêrbarek serbixwe û hejmarek derketinê ya têkildar an guhêrbarek girêdayî diafirîne. Ji vê yekê em têngîna têkiliyek fonksiyonel a ku tê de

derketin dikare ji têtetinê were destnîşankirin werdigirin. Ji bo hin mîqdaran, wek bilindahî û temen, bê guman di navbera van mîqdaran de têtikî hene. Ji ber kesek diyarkirî û her temenek diyarkirî, destnîşankirina bilindahiya wan têra xwe hêsan e, lê heke me hewl da ku vê pêwendiyê berevajî bikin û temen ji bilindahiyek diyarkirî diyar bikin, ev dê bibe pirsgirêk, ji ber ku pir kes bi gelek salan heman bilindiyê diparêzin.

Weki din di nava têtikiliya têtîmna temenê û xosletê de wê weke ku wê bi têtînen zimanî û hwd re wê were dîtin wê bi wê re wê ji aliyekê din ve wê were li lê hizirkirin.

Têtikiliya nava tiştê û funksiyoniya wê weke têtikiliyek bi hemanên wê re wê weke têtikiliyek fizikî û an bi xosletên wê re wê di rengekê de wê karibê wê were fahmkirin. Di nava wê de wê aliyekê wê weke aliyekê bi fizikî wê weke heya bê. Û aliyê din wê weke bi têtînek weke ya di dîmenekê dîtbar ê bi hizirkirinê û pêvajoyek bi kirinê a kirinê re ku wê were lê hizirkirin bê. Wê nikaribê wê weke têtînek wateyî wê fahmbikê. Têtîna wateyê wê weke di asta sêyem de wê hem karibê ji ser tiştê û hem ji funksiyona pêkhatî û hwd de ew di wê de wê were lêgerîn û an ji wê girtin.

Di bikarhanîna tiştê de wê du ali wê di wê de wê weke ku wê karibin werina fahmkirin wê hebin. Aliyê pêşî wê bi tiştê û heyina wê bê ku ew wê bi awayê fizikî-bûjenî û hwd re wê hebê. Aliyê din wê bi têtî û funksiyoniya ku ew wê di wê de wê were li ser wê hizirkirin û wê, were kirin bê. Aliyên wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê tiştê wê bi çî armancê wê were kirin û hwd jî wê weke aliyekê wê yê din ê darazî û an encama aqilê şubjeyî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê di nava funksiyona pêkhatî û ji wê fahmkirina wê, wateya wê ya bi pêkhatin û an kirina wê û di wê de wê, piştî wê bi darêjka wê li wê hizirkirina wê di wê de ku wê çî wê weke were fahmkirin ji wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê fahmbikê bê. Kombinasiyona nava tiştê û funksiyona wê de wê weke aliyekê ku wê dinava herikina jiyane mirov de ku wê weke li wê bihizirê bê. Wê li ser wê re wê, di jiyane xwe de wê, pêkhatinê wê bikê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê, di demên me yê hemdem de ku wê demhijmêrên destî û an seatên destî ku wê di wan de wê, bernema dîtina avêtina firta mirov wê hebê. Wê demê wê destê xwe wê dênê ser wê û wê fahmbikê ku ew firta (pulse) wî çendî diavêjê û wê bi wê re wê, ew wê têtîgihijê. Di nava wê amûrê û wê fahmkirina firtê de wê têtikiliya fahmkirinê wê hebê.

Di aliyên funksiyonî de wê aliyên weke bi hêstî ên ji wê hêskirinê û an hêskirinê û hwd wê bibin. Û wê ev aliyê hêstî wê aliyekê wê yê bi têngîna têtikiliya ji wê fêdegirtinê û hwd ve jî wê weke ku wê girêdayî bê.

Di wê nûqteyê de wê ev di çerçoveyekê de wê karibê bi wê re wê balê bikişênê li ser têngîna 'temenê-funksiyona wê'. Di wê nûqteyê de wê tişt wê kêrî çî wê were wê hertimî wê weke pirsek ku wê di wê temenê de wê di encama azmûnên me de wê, di rengekê de wê bi gihiştina bersivên wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê têtikiliya nava ya fizikî û giringiya wê de jî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were fahmkirin bê. Di wê nûqteyê de wê têtikiliya ya fizikî û encamên wê yên di jiyane de wê çawa wê bi wê re wê di rengekê de wê bibin wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku mirov wê bahsa internettê di roja me de wê bikê wê bi gotinên bi wê re gihiştina hemû cûreyên zaninê û agahiyan bi wê re wê bidest dixê. Ev wê dîmenekê fahmkirinê ê bi funksiyonê wê karibê bide dîyarkirin. Lê dîmenekê din jî wê karibê wê bi wê re wê weha fahmbikê. Minaq mirov wê bibê ku wê bi wê re mirov têtikiliyê bi hev re wê weke ku mirov bi tûrên têtikiliya ên civaknasî re didênê re ku ew têtikiliyê dênê. Di wê nûqteyê de wê, arabayek wê weke me ji deverekê wê bibê deverek din. Ew wê weke funksiyonekê bê. Lê wê weke funksiyonek din jî wê kaeribê tiştan jî bi wê bibê deverek din ji deverekê. Ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re mirov wê karibê wê têngna funksiyoniyê a pirrali wê di wê de wê li wê bihizirê bê.

Di nava têngînên weke metamafikê, fizikê, mantiqê, biolojiyê û hwd de wê ev wê weke aliyekê ku wê di nava têtikiliya rewşa fizikî û ya funksiyonê de wê li ser esasê fahmkirinê û an bi wê re wê gihiştina li fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê were li lê hizirkirin. Lê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê di wê nûqteyê de wê weke ku me li jor wê kirpend wê di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku em wê di encama têtikiliya funksiyoniya tiştekan de wê tiştekan wê dikê wê di wê rengê de wê ew funksiyon wê bi hizirî wê weke pêşxistinekê jî wê di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Her funksiyon wê di wê rengê de wê weke pêşxistinekê jî bê.

Lê aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Têngîna tiştê û temenê wê ji aliyekê ve wê weke du aliyên ku wê cihê bin û wê ji aliyê têngînek funksiyoni ve wê dîyarkirin û fahmkirinên cihê bi xwe re bidina dîyarkirin. Tişt wê dema ku ew hebê

wê bi wê hebûna wê ya bûjenî-fizikî re wê karibê wê li wê bihizirê. Temen wê di rengekê de wê, wateyek bi têngîna çavkaniyê û fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bihawênê. Li ser wê re wê têngîna wateyê û temenê wê di têngîha çavkaniyê de wê weke bigihijê li hev. Mînaq wê dema ku em şînayiyekê dinerin em dizanin ku ew wê ji nava axê wê bibê û an wê li ser axê wê bibê. Wê demê wê çavkaniya wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê were fahmkirin. Di wê de wê bi aliyên wê din re ku ew hebê re wê were fahmkirin. Lê mijare têngîna tiştê û temenê wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê aliyekê wê yê weke li hev hoyandî ê di dîmenekê pêwîstîni de wê were fahmkirin wê bi wê re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê bibê. Di wê nûqtayê de wê, dema ku wê şînayî bibê wê, dema ku wê ax nebê û li deverê li lê ax nebê wê şîn nebê? Ev wê weke pîrsek ku ew wê di wê nûqtayê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Piştî ku ew tiştê bû wê bi serê xwe wê weke tiştê wê hebê. Lê ew têkiliya nava wê şînayiyê û axê de wê têkiliyek bi têngîna bûyinê re ku wê di wê de wê were fahmkirin bê.

Tabî mijare têkiliyê wê di wê nûqtayê de wê karibê wê ji gelek aliyan ve wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de me di destpêkê de wê dema ku me bi têngîna epistemolojiyê me dest bi hanina wê ya ser ziman kir ku wê ji aliyê fahmkirinê ve wê xwediyê fahmkirinek çawa bê wê bi wê re wê weke were li lê hizirkirin. Ji aliyê têkiliya epistemikî ve jî wê mînaq bi têngîna fahmkirinê û baweriyekê jî wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Têkiliya bingehê epîstemîk destnîşan dike ku sedem û bawerî heke û tenê heke sedem sedemek be heye. Bi gelemperî ji bo ku baweriyek rastdar be şertek pêdivî ye, lê ne bes e, divê bawerî li ser sedemek bingehîn be. Têkiliya bingehîn ew e ku sedemên baş ên ku kesek heye û ku bi kesane beşdarî rastdarkirina baweriyek taybetî dibe ji sedemên baş ên ku mirov heye, lê beşdarî rastdariya kesane ya baweriyê nagire, vediqetîne. Mînaqî, mirov dikare bihesibîne ku rewşên hestî wekî sedem têne hesibandin û ji ber vê yekê baweriyek hestî hewce dike. Ger ew ê li ser sedemek bingehîn be û ji ber vê sedemê rewşa be. Bi ser de, bi kêmanî hin baweriyên xwerû têne fahm kirin. Ew derpêşek ku dihê bawer kirin ku li ser bingeha wateyên cûrbecûr yê hevokê ye îfade dike. Mesela mirov dikare fahm bike ku baweriyaya mirov ew e ku hemî acib in mîrên nezewicî ne. Wateya 'hemû', 'yek', 'hene' hwd. Têkiliya bingehîn pîr cûreyan dihê dahûr kirin. Di vekolîneke bi vî rengî de aqil û bawerî weke rewşên derûnî yê mirovî têne fahmkirin. Sedem dibe ku sedemek

beşdar an jî sedemek besdar bê. Lêbelê, pêwendiya bingehîn di heman demê de wekî sedemek berevajî ya rast ji bo baweriyekê, û her weha wekî meta-baweriyek rast jî ji bo bandûra ku sedemek sedemek baş e ji bo domandina baweriyê hatî dahûr kirin.

Ji aliyê têgîna têkiliyê ve wê dikarê wê hinekê din wê li ser wê bisekinê. Ber ku ev ali wê weke ne tenê wê bi aliyekê epistemikî lê wê bi aliyên ontolojikî wê di çerçoveya têkiliyên çerçoveya jiyane mirov û beş û an pêvajoyên wê de jî wê weke aliyên ku wê karibin werina fahmkirin. Minaq wê têkiliya zaroyekê wê bi hewirdora wê re wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê. Di nava têgîna fonksiyonê û tiştê de wê têkiliya wê di rengekê de wê, ji aliyê têgînek bi wê rengê ve wê bi têgihek 'pêwendî'yî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve em dikarin di dewama wê de wê hinekê wê bi wê re wê li ser wê bisekin.

Minaq ku mirov di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê têgiha ontolojîyê bahsa wê bikê wê, were dîtin ku ew wê behsa cewhera bûn û hebûnê an jî xwezaya rastiyê dike. Ontolojiyên pêwendîdar têgihiştinek taybetî ya ontolojiyê vedibêjin ku têkiliyên di navbera pêkhateyan de wekî hêmanek damezrîner a hebûna wan digire dest. Bi gotineke din, hebûn ji ber têkiliyên wan ên bi hebûnên din re çî ne. Berevajî ontolojiyên bingehîn, yên ku pêşî li statûya ontolojikî ya serbixwe, berî-heyî ya hebûnekê digirin, ontolojiyên pêwendiyê îddîayên esl û eslê ku di çerçoveya cihanek pêwendiyek ku her gav diguhere de balê dikişîne ser hevgerêdanî, herikbarî û derketina holê dike. Têgihiştinên pêwendîdar ên ontolojiyê di rajeyên cihêreng de rola têkiliyan di avakirina pêkhateyan de teqez dikin, digel nêzîkatiyên taybetî ku destnîşan dikin ku sazûmaniya pêkhateyan encama nav-çalakî an kombûna hêzan e ku veqetandina yek hebûnek ji yekî din ferz dike. Van guhertoyên bihêz ên ontolojiya pêwendiyê bi yên nermtir re berevajî dikin, ku nas dikin ku hebûn ji hevûdu veqetandî ne, her çend ew bi hev dîtin û danûstendinên wan ên pêwendiyê ve têne çekirin. Nîqaşên ontolojiyê di lêkolînên zaroktiyê de tixûbdar mane, her çend di van salên dawî de bi eşkere zêde bûne. Ontolojiya serdest a lêkolînên civakî yên nû yên zaroktiyê, ya zarokê serbixwe, xweser, kirdar û bi awayekî civakî hatiye avakirin, ji destpêka sedsala 21'an û vir ve her ku diçe zêde dibe lêpîrsîn. Minaq lêkolînên li ser rewşên wek yên zaroktiyê bi rêya ontolojiyên pêwendiyê û an têkiliyek fonksiyoner di encama zivirînên curbecur ên zanistên civakî de, yên weke "zivirandina pêwendîdar", "zivirandina ontolojik" û

"zivirandina bûjeni" û hwd dest pê kirine ku rewşa zarokê ji nû ve bihiziririn. Nêzîkatiyên teorîk ên cihêreng (mînaq, têkiliya bi teoriya pêkhatîne û an, realîzmê û hwd.), ku bi giranî ji ramana nû ya materyalîst û humanîst bandûr bûne û bi têgihîştina têkiliya ontolojiyê ve girêdayî ne, di lêkolînên zaroktiyê de hem bandûr li nîqaşên teorîk û hem jî lêkolînên ampîrîk dihên kirin. . Her çend di lêkolînên zaroktiyê de referansa eşkere ya "ontolojiyên pêwendiyê" hîn jî hinekî bisînor e, mijarên giştîr ên têkiliyan heya niha bi berfirehî tene nîqaş kirin. Qadên sereke yê eleqê û nîqaşê di lêkolînên zaroktiyê de, yê ku têgihîştina pêwendiya ontolojiyê û tevlebûnek eşkeretir bi têkiliyên zaroktiyê yê ji mirovan zêdetir vedihewîne, hevrêziya zaroktiyê, têgihîştina pêwendiya laşê zarok vedihewîne, û di zaroktiyê de jîndarbûna heyinê. Encamên metodolojîk ên vê eleqeya nûbûyî ya di ontolojiyên pêwendiyê de ji hêla zanyarên lêkolînên zaroktiyê ve jî tene hesabandin, di nav de etîk û têgîna hilberîna zanîne di çarçoveyek ontolojîk a têkilîdar de.

Di têgîna fumksyonê de wê weke ku wê bi têgîna ontolojîkî wê were lê hizirkirin wê weke ji aliyekê ve wê weke bi têkiliyek pêwîstî û an pêwîstîni wê di rengekê de wê weke bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê weke ku wê di rengekê de wê yek nebê wê ya din wê nebê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di dewama wê de wê di têgîna epistemîkî de wê karibê heman rengê wê werênê ser ziman? Ji wê aliyê ve wê epistemoloji wê ji diyarkirina rengekê têkiliyê zêdetirî wê weke têgînek fahmkirinê a rengê têkiliyê ê ku ew heya. Ji wê aliyê ve wê, bi têgînek zanîni û şewayê wê re wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê karibê bide diyarkirin.

Ontoloji bixwe wê weke têgîn û zanîna hebûnê wê di rengekê de wê di çerçoveya wê ya têkilidanîne a nava xwe û bi dervî re wê di rengekê de wê weke ku wê were li wê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di nava têgîna hebûnê de wê weke bi têgînek ontolojîkî li mijarê hizirkirin wê weke bi têgînek hebûnî li wê were lê hizirkirin bê. Aristo wê li ser têgîna hebûnê û metafîzîkê wê di zikhev de wê bi têgînek ontoloji wê hilde li dest û wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku aristo wê mijare ontolojiyê ku ew wê dihilde li dest wê, bi têgînek epistemîkî a fahmkirinê wê hilde li dest. Li vir wê mijare têgîna epistemolojiyê wê çî wateyê wê di wê çerçoveyê de wê bistênê? Wateya ku ew distênê wê li ser temenekê fahmkirinê a ya ku ew dihê fahmkirin û an dikarê were fahmkirin û ya ku ew razber ku wê weke zor bê ku ew were fahmkirin ku

ew wê li ser wê bisekinê bê. Aristo wê mijare hebûnê wê, di têtînek ontolojikî a metafîzîkî de wê hilde li dest. Lê wê, mijare têtîna epistemolojiya zanînê wê di wê warê de wê weke ku wê were dîtî jî wê baş bikarbênê di fahmkirina xwe de.

Di wê warê de ku em kirpendinekê bi wê li felsefeya demên kevnera bikin em dikarin wê bibêjin ku wê çawa wê di demên kevnera de wê, di felsefeyê demê de wê mijare têtîna hebûna pêşî, felsefeya pêşî, têtînenê weke 'arkhe' û hwd ku wê bi rêgezî wê werina ser ziman wê li ser wan re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Aristo wê bi têtîna hebûnê re wê, li wê bihizirê û wê bi têtîna 'zanîna hebûnê' re wê, li wê bihizirê. Di demên serdema navîn de wê filosofên demê ên weke Thomasê aqineyî wê bi têtîna hebûnê ku xwûdê afirandina zanîna wan' re wê di rengekê de wê di mijarê de wê, bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê têtînê de wê aliyekê wê yê giring wê were dîtî ku wê mijare hebûnê û têtîna zanînê û an zanîna zanînê wê di rengekê de wê çawa wê bi hev wê were fahmkirin wê were li lê hizirkirin. Weki din wê di mijare fahmkirinê de wê mijare hebûnê wê, weke mijare zanînê wê were fahmkirin. Thomasê aqineyî wê afirandinên ji aliyê xwûdê ve ku ew hatina afirandina weke fêrsek lêpîrsînê ku ew dikê wê di wê nûqteyê de wê, di şêwayekê de wê, ew bixwezê bi ya şenber wê, bihizirê û bi şêwayekê wê ji ya dîyar bi ber ya nediyar ve di dîmenekê fahmkirinê de wê bi azmûnkirina wê ya bi fahmkirinê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Mijare hebûnê wê, di wê nûqteyê de wê, di nava felsefeya demên kevnera, serdema navîn û ya demên hemdem de jî wê weke têtînek ku wê bi zêdeyî wê mijare hizirkirinê bê û wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeya demê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê, li ser temenekê wê têtîliya wê ya bi zanînê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin.

Çavkaniya zanînê wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku wê hebûn wê were azmûnkirin wê bi şenberî û dîtîna wê re wê di rengekê de wê bi rêya sehên xwe de wê gihiştina derkkirinên wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di

rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Felsefeya hebûnê wê di wê nûqteyê de wê, di demên hemdem de wê di dewama wê de wê bi têngînên weke hebûnî parêzîyê û hwd re wê di rengê de wê xwe bide diyarkirin. Têgîna felsefeyê a lavinas a weke têngîna 'felsefeya pêşî' û an filosofên weke sartre, kierkagaard û hwd wê mijare hebûnê bi têngîn û fêrsên wê yên ji wê fahmkirinê ên bi têngihîştinê wê ji aliyekê ve wê hildina li dest. Weki din wê têkiliye wê bi têngîna humanismê re wê were danin. Di awayekê din ve wê bi heman rengê wê filosofên weke Simonê de Beauvoir û hwd wê bi aliyên etikê, pîretikê, têngîna azadiyê, wekneheviyê û hwd ve wê mijarê wê hildina li dest. Ev wê di wê temenê de wê weke mijarên têngîna hebûnîparêzîya demê ku wê ji aliyê gelek filosofên demê ve wê ji aliyekê ve wê were dîtin ku ew wê were hildina li dest jî bê.

Taybetmendiya herî girîng a ku ji bo têngîna rewîstî û an etikî a hebûnê dikare bê gotin, ew rewîsta azadiyê bê ku wê derkeve li pêş bê. Nêzîkatiya pratîkê ye ku li ser hêst û fêrsa azadiyê ye, ku piştî diyarkirina şert û mercên ku îro tê de dijîn, hêsta herî girîng a ku mirov di vê hawîrdorê de dihewîne û bi wê digihîjê li wê ku wê fahmbikê jî bê. Sedema vê ya bingehîn ew e ku filosofên mijare hebûnê hildana li dest wek têgeha azadiyê ne tenê wekî pîrsgirêkek têngînî ya di nava felsefeyê de, lê wekî pîrsgirêkek pratîkî a jiyana demê û jiyane demê û ya têkiliya nava çîn û zayendîtîya demê jî ku wê bibînin wê werênina ser ziman.

Ji ber ku azadî bingeh û têngîha hemû nirxên mirovayiyê ye. Azadî ne tiştêkî ji xwûdê dihê ye. Ew têngînek ku mirov wê di jiyane xwe ya her royî de wê bo wê tekoşînê wê bikê û wê pêşbixê bê. Ji ber ku mirov heye, divê her tim xwe ji nû ve çêbike. Kiryarên wî her tim ber bi armancekê ve diçin. Ev armanc azadî ye. Rewîst ji bo çareserîya pîrsgirêkên ku mirov pê re rû bi rû ne, heye. Beauvoir di wê baweriyê de ye ku rewîst bi rizgarkirina kes ji her cure desthilatdariyê û azadkirina wî wê bigihîje vê armancê ya.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, têngîna heyinên weke rewîstê û hwd wê bi kirdeyên navaroka wan wek bi têngîna 'armancê' û hwd salixkirinên wê weke aliyekê wê yê din ku wê di çerçoveya têngîna hebûnê de wê bi wê re wê di demê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di rengê de wê ya ku wê mirov wê di çerçoveya hebûna xwe û jiyane xwe de wê bi wate dikê û ew tekoşîna wê di jiyane xwe de wê dide wê ji aliyekê ve wê ne tenê wê bi

pêvajoyekê bûyinê wê biafirênê wê her wusa wê bi wê re wê pêvajoyek fahmkirinê a watedayinê û hwd jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê bê. Ji wê aliyê ve wê mirov wê di hebûna xwe de wê li hemberê bêwatedûnê û an bêwatedîtînê wê têbikoşê. Di wê çerçoveyê de wê bi watekirin wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê weke têkiliyek fahmkirinê a bi jiyânê û hewirdora xwe jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ev têngîn wê bi watekirinê û hwd re wê, di jiyane mirov de wê weke temeneke fahmkirinê wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê biafirênê.

Di wê nûqteê de wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê têkiliya fahmkirinê bi watedayinê û hwd re wê, di rengekê de wê, weke mirov wê bi wê ji bêwatedîtînê wê dûrbikê. Ev wê weke aliyekê ku wê bi felsefeya hebûnê re wê weke di jiyânê de li hemberê wê were tekoşinkirin bê. Aliyê din jî wê bi felsefeya hebûnê ve wê girêdayî wê mijare têngînên weke rewîstê, dadmendiyê, azadiyê, û hwd ku wê di rengekê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin bê.

Ji ber wendakirina wateya li cîhanê, her tişt dikare di her kêliyê de ji her kesî re derbas bibe. Di vê rastiya windabûyî de, kes; dibe ku ew bi bûyerek trajîk a ku wî qet hêvî nedikir re rû bi rû bimîne. Ji Kierkegaard, Kafka, Dostoyevsky, Sartre û heta Albert Camus û hwd, gelek kesan berhemên wêjeyî yên ku rastiya ne diyar a cîhanê vedibêjin nivîsandine nivîsandin. Di berhemên xwe de bal kişandina li ser watewindakirinê û an ji wateyê dûrketinê û di awayekê de wê di jiyânê de ku wê her kêliyê ku wê weke tiştêk weke bi trejikî û hwd were serê mirov wê li ser wê bisekin in û wê werênina ser ziman.

Mijare hebûnê wê ji wê ji wê aliyê ve wê bi aliyê wê yê diyar û ne diyar re wê di wê çerçoveyê de wê were dîtîn ku wê bibê mijare fahmkirinê û zaninê. Di çerçoveyek epistemikî de ku mirov wê bibêjê wê mijare hebûnê wê di wê çerçoveyê de wê were li ser wê sekin in. Mijare hebûnê û têngîna epistemolojikî wê di wê rengê de wê li ser hev fahmkirinê wê di çerçoveya wê têngîhê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Li ser esasê watelêkirinê û an ji bêwatedûrketinê û hwd re wê ew wê were li ser wê sekin in.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirin wê weke ku me bi têkiliya nava tiştê û funksiyona wê a fahmkirinê de ku me hani ser ziman de jî wê têngînek fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Minaq wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke

aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê hinekê din wê li ser wê bisekinê bê. Du mijare hebûnê de wê têtîna funksiyonê wê weke têtînek weke ku me li jor hanî ser ziman wê bi pêdeçûyinên weke bi pîretikê û hwd re wê weke aliyekê hilberînê ê bi wê re wê biafirênê. Di têtîna hebûnê de wê hebûn ku wê çendî wê aliyek bê wê funksiyon wê aliyê din bê.

Funksiyon wê ne tenê wê bi têtîna wateyê bi tenê re wê dikarê wê fahmbikê. Wê ji wê zêdetirê wê di wê de wê, hebê. Wê, weke aliyekê din ê mijare ya heyî ku ew di dewama wê de ew dibê bê. Di wê nûqtayê de wê minaq ku wê mirov wê hebê û wê tiştê wê bikê ew tişt wê weke kirinekê bê. Ew kirin wê weke pêkhatinekê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê biqasî wê hebûna mirovî wê ew kirina pîretikî jî wê weke bi hebûnê wê ji aliyê din ve wê bi wê re wê karibê wê were fahmkirin. Wê weke ku em çawa di hebûna mirov de wê li wê wateyê digerihin û bi wate dikin wê li aliyê din ê pêkhatî jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê.

Di mijare funksiyonê û fahmkirina wê de wê weke rewşek têtîliyê ku wê aliyekê wê li hemberê aliyê ku ew ji wê diafirê weke bi bûjenî û heyinî û hwd wê biafirênê. Aliyekê ku wê weke hebûna bûjenî a heyî bê. Aliyê din wê funksiyon bê. Ber vê yekê wê weke ku wê were dîtin wê ji fahmkirinekê, watekirinekê û an watelêkirinê û hwd wê zêdetirî wê weke rewşek ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava têtîna hebûnîparêziyê de jî wê di wê temenê de wê têtînek ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê hebê ku mirov wê fahmbikê. Minaq wê, Kierkegaard wê dema ku wê bahsa darêjkê wê bikê wê bi rengekê wê bi awayekê pirreng li ser têtîna wê ya awayî, û têtîliyê re ku wê werênê ser ziman wê li rex wê, weke awayê rengê peyvkirina wê bê. Di wê çerçoveyê de wê darêjk wê di awayekê de 'wê biqasî wan dijberîyên ku ew di çerçoveya xwe de dihawênê wê ewçendî wê pirreng û cihêreng jî bê.' Bi awayekê pergali wê darêjk wê razber bê. Wê dema ku wê li ya şenber hat depelendin wê li gorî kierkegaard wê bi awayekê ji wê nekarê bi ravê ku ew bikeve nava tangesiyê de jî. Bi awayekê

hizirvanên şubjeyî, di pîvane ku ew şenber bibê de wê ewçendî dîyalektikek şenber pêwîsta ku ew bi wê bibê. Kierkegaard wê di rengê de wê dema ku ew bahsa pêvajoya fahmkirina darêjkê wê di wê nûqtayê de wê bikê wê bi têngînek weke di rengê ku ew wê, bi têngînek ideayî ku ew wê weke dervî ya ku ew heya û dihê hizirkirin ku ew heya wê, di şêwayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, di çerçoveyek weke bi vê rengê wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin ew wê, salixdikê û wê dihênê ser ziman.

Li gorî Kierkegaard lê çawa ku ew ne helbestvan e, ne rewîstnas û ne jî diyalektîkzan e, darêjka wê jî rasterast ne ji van e. Divê şeklê wê yê pêşî û dawî bi hebûnê re têkildar be û di vî warî de helbestî, rewîstî, diyalektîkî, olî û hwd jî hebe. Karaktera duyemîn, jîngeh û hwd, ku girêdayî karaktera hevseng a hilberîna estetîk in. ew bi xwe fireh in; hizirvanê sêbjektîf tenê hawîrdorek heye: Tu eleqeya wî bi hebûn û aliyên wê û yên wekî wan re nîne. Saheng ne rewşê çîroka xeyalê ye ku helbest jê tamam dike, ne jî cîhekê li Îngilîstanê ye, û rastbûna dîrokî a ne wek xem e jî ya. Sazkirina hundûrê hebûna mirov e; kifşkirina têkiliya pêkhate-kategoriyan bi hev re ye. Rastiya dîrokî û berfirehi dîrokî ya(çav: **Kierkegaard**, Søren (1846). Concluding Unscientific Postscript.).

Ji wê çerçoveyê wê ya ku ew wê were fahmkirin wê mijare hebûnê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengê de wê, werênê ser ziman. Mijare hebûnê wê di wê temenê de wê di çerçoveyek darêjkî de wê dema ku wê were lê hizirkirin wê dema ku em di perspektîfa kierkegaard de nêz dibin wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê darêjk wê weke li pêş wê têngîna şubjeyê ku wê bi wê re wê were ser ziman wê hebê. Di wê nûqtayê de wê, di wê çerçoveyê de wê, ber vê yekê ew wê, jî aliyekê ve wê, bo felsefevanekê, helbestvanekê, wêjevanekê û an hizirvanekê di warekê din de wê karibê ew cihê bê. Lê di wê temenê de ew wê, jî aliyê xwe ve wê weke ku ew wê reng û awa û navarokê wê li wê bide wê. Di wê nûqtayê de wê darêjk wê di şêwayekê de wê ya ku ew wê li wê dide dayin wê weke ku wê bi wê re wê, rengê xwe, şêwayê têkiliya xwe û awayê xwe wê bi wê re wê dîyarbikê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku ew wê bide dîyarkirin wê bi morfolojîkî wê weke ku ew wê bi wê re wê bibê wê dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bibê. Lê di wê nûqtayê de wê, kierkegaard wê tiştêkê din wê weke ku wê bikê. Li şûna ku wê têngîna hebûnê li şûn ya bûyinê wê dênê wê ya bûyinê wê li şûn ya hebûnê wê dênê. Ev wê di rengê de wê kierkegaard wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bigihênê têngînek ontolojîkî

ku ew wê di wê rengê de wê bigihjênê wê têngîna hebûnê a bi darêjkê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê salixdikê û wê dixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê kirde wê li gorî wê, pêvajoyek jiyanî de wê bi hemû pêvajoyên wê yên bûna û dibin wê bi wan re wê hebê. Lê ew wê, di rengekê de wê weke ne xwediyê awa û têkili û rengê xwe yê dîyarkirinê bê. Wê bi wê pêvajoya bûyinê re wê weke wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê..

Wê dema ku em rewşa heyinekê wê bi wê re wê li wê bihizirin wê di wê warê de wê têngîna hume a weke tiştê û dîmenê wê ji hev cihê wê bihizirê wê di wê temenê de wê fêrsek fahmkirinê wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku em bûjenekê bi awayên wê re wê li wê bihizirê wê ji wê bûjenê û darêjk û an awayê wê, awayê darêjkî ê bi reng bê, an bi awayê wê yê ku ew wê bi wê monstrebûya û an jî awayên din ên weke di wê wate û kirdeya wê de wê bi wê rengê ji wê bihizirê bibê. Lê minaq wê wate û an kirde wê bi têngînek têngînê wê weke xwediyê şewayekê wê yê di dîmenekê din ê cihê de ku wê bi wê re wê li wê bê lê hizirkirin wê bibê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare heyinê û bûyinê de wê, mijare têngîna bûyinê wê, û fahmkirina wê di nava felsefeya demên hemdem de wê ji wê aliyê ve wê weke mijare hebûnê a ku wê li ser wê serî wê were wastandin ku ew di rengekê de ew bi wê re were fahmkirin û wê karibê were hanîn li ser ziman. Di wê nûştayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare têngînên weke funksiyonê ku em di wê nûqtayê de wê li ser re wê bi awayekê wê li wê bihizirin wê têkiliyek fahmkirinê a weke ya bi fahmkirina wate û kirdeyê a di gotinê de wê bi darêjka wê re ku wê çawa wê hebê wê li ser wê têkiliyê re wê direngê de wê weke ku wê were li holê û wê karibê ew bi wê re were fahmkirin wê bibê bê.

Çavkanî:

- *Robinson, Dave & Groves, Judy (2003). *Introducing Political Philosophy*. Icon Books
- *Lyons, David (1965). *Forms and Limits of Utilitarianism*. Oxford University Press
- *Papineau, David (2005). "Science, Problems of the Philosophy of". In Honderich, Ted (ed.). *The Oxford Companion to Philosophy* (2nd ed.). Oxford University Press.
- *Daniels, Norman (2020). "Reflective Equilibrium". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University
- *Daly, Christopher (2015). "Introduction and Historical Overview". *The Palgrave Handbook of Philosophical Methods*. Palgrave Macmillan UK
- *Dehse, Christian von (2013). *Philosophers and Religious Leaders*. Routledge.
- *Copenhaver, Brian P., & Schmitt, Charles B(1992)., *Renaissance Philosophy*, New York: Oxford University Press,
- *Schmitt, Charles B., Skinner, Quentin (eds.)(1988), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press,
- *Beveridge, Craig (1982), review of *The Life of David Hume* by Ernest Campbell Mossner, in Murray, Glen (ed.), *Cenchrastus* No. 8, Spring
- *Huxley, Thomas Henry (2011). *Hume. English Men of Letters*. Vol. 39. Cambridge University Press.
- *Wright, John P. (2009). *Hume's 'A Treatise of Human Nature': An Introduction*. Cambridge Introductions to Key Philosophical Texts. Cambridge University Press.
- *Wertz, S. K. (1993). "Hume and the Historiography of Science". *Journal of the History of Ideas*.
- *Hume, D. (1752–1758). *Political Discourses: Bilingual English-French* (translated by Fabien Grandjean). Mauvezin, France, Trans-Europ-Repress, 1993, 22 cm, V-260 p. Bibliographic notes

- *Hume, David (1993). "A Kind of History of My Life". In Norton, David Fate (ed.). *The Cambridge Companion to Hume*. Cambridge University Press.
- *Hume, David (1757). "The Natural History of Religion". *Four Dissertations*. London
- *Hume, David (1741). *Essays, Moral and Political*.
- *Hume, David (1739). *A Treatise of Human Nature*. London
- *Hume, David (1777) [1748]. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. London
- *Hume, D. (1751). *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*
- *Rockmore, Tom (2011). "Husserl's Phenomenological Epistemology". *Kant and Phenomenology*. University of Chicago Press
- *Foley, Richard (1998). "Justification, Epistemic". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Routledge
- *Foley, Richard (2011). "Epistemic Rationality". In Bernecker, Sven; Pritchard, Duncan (eds.). *The Routledge Companion to Epistemology* (0 ed.). Routledge
- *Friedenberg, Jay; Silverman, Gordon; Spivey, Michael (2022). *Cognitive Science: An Introduction to the Study of Mind* (4 ed.). Sage Publications.
- *Fumerton, Richard (19 January 2011). "Skepticism and Epistemic Externalism". In Bernecker, Sven; Pritchard, Duncan (eds.). *The Routledge Companion to Epistemology* (0 ed.). Routledge
- *Fumerton, Richard A. (2006). *Epistemology*. Blackwell
- *Rysiew, Patrick (2021). "Naturalism in Epistemology". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University
- *Russell, Bruce (2020). "A Priori Justification and Knowledge". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University
- *Fricker, Miranda (2007). *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford University Press

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizira bota, 2022

